

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta
Ústav dějin křesťanského umění
Církevní dějiny

Vojtěch Kunc

NÁBOŽENSKÉ POMĚRY V POLNÉ V LETECH 1880-1920

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Tomáš Petráček, Ph.D., Th.D.
PRAHA 2010

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci s názvem „Náboženské poměry v Polné v letech 1880-1920“ zpracoval samostatně a že veškerou použitou literaturu uvádím v poznámkách pod čarou a souhrnně též v seznamu literatury uvedeném v závěru mé práce.

OBSAH

ÚVOD	5
1 ZÁKLADNÍ INFORMACE O MĚSTĚ	7
1.1 Poloha a geografická charakteristika města Polná	7
1.2 Historie města	7
1.3 Hospodářská charakteristika města	8
1.4 Události, které změnilly další vývoj města	8
1.5 Životní podmínky ve městě na konci 19. století	10
1.6 Národnostní složení obyvatelstva	11
1.7 Počet obyvatel, jeho rozvržení podle náboženského vyznání	11
2 ŘÍMSKOKATOLICKÁ FARNOST POLNÁ	12
2.1 Zázemí katolické církve	13
2.1.1 Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie	13
2.1.2 Špitálská kaple svaté Anny	14
2.1.3 Hřbitovní kostel svaté Barbory	15
2.1.4 Kostel svaté Kateřiny	15
2.2 Ze života polenské farnosti	16
2.2.1 Nejdůležitější farní události ve městě	16
2.2.2 Přehled polenských děkanů v letech 1880-1920	22
2.2.3 Další důležité katolické duchovní osoby v letech 1880-1920	23
2.2.4 Křesťanské spolky ve městě	25
2.2.4.1 Literátské bratrstvo	26
2.2.4.2 Svatojosefská jednota katolických jinochů a mužů	26
2.2.4.3 Bratrstvo svatého Karla Boromejského ku podporování nemocných	26
3 ŽIDOVSKÁ OBEC V POLNÉ	28
3.1 Historie polenské židovské obce	28
3.2 Vývoj počtu obyvatel židovské obce	30
3.3 Oživení židovského města během 1. světové války	31
3.4 Zázemí židovské obce	32
3.4.1 Židovské město (z pohledu architektury)	32

3.4.2	Synagoga	32
3.4.3	Židovský hřbitov	33
3.5	Přehled polenských rabínů	33
3.6	Židovské spolky ve městě	34
3.6.1	Židovský pohřební spolek	34
3.6.2	Židovské bratrstvo k podpoře chudých	35
3.7	Národnostní orientace polenských židů	35
3.8	Vztahy mezi židy	36
4	CÍRKEV ČESKOSLOVENSKÁ V POLNÉ	38
4.1	Ustavení církve ve městě	38
4.2	První mše	38
4.3	Další vývoj církve ve městě	38
5	MEZINÁBOŽENSKÉ VZTAHY VE MĚSTĚ	40
5.1	Vzájemné soužití křesťanů a židů	40
5.1.1	Doložení poklidných vztahů	40
5.1.2	Důvody ke zhoršení vzájemných vztahů	42
5.1.2.1	Německá židovská škola v Polné	42
5.1.2.2	Hilsnerova aféra	44
5.1.2.3	Další drobné konflikty	75
5.2	Rozpory mezi křesťany navzájem	76
5.2.1.1	Rozepře v měšťanských školách po převratu v roce 1918	76
5.2.2	Spory mezi římskokatolickou farností a městským úřadem	77
5.2.2.1	Spory o dosazování místa hrobníka	77
5.2.2.2	Spory v souvislosti s Československou církví	78
5.3	Ostatní	80
	ZÁVĚR	81
	Resumé	84
	Seznam pramenů a literatury	86
	Seznam příloh	89

ÚVOD

Dnes je Polná malé, nevýznamné, ale poklidné a krásné městečko v samém středu kraje Vysočina, má zhruba pět tisíc obyvatel. V minulosti ale situace vypadala jinak. Minimálně od poloviny 18. století až do poloviny 19. století Polná znatelně převyšovala svůj dnešní význam. Tuto, nebojím se říci, slavnou minulost, můžeme přičíst práci tehdejších obyvatel a představených města. Tehdejší obyvatelé se svým složením také v mnohém odlišovali od dnešní polenské populace. Hospodářskou výkonnost města citelně zvyšovali židovští spoluobčané, kterých ve městě bydlelo kolem 10%. Postupem času s prohlubujícím se hospodářským úpadkem města sice židovských obyvatel ubývalo, i přesto ale židé v námi sledovaném období tvořili významnou hospodářskou sílu města.

Nejen samotná existence židovské komunity v Polné, její shody či neshody s většinou tehdy křesťanskou, resp. katolickou populací, ale i poměrně bouřlivý rozmach církve Československé ve městě v roce 1919 a následujících, byly inspirací pro sepsání této práce. Rozmezí let 1880-1920 bylo zvoleno s přihlédnutím k důležitým událostem, především v souvislosti se známou Hilsnerovou aférou.

V textu této práce budu používat označení „žid“ nebo „židovský“ s malým počátečním písmenem. Smysl je ten, že toto označení určuje příslušníka určité společenské skupiny, jejímž určujícím rysem je především náboženství a kulturní tradice a teprve až potom, jakoby na druhém místě, etnická příslušnost.

Ve své práci bych chtěl připomenout poměry, jaké tehdy panovaly mezi křesťanskou většinou a židovskou minoritou. Také bych chtěl upozornit na některá fakta z tehdejšího života křesťanů a židů, na významné osobnosti tehdejšího duchovního života a také na problémy, které s sebou vzájemné soužití těchto dvou skupin obyvatel přinášelo. Na tomto místě je také vhodné připomenout, že zdaleka ne všechny události, které přispěly ke zhoršení křesťansko-židovských vztahů, byly dílem samotných polenských obyvatel.

Mohlo by se zdát, že zvolené historické období bylo v Polné dobou černou nebo dobou temna. K tomuto názoru přispívá úpadek města, do jisté míry způsobený rozhodnutím představitelů monarchie, a také německé obyvatelstvo okolních měst a obcí okresu (v Polné tehdy sídlilo vesměs české obyvatelstvo) či Hilsnerova aféra nebo útrapy světové války. Přesto, že život pro zdejší obyvatele musel být tvrdý, našly se i tenkrát důležité věci a významné události, které pro polenské obyvatele znamenaly důležitou životní posilu a naději na zlepšení současného stavu. I o takových událostech vypráví následující text.

V práci se zmiňuji především o náboženských poměrech v Polné, tyto jsou ale do jisté míry závislé na poměrech města jako takového. Především informace o historii města jsou

psány stručně a výstižně s možností dalšího studia v citované literatuře nebo doplňujících informací v poznámkovém aparátu.

Informace o vzájemných vztazích mezi křesťany a židy ve městě jsou vesměs čerpány z poznámek z polenských kronik, ať už se jedná o městské kroniky nebo děkanskou kroniku, nebo z jiné dostupné literatury. Jisté subjektivitě těchto názorů nahrává fakt, že mezi autory těchto publikací nenajdeme ani jedno židovské jméno.

V práci se zmiňuji pouze o křesťanech, lépe řečeno katolících a příslušnících církve Československé, a židech, přestože ve sledovaném období byly nepatrně zastoupeny i další obyvatelé jiných vyznání, ať už jde o evangelíky nebo například české bratry. Těmto vyznáním není v práci věnována další pozornost z toho důvodu, že údaje o těchto vyznáních téměř nejsou k dispozici.

1 ZÁKLADNÍ INFORMACE O MĚSTĚ

1.1 Poloha a geografická charakteristika města Polná

Polná leží v Čechách, nachází se v lesnaté krajině středu Českomoravské vrchoviny mezi městy Jihlava, Havlíčkův Brod a Žďár nad Sázavou. Samotné město leží v nadmořské výšce přibližně 500 m.n.m.¹. Klimatické podmínky jsou zde poměrně drsné, protože se Polná nachází v dosti chladné oblasti. Podmínky pro život tak zde nejsou úplně jednoduché².

1.2 Historie města

Datum, kdy Polná poprvé vstupuje do dějin, je 7. červenec 1242 (nejstarší písemná zpráva o Polné). Tehdy totiž potvrdil král Václav I. obdarování, které učinil velmož Jan³. Polensko však bylo osídleno už před tímto datem. Přes Polnou ve 12. století vedla důležitá cesta do Prahy, prvotní sídliště v místě dnešního města bylo pravděpodobně vybudováno ve druhé polovině 12. století jako osada chránící tuto cestu do Prahy (jakési odpočinkové místo) a jako zemská hranice mezi Čechy a Moravou⁴. Po pánech z Polné získali město okolo roku 1320 páni z Lipé, v polovině šedesátých let 14. století páni z Pirkštejna a roku 1463 se stává majitelem polenského panství Viktorin z Kunštátu, syn krále Jiřího z Poděbrad. Dalšími majiteli polenského panství se postupně stali Bočkové z Kunštátu (1486-1515), Trčkové z Lípy (1515-1538), Karel z Valdštejna (1538-1553), páni z Hradce (1553-1597) a Žejdlicové ze Šenfeldu (1597-1620). Jméni Žejdliců bylo zkonfiskováno a celé panství, tehdy polensko-přibyslavské, koupil od císaře kardinál František z Ditrichštejna, tehdejší biskup olomoucký, hlava a hlavní opora rekatolizace na Moravě. Kardinál z Ditrichštejna začal v Polné s potlačováním jinověrců, především českých bratří, kteří opouštěli město⁵. Ditrichštejni byli posledním rodem, který se mohl honosit přídomkem páni z Polné. Ditrichštejnský rod vymřel

¹ Nejvyšší nadmořská výška je 520 m.n.m. a nejnižší 470 m.n.m. Srov. ČEJKA Jirí a kol.: Polná 1242-1992, Polná: Městský úřad v Polné 1992, str. 9.

² Srov. tamtéž, str. 14.

³ Král Václav I. toto obdarování potvrdil na hradě Křivoklátě. Listina obsahovala obdarování, které velmož Jan učinil ve prospěch řádu německých rytířů, konkrétně se jednalo o vsi Drobovice, Přibyslavice, Samoplesy, Břeží a půl vsi Vinaře, les mezi říčkami Kamenicí a Doubravicí a dále patronátní právo kostela v Polné se dvěma vesnicemi jmenujícími se Jankov. Jan, syn Zbraslavův, je v polenské historii znám jako Jan z Polné, velmož rozsáhlého jmění a neznámého původu. Srov. tamtéž, str. 27-28.

⁴ Velmož Jan z Polné tuto osadu asi zásadním způsobem změnil. Obchodní cesta byla známá jako uherská a vedla přes Třebíč, Kamenici a Polnou. Srov. tamtéž, str. 29.

⁵ Situaci okolo roku 1620 výstižně popisuje Karel Turecký v Pamětní knize polenských děkanů. Jan Žejdlic byl oporou rebelů a protivník císaře Ferdinanda II.: katolické náboženství bylo proto v Polné utiskováno, byly zavírány katolické kostely a věznění zdejší katoličtí kněží. Zpráva o vítězství císaře Ferdinanda byla pro polenské povstalce znamením odsouzení. Veškerý majetek povstalců byl zabrán a katolické církvi bylo vráceno její dřívější postavení. Srov. MUDr. TURECKÝ Karel: Pamětní kniha polenských děkanů, Městské muzeum Polná, Po-Fs 38936, str. 5.

po mužské linii v roce 1864. Polenské panství zdědila Klotilda, dcera knížete Josefa z Ditrichštejna, která se provdala za hraběte Eduarda z Clamu a Gallasu. V roce 1880 je tak majitelkou polenského panství hraběnka Klotilda Clam-Gallasová⁶.

Po roce 1848 spadalo město Polná (podle správního členění) pod pardubický kraj, v jeho rámci pak pod politický okres německobrodský, který se skládal ze čtyř soudních okresů, kdy polenský soudní okres byl jedním z nich⁷. Od roku 1868 se stala Polná politickým okresem, který zahrnoval soudní okres polenský a přibyslavský. Status politického okresu Polná ztratila roku 1884, kdy se město stalo opět součástí politického okresu německobrodského⁸.

1.3 Hospodářská charakteristika města

Město se hospodářsky začalo rozvíjet v 16. století, kdy byla udělena privilegia soukeníkům⁹. Soukenictví se postupně stalo hlavním zdrojem obživy obyvatel a Polná byla až do počátku 19. století prosperující město českomoravské vysočiny¹⁰. Pak se ovšem stalo hned několik událostí, které negativně ovlivnily hospodářský vývoj. Ve druhé polovině 19. století se začala rozvíjet průmyslová výroba, která zasáhla dosud v Polné prosperující soukenickou výrobu. Vzhledem k zastaralému cechovnímu způsobu výroby sukna a také díky nedostatku finančního kapitálu začalo soukenictví jako řemeslo upadat. Ve druhé polovině 19. století zde bylo ještě jedno velmi významné řemeslo, a sice obuvnictví. Opět ale nedostatek financí neumožnil větší modernizaci a celkový rozvoj výroby¹¹.

1.4 Události, které změnily další vývoj města

Ve čtyřicátých letech 19. století byla Polná třetím největším městem na Vysočině, roku 1848 čítalo 6500 obyvatel, a tak převyšovalo i taková města jako Pardubice. V 19. století však na další vývoj města mělo vliv hned několik událostí. Tou první byla nastupující průmyslová revoluce: v Polné dosud přetrvávala výroba řemeslná, která tovární výrobě nemohla

⁶ Více informací o historii města se dozvíme např. v POJMON František: Polná-popis dějepisný, místopisný a statistický, Polná: Romance 1991, str. 11-72 nebo v již zmíněné publikaci ČEJKA Jiří a kol.: Polná 1242-1992, Polná: Městský úřad v Polné 1992, str. 26-122.

⁷ Srov. ČEJKA Jiří a kol.: Polná 1242-1992, Polná: Městský úřad Polná, str. 82.

⁸ Politický okres Polná byl zrušen především díky snaze německých obyvatel okresu (nejvíce ze Štoků) za podpory jihlavských Němců. Srov. KUČA Karel: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, V. díl: Par-Pra, Praha: Libri 2002, str. 385.

⁹ Toto privilegium soukeníkům udělila Kateřina z Valdštejna v roce 1546. Srov. ŠUP Milan: Polná v roce 1899, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 7.

¹⁰ Na vrcholu svého rozvoje měl soukenický cech v Polné 280 mistrů, kteří zaměstnávali 110 tovaryšů a stovku učňů. Srov. tamtéž, str. 7.

¹¹ Na konci 19. století v obuvnictví pracovalo asi dvě stě lidí a největší výrobci obuvi byli podle počtu zaměstnanců srovnatelní se zlínským podnikem Tomáše Bati. Srov. tamtéž, str. 8.

konkurovat. Řemeslná výroba postupně upadala a město přicházelo o důležité pracovní zakázky. Mnoho lidí se tak stěhovalo za prací, především do velkých průmyslových měst, kde pro ně byla příznivější situace. Do osudu města v šedesátých letech 19. století zasáhly dvě tragické události, které jen podtrhly postupující úpadek. V roce 1863 Polnou zasáhl ničivý požár, který zničil celou třetinu města. Byla poškozena budova děkanství, okresní soud, škola, měšťanský pivovar, židovská synagoga i děkanský chrám, u kterého se zřítily věž. Bez střechy nad hlavou se rázem ocitlo asi tři tisíce obyvatel¹². Díky zájmu ze strany médií se Polná dostala do povědomí prakticky celého mocnářství a konaly se početné sbírkové akce, které ovšem ani spolu s náhradami od pojišťovacích ústavů nemohly nahradit vzniklé škody. Polná se z tohoto požáru vzpamatovala velmi pomalu. A netrvalo dlouho a město postihla další rána: pruské vojsko, které vyhrálo prusko-rakouskou válku, se na dobu dvou měsíců v roce 1866 ubytovalo ve městě a bralo všechno, na co přišlo. S pruskou armádou přišel také další nepřítel, a sice cholera, v té době obávaná nemoc. V tom roce zemřelo na cholery více než tři sta polenských obyvatel.

S postupujícím hospodářským úpadkem města souvisel ještě jeden významný sociální jev, kterým bylo vystěhovalectví. Ve druhé polovině 19. století proběhlo několik po sobě jdoucích vystěhovaleckých vln. Lidé směřovali zejména do oblastí severní Ameriky a do velkých průmyslových center jako byla Vídeň nebo Brno.

Kdybychom shrnuli celkovou situaci města na konci 19. století, vypadala by asi následovně. Od počátku 19. století se měnily výrobní postupy, průmyslová výroba postupně vytlačuje výrobu řemeslnou. V Polné tím byla zasažena výroba sukna, která poskytovala obživu poměrně velké části obyvatel města¹³. Do postupujícího úpadku především soukenické výroby přišel roku 1863 veliký požár města a roku 1866 také následky prusko-rakouské války. Nastalo období hospodářské stagnace, navíc cechovní zřízení bylo brzdou rozvoje průmyslové výroby. Další brzdou rozvoje byl také nedostatek finančního kapitálu. Polnou navíc mívá železniční trať¹⁴ a ve městě je roku 1884 zrušeno sídlo okresního hejtmánství

¹² Pro představu o velikosti katastrofy uvádím: tehdy měla Polná 572 domů, požár zničil 189 z nich. Srov. ČEJKA Jiří a kol.: Polná 1242-1992, Polná: Městský úřad v Polné 1992, str. 86.

¹³ Polenští soukeníci dodávali sukno především armádě. Od čtyřicátých let 19. století díky konkurenci průmyslové výroby však dochází k citelnému úpadku výroby. Srov. tamtéž, str. 90-91.

¹⁴ I přes veškerou snahu obecního zastupitelstva nakonec společnost Severozápadní dráhy, která začala stavbu nové trati, Polnou do svých plánů nezahrnula. Hlavním důvodem, proč tehdy nedošlo ke stavbě trati přes Polnou byl poněkud složitější terén, a tím i finanční náklady spojené s jeho úpravami. Srov. tamtéž, str. 105-107.

Železniční spojení v té době představovalo rychlou a přímou přepravu, velice důležitou pro podporu podnikání. Severozápadní dráha Vídeň-Znojmo-Jihlava-Kolín-Mladá Boleslav nakonec minula město o pouhých 6 km. V roce 1871, kdy byl zahájen na této dráze, resp. na trati Jihlava-Německý Brod, pravidelný provoz, zajišťoval pravidelnou dopravu osob mezi Polnou a nádražím v německém Šicendorfu dostavník c. k. rakouské pošty, jezdil třikrát denně. Srov. PRCHAL Jan: Polná v 19. století, Polná: Linda 2005, str. 38.

(polenský a štocký okres je přidělen k Německému Brodu)¹⁵. Není proto divu, že se mnozí občané z města stěhují. Přestože Polná leží na strategickém místě na hranicích Čech a Moravy, byla na konci 19. století nevýznamným městečkem na českomoravské vysočině¹⁶.

1.5 Životní podmínky ve městě na konci 19. století

Zatímco velká města, která zpravidla byla sídly politických okresů, koncentroval se v nich průmysl a měla vhodná dopravní spojení, pozvolna rostla, menší městečka se postupně začala vyprazdňovat. Díky drsným přírodním podmínkám navíc okolí Polné nepatřilo ani k intenzivním zemědělským výrobním oblastem¹⁷. Společnost zde byla rozdělena do základních vrstev jako kdekoli jinde: nejvyšší vrstva, která ovládala nejprestižnější a nejmocnější posty (především šlechta), tu v Polné téměř nenajdeme, dále střední vrstva (především měšťanstvo), která se mohutně rozmáhala a konečně nižší vrstvy (venkovské obyvatelstvo). Ačkoliv již platily nejrůznější zákoníky, byla zrušena roboty a byla vyhlášena náboženská tolerance, přesto byly právě nižší vrstvy jakousi neplnoprávnou a nekvalifikovanou složkou společnosti. Téměř všichni venkovští obyvatelé se živili prací, která byla málo produktivní: ať to byla zemědělská práce, kterou zastávali rolníci a která více méně závisela na přízni či nepřízni počasí, nebo práce mimo zemědělství, kterou vykonávali například tkalci, přadláci nebo jiní. Stranou pak zůstávala čeleď a nejnižší složku společnosti tvořili tuláci, cikáni, žebráci nebo další lidé na okraji. Budoucnost kterékoli osoby se odvíjela od jejího původu a rodinného zázemí¹⁸.

Co se týče pracovních příležitostí, ani těch nebylo na konci 19. století mnoho. Polná neměla žádný velký průmyslový podnik, který by zaměstnával větší množství obyvatel. Lidé pracovali ve zdejších továrnách na škrob, výrobu obuvi a na zpracování kůže, ve mlýnech, na

Polná, přestože kdysi bývala křižovatkou dálkových cest, se po vybudování této železnice ocitla na okraji dopravní sítě a hrála důležitou dopravní roli pouze v rámci svého nejbližšího okolí. Srov. KUČA Karel: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, V. díl: Par-Pra, Praha: Libri 2002, str. 385.

¹⁵ Po zrušení okresního hejtmanství v Polné zůstaly „již jen“ sídla soudu a berního úřadu. Srov. Pamětní kniha polenské děkanství od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str.282.

¹⁶ Průmyslovou výrobu v Polné na konci devadesátých let 19. století představovalo pět továren na škrob, tři mlýny, pila, valcha, výroba sodové vody, továrna na zpracování kůže, dva pivovary a tři továrny na obuv. Nikdo z polenských nedokázal ve městě nahradit v minulosti tolik lukrativní soukenickou výrobu, veškeré pokusy o průmyslovou výrobu zůstaly pouze regionální záležitostí. Srov. ČEJKA Jiří a kol.: Polná 1242-1992, Polná: Městský úřad v Polné 1992, str. 94-98.

¹⁷ Srov. NOVÁK Pavel: Rolník z Českomoravské vysočiny – Příklad rodu Richlých a Steinbachů a rodin z Mírošova, Jedlova a Dušejova, in: FASORA Lukáš a kol.: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006, str. 85.

¹⁸ Srov. KOLIBOVÁ Olga: Žena na pomezí stavů – Příklad Josefiny Kounicové, in: FASORA Lukáš a kol.: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006, str. 28-29.

pile, vyráběli sodovou vodu a ve dvou pivovarech. Někteří se živili drobným obchodem, další obhospodařovali místní pole nebo pracovali v místních lesích¹⁹.

1.6 Národnostní složení obyvatelstva

Okolo Jihlavy se na konci 19. století prostíral německý jazykový ostrov. Obyvatelé těchto míst si byli dobře vědomi, že přísluší k vládnoucímu národu monarchie. Polná však, alespoň co se týče národnostního složení obyvatel, byla ryze českým městem, české obyvatelstvo zde mělo naprostou převahu. Tento stav nezměnila ani germanizační snaha úřadů ani vliv německých obyvatel z okolních obcí, ke kterým patřily Štoky, Ždírec, Kamenná, Nové Dvory, Věžnice, Německý Šicendorf a další, společně tvořící poměrně silnou německou jazykovou enklávu²⁰. Pokud se podíváme na čísla znázorňující národnostní složení obyvatel, tak například v roce 1900 při sčítání lidu žilo ve městě již jen 11 Němců (v tomto údaji není uveden počet židovských obyvatel města hlásící se k německé národnosti)²¹.

1.7 Počet obyvatel, jeho rozvržení podle náboženského vyznání

Aby byl lépe patrný význam následujících kapitol, je nutné si alespoň ve zkratce nastínit počet obyvatel města v jednotlivých letech sledovaného období a rozdělit obyvatelstvo podle náboženského vyznání.

V roce 1880 žilo ve městě 5309 obyvatel, z toho 4955 katolíků, 16 evangelíků a 338 osob židovského vyznání. O deset let později, v roce 1890, žilo v Polné již jen 4923 obyvatel, z toho 238 židů, počet obyvatel jiných vyznání není znám a v roce 1900 mělo město obyvatel 5013, ze kterých bylo 4885 katolíků, 6 evangelíků a 122 židů. Při sčítání lidu v roce 1910 bylo evidováno 4526 obyvatel, z nichž bylo 4412 katolíků, 108 židů, 2 augsburského vyznání, 3 helvétského vyznání a 1 bez vyznání. Při sčítání lidu v roce 1921 bylo napočítáno ve městě 4187 obyvatel, ze kterých bylo 3437 katolického vyznání, bez vyznání 208, 457 příslušníků československé církve, 15 československých, 2 pravoslavní a 85 židů²². Vidíme tedy, že počet obyvatel téměř neustále pozvolna klesal.

¹⁹ Kompletní přehled jednotlivých továren a podniků s počtem zaměstnanců, výčet živnostníků a drobných výrobců najdeme v publikaci ČEJKA Jiří a kol.: Polná 1242-1992, Polná: Městský úřad v Polné 1992, str. 94-100. Můžeme jen potvrdit, že Polná v té době zdaleka nepatřila k městům s rozvinutým průmyslem. Zdejší hospodářský život se vyznačoval spíše menšími nebo středními obchodními aktivitami. Pokud vezmeme v úvahu, že město mělo přibližně pět tisíc obyvatel, užívalo se zde například 32 krejčích a krejčovských, 8 kovářů nebo podkovářů (to jen dosvědčuje zemědělský charakter okolí Polné) nebo 12 místních pekařů.

²⁰ Srov. PRCHAL Jan: Polná v 19. století, Polná: Linda 2005, str. 3.

²¹ Srov. tamtéž, str. 55.

²² Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv.č. 5, str. 277-430.

2 ŘÍMSKOKATOLICKÁ FARNOST POLNÁ

V rámci habsburské monarchie měla katolická církev své specifické postavení. Církev byla velmi těsně spjata s vládnoucím státem. I v rakouské monarchii ale od druhé poloviny 19. století docházelo k omezování společenského vlivu církve a k jejímu vytlačování z veřejného prostoru, církev byla i nadále pod státní kontrolou. Přestože církev opouštěla pozice ve veřejném prostoru, museli ji všichni respektovat především proto, že disponovala velkým lidským potenciálem. Církev byla oporou společenského řádu, poskytovala monarchii důležitou službu při výchově věřících, které nabádala k poslušnosti vůči autoritám a představitelům monarchie²³. Stát katolickou církev chránil, tato ochrana však byla „zaplacená“ ovlivňováním církve ze strany státu, ke kterému se v českých zemích přidala i finanční závislost církve na státu²⁴. Důležitým zlomem pro katolickou církev v českých zemích byl pád rakouské monarchie a vznik samostatného československého státu. Sice nedošlo k oficiální rozluce katolické církve a nově vytvořeného státu, církev ale nevstoupila do nového období příliš příznivě, protože v očích veřejnosti byla vnímána jako symbol a prostředek habsburské monarchie, byla příliš spjata se starým režimem. I přes oslabení katolické církve zůstaly tři čtvrtiny českého obyvatelstva věrné katolické víře. Ovšem tato příslušnost ke katolické církvi byla mnohdy ryze „matriková“, církev se musela vyrovnávat s nízkou mírou účasti věřících na církevním životě²⁵.

Polnou v letech 1880-1920 „ovládali“ římskí katolíci, což je patrné již podle údajů z jednotlivých sčítání lidu. Tato situace je dána historicky, zejména poměry, které zde byly nastoleny po roce 1620. Tehdy koupil Polnou od císaře kardinál František z Ditrichštejna, tehdejší biskup olomoucký, hlava a hlavní opora rekatolizace na Moravě a začal v Polné s potlačováním jinověrců. Postupem času se Polná stala téměř výhradně katolickým městem a takovým zůstala i na přelomu 19. a 20. století.

Jako farnost byla Polná součástí vikariátu, který měl na přelomu 19. a 20. století sídlo v Příbyslavi.

²³ Srov. PETRÁČEK Tomáš: Katolická církev, evropská společnost a proměny státního zřízení v 19. a 20. století, in: SLÁDEK Karel a kol.: Monoteistická náboženství a stát, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2009, str. 109.

²⁴ Srov. NEŠPOR Zdeněk R.: Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století, Ústí nad Labem: albis international 2006, str. 589-590.

²⁵ Srov. tamtéž, str. 592.

V církevní správě v Polné působil děkan, 2 kaplani (starší, špitálský kaplan a mladší kaplan) a katecheta²⁶. Pod polenskou farnost spadaly obce Brzkov, Dobroutov, Hrbov, Janovice, Skrýšov a Záborná. Například v roce 1902 bylo věřících katolíků v celé farnosti zaregistrováno 6913²⁷.

2.1 Zázemí katolické církve

V Polné v uvedené době sloužily církevním účelům 4 kostely (děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie, špitálská kaple sv. Anny, hřbitovní kostel sv. Barbory a kostel sv. Kateřiny), budova děkanství (hned vedle hlavního kostela) a 2 hřbitovy (hlavní hřbitov okolo kostela sv. Barbory a hřbitov u kostela sv. Kateřiny). Mezi další církevní stavby patřily například morový sloup na hlavním náměstí²⁸ nebo vrch Kalvárie (s Božím hrobem, třemi kříži a čtyřmi kapličkami)²⁹.

V následujících kapitolách se v krátkosti seznámíme s jednotlivými polenskými kostely. Na tomto místě bych rád připomenul, že následující kapitoly mají čtenáři posloužit k tomu, aby si vytvořil představu o konkrétních stavbách a jejich stavu ve sledovaném období, v žádném případě se nejedná o kompletní výčet historie těchto kostelů. Jednotlivé kostely jsou také představeny velmi stručně, případným zájemcům o detailnější historii může posloužit literatura uvedená v poznámkovém aparátu.

2.1.1 Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie

Kostel Nanebevzetí Panny Marie byl postaven v letech 1700-1707 knížetem Leopoldem z Ditrichštejna na přímlovu tehdejšího polenského děkana Václava Čapka. Není ovšem

²⁶ Můžeme dále ještě připočítat dva kostelníky a regenschoriho (ředitele kůru v kostele). Srov. POJMON František: Polná-popis dějepisný, místopisný a statistický, Polná: Romance, 1991, str. 166.

²⁷ Srov. PRCHAL Jan: Polná ve 20. století, Polná: Linda 2006, str. 19.

²⁸ Morový sloup stojí na náměstí od roku 1750, jedná se o barokní sousoší Nejsvětější Trojice, které vytvořila sochařská dílna Morávků. Sousoší obsahuje kromě hlavní myšlenky, kterou je Nejsvětější Trojice na vysokém oblakovém sloupu, další sochy Panny Marie, sv. Josefa, sv. Jana Nepomuckého, sv. Antonína P., sv. Václava, sv. Floriána, sv. Vojtěcha a sv. Prokopa na vyvýšených stupních. Celé sousoší dal postavit tehdejší polenský děkan Petr Florián, který také zaplatil většinu ceny stavby. Srov. POJMON František: Polná-popis dějepisný, místopisný a statistický, Polná: Romance 1991, str. 107.

²⁹ Vrch Kalvárie se nachází asi 1 km od hlavního náměstí ve směru na sever. Nahoře se koncem 19. století nacházely tři dřevěné kříže, ke kterým vedla od začátku kopce cesta, podél které tehdy byly umístěny čtyři sloupy s obrazy malovanými na plechu znázorňujícími čtyři tajemství bolestného růžence. Páté tajemství představoval kříž s tělem Spasitele. Protože však sloupy i kříže byly ve špatném stavu, nechal celý vrch roku 1894 děkan František Pojmon, který byl polenským rodákem a v té době již na odpočinku v Polné, obnovit. Byla zde zřízena kaple Božího hrobu, tři staré dřevěné kříže byly nahrazeny třemi kříži kamennými a místo sloupů byly na obrazy postaveny čtyři kapličky. Srov. tamtéž, str. 106.

původní. Na jeho místě dříve stál gotický kostel Matky Boží zbudovaný v první polovině 13. století, který však již dlouhou dobu nevyhovoval potřebám polenské farnosti³⁰.

Kostel je trojlodní ve slohu barokně-renesančním, jedná se o monumentální stavbu dlouhou 64 m a širokou 24 m, která je v hlavní lodi ke klenbě vysoká 22 m, výška věže je od roku 1895 64 m. Především vnitřní výzdoba chrámu je nádherná, venkovní výzdoba se ale nedočkala své velkolepé realizace díky smrti dobrodince chrámu knížete Leopolda³¹.

V období mezi lety 1880-1920 sloužil děkanský kostel jako hlavní polenský kostel, konaly se v něm nedělní, sváteční a další důležité bohoslužby. V uvedeném období docházelo hned k několika opravám na tomto chrámu. Z největších oprav uvádím rekonstrukci presbytáře v roce 1890, oprava střechy roku 1892, oprava hlavní lodi roku 1893 a roku 1895 stavba nové věže, kterou poničil požár z roku 1863³².

2.1.2 Špitálská kaple svaté Anny

Kapli svaté Anny založil po roce 1440 (patrně v roce 1447) zbožný zeman Jan Sezima z Rochova, kaple byla založena spolu se špitálem, ve kterém nalézali staří a nemocní lidé

³⁰ Kníže Leopold z Ditrichštejna pobýval v Polné na konci září roku 1699 a po prosbách děkana Čapka nakonec schválil stavbu nového chrámu. Ihned na podzim roku 1699 se začalo s bořením původního gotického kostela Matky Boží, společně se starým kostelem byl zrušen i přílehlý hřbitov a také bylo zbořeno pět blízkých měšťanských domů stojících ve směru na hlavní náměstí. Původně chtěl děkan Čapek starý kostel pouze rozšířit. Plány na nový chrám měl zhotovit kutnohorský architekt Dominik de Angeli a samotné provedení stavby zahájil stavitel Vít z Nového Veselí, který se ale vedení stavby vzdal a v roce 1701 se vedení stavby ujal Ital Jan Spinetti. Během výstavby se při práci vystřídalo hned několik tehdejších mistrů, za všechny uveďme alespoň malíře Lucu Antonia Colombu, štukatéra a mramoráře Giacoma Antonia Corbelliniho či pozlacovače Augustiniho Grandiho. Z českých mistrů musíme zmínit alespoň Jana Davida Siebera, který zhotovil unikátní varhany (je to jeho největší dodnes dochovaný nástroj v českých zemích). Chrám byl vysvěcen ve dnech 7.-13. září 1707, vysvětil ho opat strahovského kláštera v Praze Vít. V den svěcení kostela se do Polné sjelo velké množství lidí, mezi které kníže Leopold nechal rozhazovat peníze, byl upečen celý vůl, z radnice teklo víno a z oken házeli na náměstí kusy pečeného masa. Roku 1707 však zdaleka nebyly dokončeny všechny práce na novém chrámu, svého dokončení se chrám dočkal až roku 1713. První bohoslužba v novém prostředí byla sloužena už v roce 1705 v rozestavěném chrámu, protože mše svaté byly v době výstavby chrámu slouženy v kostele sv. Kateřiny, což působilo obzvláště za zimního nebo deštivého počasí nemalé potíže. Srov. PLAŠIL Filip: Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné, Polná: Linda 2007, str. 14-20.

³¹ Kníže Leopold Ditrichštejn umřel roku 1708. Toho roku již byly hotové plány i rozpočet na odpovídající venkovní výzdobu kostela. Kníže měl také vyčleněné peníze, celých 62 000 zl., na tehdejší dobu veliké množství. Na průčelí kostela měla být kovová deska znázorňující nanebevzetí Panny Marie, v jejíž spodní části se měla nacházet klečící postava knížete věnujícího kostel, celé v životní velikosti. Také měl být celý kostel obehnaný železným ozdobným mřížovým s litými sloupy, dále kolem horní části kostela mělo stát dvanáct soch apoštolů. A kostel měl mít tři věže, jednu hlavní a dvě nižší postranní. Bohužel, smrtí knížete se práce na polenském chrámu téměř zastavily a všechny plány se staly minulostí. Ze dvanácti soch určených do Polné byly dovezeny pouze dvě (jde o sochy sv. Petra a Pavla), některé sochy dokonce skončily na mostě ve Žďáře nad Sázavou. Srov. tamtéž, str. 19.

³² Všechny zde uvedené opravy proběhly za děkana Josefa Šimka, který do Polné přišel v roce 1889. Ihned po příchodu do města děkan Šimek prohlásil, že si za svůj úkol bere opravu polenských kostelů a stavbu nové věže na děkanském kostele. Více informací o opravě děkanského chrámu v uvedeném období můžeme najít např. tamtéž, str. 38-49 nebo v Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 290-418.

výživu a šatstvo³³. Teprve později byla využívána pro četnější farní bohoslužby, zvláště při stavbě hlavního kostela Nanebevzetí Panny Marie³⁴.

V letech 1893-1894 se uskutečnila největší oprava a přestavba kaple, díky které stavba získala pseudogotickou podobu a byla opravena i sousední budova špitálu³⁵. Díky tomu, že se zvětšil kapitál špitálské nadace, mohl se špitál na konci 19.století starat místo dvanácti lidí o dvacet.

2.1.3 Hřbitovní kostel svaté Barbory

Po zrušení původního hřbitova, který se nacházel na místě nově vybudovaného děkanského chrámu, byl roku 1710 založen hřbitov nový, asi 500 m od hlavního náměstí ve směru na Přibyslav. Na tomto novém hřbitově nechal tehdejší polenský děkan Pavel Haberlandt v letech 1720-1725 postavit hřbitovní kostel zasvěcený svaté Barboře, patronce umírajících. Kostel je postaven ve stylu jednoduchého pozdního baroka a má půdorys řeckého kříže³⁶.

Hřbitov kolem kostela byl na konci 19. století obehnaný kolem dokola zdí. Postupem doby byl hřbitov již nedostačující, a tak roku 1893 došlo k jeho rozšíření směrem od města³⁷. Roku 1894 byla kolem hřbitova postavena nová zeď a hřbitov byl posvěcen³⁸.

2.1.4 Kostel svaté Kateřiny

Kostel svaté Kateřiny byl postaven ve druhé polovině 14. století na kopci nad polenským hradem, asi 1 km od hlavního náměstí. Jedná se tak o nejstarší polenskou církevní památku. Kostel pravděpodobně nejdříve sloužil pro obyvatele blízkého hradu. Samotná stavba byla budována postupně: nejstarší částí je presbytář, ve kterém najdeme gotickou klenbu, později

³³ Nadační listina mimo jiné obsahuje, že Sezima zřizuje nadaci, které odkázal své domy v Polné a vesnice Skrejšov a Janovice. Výtěžek z tohoto majetku má být použit na „špitálníky“, kterých bylo 12. Sezima také dává příkaz, kdy a jak mají být vykonávány bohoslužby a jak za ně má být zapláceno. Srov. POJMON František: Polná-popis dějepisný, místopisný a statistický, Polná: Romance 1991, str. 101-102.

³⁴ Pravidelné bohoslužby se zde konaly v letech 1700-1701, poté se začaly mše svaté sloužit v kostele svaté Kateřiny, protože tento kostel je větší. Srov. PLAŠIL Filip: Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné, Polná: Linda 2007, str. 15.

³⁵ Během této přestavby byla kaple zvětšena, byl přistavěn chór pro varhany a zpěváky, postaven nový oltář a provedeny další drobné úpravy, aby se dosáhlo jednotného dojmu. Bohužel ale během přestavby došlo ke znehodnocení původních fresek z 15. století. Srov. POJMON František: Polná-popis dějepisný, místopisný a statistický, Polná: Romance 1991, str. 103.

³⁶ Kostel svaté Barbory až do přelomu 19. a 20. století neprošel žádnou větší rekonstrukcí. Pouze v roce 1823, když při požáru shořela střecha kostela a zřítíla se věž, byla zhotovena nová střecha. Nová věž byla postavena až roku 1862, kdy byly zakoupeny též nové zvony. Srov. tamtéž, str. 104-105.

³⁷ Hřbitov byl za přeplněný uznán již roku 1872, tehdy také bylo obstaráno povolení na vybírání poplatku za hrobová místa. Z vybraných peněz byl zakoupen pozemek na rozšíření hřbitova. Srov. Kniha památný města Polny, díl druhý, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 268, str. 192.

³⁸ Srov. POJMON František: Polná-popis dějepisný, místopisný a statistický, Polná: Romance 1991, str. 105.

byla přistavěna loď a teprve dodatečně chór. U kostela byl na počátku 15. století zřízen hřbitov, na kterém byli pochováváni zejména obyvatelé hradu a podhradí, posléze také obyvatelé čtvrti Kateřinov, která byla dlouho vedená jako samostatná obec. Nedaleko od původního hřbitova byl koncem 16. století zřízen hřbitov pro nepokřtěné děti, sebevrahy a lidi jiné víry³⁹.

V roce 1907 objevil učitel Rérych spolu s malířem Klusáčkem na zdech kostela vzácné fresky. Následně v letech 1908-1910 proběhla oprava kostela spojená s restaurací těchto fresek, z nichž některé byly staré až 500 let⁴⁰.

2.2 Ze života polenské farnosti

2.2.1 Nejdůležitější farní události ve městě

Z údajů o počtech obyvatel města můžeme vysledovat, že převážnou většinu obyvatel v rozmezí let 1880-1920 tvořili příslušníci římskokatolické církve. Také z tohoto důvodu byla velká část farních událostí spjata se životem celého města (můžeme říci i opačně, že velká část městských událostí byla spjata se životem farnosti). Jednalo se většinou o velké slavnosti, které byly převážně spjaty se svěcením nějaké budovy či zařízení, dále o udílení svátostí, návštěvu biskupa nebo o demonstraci víry vyjádřenou různými průvody. Ve výčtu těchto událostí se omezíme pouze na ty nejdůležitější (z pohledu církve) nebo na ty, kterých se zúčastnilo opravdu velké množství lidu. V tomto výčtu také záměrně nejsou uvedeny slavnosti spojené s významnými výročími jednotlivých polenských duchovních pastýřů nebo jejich důležité zásluhy, protože těm je věnována zvláštní pozornost v další části práce. Nejdůležitějším informačním zdrojem této části práce je Pamětní kronika polenského děkanství od roku 1836, která je uložena ve Státním okresním archivu v Jihlavě pod inventárním číslem 5.

Roku 1882, přesněji 30. května 1882, se konala slavnost položení základního kamene k nové školní budově, která Polné tolik chyběla. Celá slavnost začala v hlavním kostele Nanebevzetí Panny Marie. Velké zvony na věži zvaly věřící k bohoslužbě, sjížděli se hosté z okolí i zdaleka. V deset hodin ráno byla sloužena slavná mše svatá, které se účastnili

³⁹ Podle pověsti měli u kostela žít v 17. a 18. století poustevníci, kteří prý přebývali v poustevně poblíž kostela pod skálou. Poustevníci se měli starat kromě běžné pastorační práce také o nemocné cholerou a morem. V poustevně později přebýval hrobař až do roku 1866, kdy byla poustevna zbořena. Srov. tamtéž, str. 86-88.

⁴⁰ Více informací o provedené rekonstrukci, kterou z velké části hradil pan Pojman, najdeme např. v Kniha památny města Polny, díl druhý, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 268, str. 219-220 nebo v Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 378.

představitelé úřadů (tehdy ještě také okresní hejtman), městští zastupitelé v čele se starostou Antonínem Pittnerem, školní děti, učitelé, místní spolky, hosté a tisíce prostých lidí. Při této mši byl posvěcen základní kámen školy⁴¹.

Během roku 1883 probíhaly stavební práce na nové škole a škola byla slavnostním způsobem 10. září 1883 vysvěcena. Jednalo se o osmitřídni budovu na Pátku Velkém (dnes ulice Komenského). Přítomných lidí bylo podle kronik opět několik tisíců⁴². V Pamětní kronice děkanství polenského můžeme najít pozvánku na tuto slavnost s příloženým programem (kopii této pozvánky uvádím v příloze)⁴³. Mimo jiné se zde můžeme dočíst, že po dopolední mši svaté se konal průvod k nové školní budově, kde byla budova posvěcena a slavnostně předána svému účelu.

7. července roku 1884 byla vysvěcena nová budova, kterou na své náklady dal postavit významný polenský rodák Karel Varhánek. Budova sloužila jako opatrovna pro malé děti. Na památku zakladatele nesla budova název „Varhánkuv ústav“⁴⁴. Slavnost vypadala podobně jako předchozí: po mši svaté v děkanském chrámu vyšel průvod k budově opatrovny a tam byla stavba posvěcena⁴⁵.

11. dubna 1886 začalo v Polné mimořádné milostivé léto, které vyhlásil tehdejší papež Lev XIII. okružním listem na celý rok 1886. Podmínky pro získání plnomocných odpustků byly obsaženy v pastýřském listu, který vydali čeští biskupové. Průběh obřadu 11. dubna byl následující: před mší svatou píseň *Přijď, Duchu svatý* a modlitba, po mši svaté vystavení Nejsvětější svátosti Oltářní, litanie ke všem svatým s příslušnými modlitbami a nakonec požehnání. Milostivé léto v Polné pokračovalo prvním průvodem, který se uskutečnil 22. srpna stejného roku z hlavního kostela Nanebevzetí Panny Marie do kostela svaté Kateřiny, odtud do kostela svaté Barbory a zpět do hlavního kostela. V každém kostele se věřící

⁴¹ O průběhu slavnosti se můžeme dozvědět jak z děkanské, tak z městské kroniky. Srov. *Kniha památny města Polny*, díl druhý, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 268, str. 158-159 a *Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836*, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 279. Nutno dodat, že novou školní budovu Polná potřebovala již delší dobu. Děti se učily ve stísněných prostorách.

⁴² Srov. *Kniha památny města Polny*, díl druhý, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 268, str. 166-67 a *Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836*, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 280.

⁴³ Tato pozvánka je v kronice vložena mezi strany 280 a 281.

⁴⁴ Již roku 1882 se obrátil na tehdejšího polenského starostu Antonína Pittnera zdejší rodák Karel Varhánek, úspěšný podnikatel a továrník ve Vídni, o radu, jakou památku by měl učinit svému rodnému městu ve své závěti. Starosta Pittner mu poradil, aby nečekal až do své závěti a pořídil městu odkaz, na který by se ještě za svého života mohl podívat. Také se Pittnera ptal, co tedy má udělat. Ve své odpovědi mu Pittner radí, aby koupil stavení se zahradou, do kterého by se mohla umístit opatrovna pro děti, sirotčinec nebo nemocnice. Varhánek neotálel a požádal starostu, aby zakoupil budovu, kterou Varhánek zaplatí. Nakonec byla vystavěna úplně nová budova, která po svém vysvěcení byla otevřena až 3. května 1885. Otevření se opět konalo slavnostním způsobem. Srov. *Kniha památny města Polny*, díl druhý, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 268, str. 162-164.

⁴⁵ Opatrovna pro děti byla zrušena roku 1892, v budově byl zřízen sirotčinec, který byl ještě roku 1892 vysvěcen. Srov. PRCHAL Jan: *Polná v 19. století*, Polná: Linda 2005, str. 48.

pomodlili předepsané modlitby, po návratu do děkanského chrámu proběhly litanie (opět s příslušnými modlitbami) a požehnání. Stejný scénář měl i další průvod téhož roku, který se konal 10. října⁴⁶.

Ve dnech 29.-31. července roku 1892 proběhla v Polné generální kanonická vizitace spojená s udílením svátosti biřmování. Jelikož biskup královéhradecký byl nemocný, přijel místo něj pražský světící biskup Ferdinand Kalous doprovázený delegátem, královéhradeckým kanovníkem Aloisem Frydkem. Svátost biřmování byla 29. července udělena školní mládeži a 31. července dospělým, přičemž všech biřmovanců bylo dohromady 1380. 30. července byl den vyhrazen pro ždírecké farníky, protože farní kostel ve Ždírci roku 1891 vyhořel a ještě nebyl opraven⁴⁷.

Ve dnech 28.-30. července roku 1894 navštívil Polnou královéhradecký biskup Eduard Jan Nepomuk Brynych. Nejdříve zavítal do děkanského chrámu, kde udělil požehnání, poté se mu v budově děkanství představily jednotlivé místní spolky. Večer prvního dne návštěvy dorazil k děkanství lampiónový průvod s hudbou, sbory zazpívaly několik písní a biskup společně s průvodem obešel celé hlavní náměstí, na kterém byly téměř všechny domy osvětleny a ozdobeny prapory. Druhého dne sloužil slavnou mši svatou v děkanském kostele, při které posvětil prapor Spolku katolických jinochů a mužů svatého Josefa. Po mši svaté biskup posvětil sochy sv. Petra a Pavla, které byly umístěny před portálem hlavního kostela. Poté se spolu s průvodem odebral na vrch Kalvárii, kde posvětil Boží hrob, tři kamenné kříže a čtyři kapličky. Ještě toho dne odpoledne ze zúčastnil ve špitálské kapli pobožnosti k počtě svatých ostatků, které byly vloženy do nového oltáře. Tento oltář pak 30. července ráno posvětil a sloužil zde mši svatou. Celý obřad trval od sedmi hodin ráno do půl jedenácté.⁴⁸

8. září roku 1895 se konala slavnost při příležitosti dostavby věže na děkanském kostele spojená s poděkováním za bezpečný průběh stavby. Před kostelem se ve tři hodiny odpoledne shromáždili polenští obyvatelé, aby se podívali, jak vikář František Knob z Přibyslavi vysvětil kříž nové věže. Po vysvěcení byl kříž, do jehož báně byla vložena památní listina, vytažen nahoru za zpěvu přítomných, kde zůstal na lešení. Upevněn do báně byl až 10. října. Celé slavnosti předcházelo osvětlení nové věže dne 7. září⁴⁹.

⁴⁶ Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 287.

⁴⁷ Srov. PLAŠIL Filip: Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné, Polná: Linda 2007, str. 39.

⁴⁸ Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 303.

⁴⁹ Polenskému hlavnímu kostelu chyběla věž od velkého požáru města roku 1863, od té doby byl pozůstatek původní věže pouze zakryt šindelovou střechou. Veřejná sbírka na stavbu nové věže byla vyhlášena 11. listopadu 1894. 18. července byla sloužena mše svatá na vyprošení Boží pomoci při stavbě. Mše svaté se účastnili všichni dělníci, kteří poté na stavbě pracovali. Více informací ohledně stavby věže, stavitele, rozpočtu a nových věžních

6. listopadu 1899 byla v děkanském kostele sloužena smuteční bohoslužba za zemřelou patronku kostela hraběnkou Klotildou Clam-Gallasovou, která zemřela na svém zámku v Pohledu dne 31. října. Novými patronkami chrámu se po její smrti staly její dvě dcery, kněžna Eduardina Khevenhüllerová a hraběnka Klotilda Festetitsová⁵⁰.

Velkolepý pohřeb se v Polné konal 7. února 1900. Ve Vídni totiž zemřel polenský rodák Karel Varhánek. Z Vídně přijeli hosté, z obecního domu šel průvod do děkanského kostela, kde bylo hovořeno o velkých zásluhách zemřelého, potom průvod došel až na hřbitov u kostela svaté Kateřiny, kde proběhlo rozloučení a uložení rakve do nádherné hrobky⁵¹.

5. července roku 1900 se v Polné konala pastorální konference. Při neúčasti nemocného biskupského vikáře předsedal konferenci polenský děkan Šimek jako první vikariátní sekretář⁵².

V roce 1902 proběhla další biskupská návštěva Polné. 7. května přijel do města královéhradecký biskup Brynych, kterého již na hranici okresu přivítalo okresní zastupitelstvo, ve městě pak starosta Rudolf Sadil, zástupci úřadů a polenských spolků a mládež. Druhý den biskup biřmoval celkem 1247 věřících a pak prováděl přezkoušení žáků v náboženství. V Polné zůstal až do 12. května, protože odtud vyjížděl na generální vizitace do okolních farností Šlapanov, Nížkov, Velké Losenice a Přibyslavi⁵³.

14. září 1903 konal v Polné Josef Mrštík, předseda královéhradecké diecézní jednoty cyrilské a arciděkan v Chrudimi, cyrilské exercicie. Exercicie probíhaly pouze jeden den. Začaly zpívanou mší svatou, při které zpívaly polenský a zhořský kostelní sbor. Po mši svaté následovala přednáška Františka Horáka, chrudimského kaplana, na téma církevní hudba, její řízení, dějiny, skladatele a nejčastější chyby při zpívání v kostelech. Po přednášce arciděkan Mrštík cvičil s oběma pěveckými sbory písně⁵⁴.

hodinách nalezneme v publikaci PLAŠIL Filip: Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné, Polná: Linda 2007, str. 40-42.

V nové věži také bylo upraveno obydlí pro hlásného a místo pro hodiny. Město se proto zavázalo, že obydlí pro hlásného i místo pro hodiny zachová v dobrém stavu. Celá věž i s hodinami pak byla pojištěna na částku téměř třináct tisíc zlatých. Srov. POJMON František: Polná-popis dějepisný, místopisný a statistický, Polná: Romance 1991, str. 101.

⁵⁰ Srov. PLAŠIL Filip: Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné, Polná: Linda 2007, str. 43.

⁵¹ Srov. Kniha památny města Polny, díl druhý, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 268, str. 205. Karel Varhánek byl významným dobrodincem svého rodného města. Mimo jiné podpořil celou řadu projektů ve městě, zasloužil se o zřízení opatrovny pro děti, finančně podporoval opravu děkanského chrámu a odkázal městu svůj dům, do kterého se roku 1900 přestěhovala radnice.

⁵² Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 330.

⁵³ Srov. PLAŠIL Filip: Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné, Polná: Linda 2007, str. 44-45.

⁵⁴ Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 361. Zde také můžeme nalézt seznam písní, které oba sbory zpívaly při mši svaté.

V roce 1904 se 17. listopadu uskutečnilo slavnostní otevření nové železniční tratě, která směřovala z Polné do nedalekého Německého Šicendorfu. Na polenském vlakovém nádraží proběhlo žehnání parní lokomotivy a vagónů a následně byl zahájen na trati pravidelný provoz první promenádní jízdou, které se zúčastnilo více než 150 hostů⁵⁵.

Ve dnech 5.-15. února 1913 se v Polné konala svatá misie. Na tuto postní dobu byli povoláni čtyři kněží z řádu Nejsvětějšího Vykupitele ze Svaté Hory u Příbrami (redemptoristé). Misie začaly na popeleční středu, tematická cvičení byla pro školní děti, ženy a vdovy, dívky, muže i mládence. Misie se zúčastnil velický počet věřících, jen ke svátosti smíření přistoupilo 3595 osob. V době konání misie i přes nevlídné počasí přicházelo do Polné velké množství lidí z okolí. Také v rámci misie se 6. února uskutečnila rekolekce pro vikariátní kněze a poslední den misie byl vystaven misijní kříž⁵⁶.

Ve dnech 20.-22. května roku 1916 navštívil Polnou královéhradecký biskup Josef Doubrava. Na jeho uvítání, které bylo připraveno tak, aby bylo co nejdůstojnější, byla postavena pod hlavním kostelem u tehdejší městské elektrárny slavobrána a ulice ke kostelu i celé hlavní náměstí bylo nazdobeno. Biskup přijel v sobotu večer a po uvítání od polenského děkana a dalších významných osob města zamířil do děkanského chrámu, aby zde sloužil pobožnost za zemřelé farníky. Druhého dne, v neděli ráno, biskup celebroid mši svatou, při které udílel svátost biřmování pro přibližně 1400 lidí. Při mši povzbuzoval věřící, aby i v těžké válečné době nepřestávali doufat v Boží pomoc, zvláště pak ti, kteří měli nebo mají své muže nebo syny na bojišti. Odpoledne biskup vyzkoušel zdejší děti z náboženství.

⁵⁵ Celý projekt stavby železniční tratě nabyt konkrétnějších rozměrů v roce 1895 po iniciativě tehdejšího polenského starosty Rudolfa Sadila. V roce 1896 bylo za účelem výstavby trati zřízeno zvláštní družstvo a roku 1897 byl schválen návrh stavby Zemským sněmem v Praze. Stavba trvala až do listopadu 1904. Více informací o stavbě trati nalezneme například v publikaci ČEJKA Jiří a kol.: Polná 1242-1992, Polná: Městský úřad v Polné 1992, str. 107-109.

⁵⁶ Kněží provádějící misii byli P. Jan Vedbal, P. Emil Kolář, P. Štěpán Klestil a P. Dominik Trčka. Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 382.

Poslední misie se v Polné konala v roce 1860 za děkana Ignáce Kunce, od 9. do 24. června. Děkan Kunc podle děkanské kroniky chtěl nějakým způsobem promluvit do duše zdejším lidem, a tak se rozhodl pro uspořádání misie. K misii ho přiměly také vzpomínky na misii z roku 1773, která byla velmi úspěšná. Kunc požádal řád Nejsvětějšího Vykupitele, zda by neuspořádal v Polné svatou misii. Souhlas k tehdejšímu konání misie dal také biskup Karel Boromejský. Misie se zpočátku nevyvíjela příliš dobře, lidé mezi sebou roznášeli zlé zprávy a nechtěli se misie účastnit. Postupem času si ale do kostela nacházelo cestu čím dál více lidí, nakonec i děkanský chrám byl pro všechny malý. Podle kroniky byly zpovědnice doslova oblehnuty hříšníky. Při příležitosti misie byly vypsány také misijní odpustky, které byly rozděleny na plnomocné a neplnomocné. Plnomocné odpustky získá ten, kdo přijme svátosti 19. června nebo neděli poté, 3. května nebo následující neděli a 14. října nebo další neděli. Neplnomocné odpustky získá ten, kdo se u misijního kříže pomodlí sedmkrát modlitbu Zdravas Maria nebo pětkrát modlitbu Otče náš a Zdravas Maria. Od 3. do 11. března 1861 se konala renovace misie, opět pod vedením redemptoristů. Děkan Kunc dokonce projevil přání, aby se misie v Polné konala každých deset let, a za tímto účelem odkázal své pozemky. Srov. tamtéž, str. 200-202.

V pondělí dopoledne sloužil další mši svatou a odpoledne navštívil zdejší veřejné činitele, prohlédl si místní kostely i městské muzeum⁵⁷.

V roce 1916 se stala událost, která zasáhla hodně obyvatel města. Byla jí nucená rekvizice zvonů, jak z církevních, tak z ostatních staveb po celém městě⁵⁸. Dělníci nejdříve začali 26. září snímat tři zvony z kostela svaté Barbory a odpoledne stejného dne šli do kostela svaté Kateřiny, kde ze dvou zvonů sejmuli pouze ten menší (větší zvon byl starší než zvony určené k rekvizici). Vpodvečer byl sundán menší ze dvou zvonů špitálské kaple svaté Anny (větší zvon byl opět staršího data). 27. září bylo zahájeno snímání zvonů z hlavního kostela Nanebevzetí Panny Marie, na jehož věži viselo pět zvonů, které byly pořízeny roku 1867 (roku 1863 při požáru města se tehdejších všech šest zvonů z děkanského chrámu rozlilo). Z těchto pěti zvonů byly odvezeny při rekvizici tři největší⁵⁹. Na den svatého Václava, 28. září, byl sundán ještě zvon z Kaplanky (budovy sousedící s děkanství, ve které je zřízen byt pro kaplany) a také poplašný zvon z budovy okresního soudu. Trosky deseti polenských zvonů byly odvezeny na polenské vlakové nádraží, kde byly zváženy a poté odvezeny do Čáslavi⁶⁰.

Dne 10. listopadu 1918 se konal na hlavním náměstí velký tábor lidu, kterému předcházela slavná mše svatá v děkanském chrámu, při které poprvé v Polné zazněla nová státní hymna „Kde domov můj“. Tábor lidu se před radnicí konal na oslavu Československé republiky, hlavním řečníkem tábora byl polenský starší kaplan Emilián Kašpar⁶¹.

⁵⁷ Kompletní program biskupské návštěvy včetně sobotní uvítací řeči polenského děkana můžeme nalézt v: Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 395-299.

⁵⁸ Podnětem k rekvizici zvonů se stal nedostatek některých kovů, které vojenská správa potřebovala k válečným účelům. Již v roce 1915 proběhly sbírky těchto kovů, které ovšem byly zdarma, a tak není divu, že se kovů nesešlo dostatečné množství. Proto bylo rozhodnuto k nucené rekvizici zvonů za peněžní náhradu. Srov. URBAN Jan V.: Snímání kostelních zvonů v Polné 26.-28. září 1916, Polná: Bedřich Zapletal 1917, str. 6.

⁵⁹ Nejdříve byl kladivem rozbit zvon Panny Marie, poté zvon svatého Ignáce a nakonec došlo na největší tehdejší polenský zvon svaté Klotildy, který vážil téměř 1,5 tuny. Rozbití zvonů na hlavním kostele přihlížely davy místních, někteří dokonce bránili dělníkům v práci. Srov. tamtéž, str. 10-11.

⁶⁰ O celé rekvizici zvonů byl mezi zástupcem duchovní správy (polenským děkanem) a zástupcem vojenské správy (Ing. Václavem Bečvářovským) sepsán 28. září protokol. Deset zvonů vážilo celkem 3544 kg, peněžní náhradu za tuto hmotnost byla 14 176 K (tedy 4 K za kilogram). Detailní popis všech odvezených zvonů a podrobný popis celé události najdeme v publikaci tehdejšího odborného učitele na polenské škole Jana V. Urbana (URBAN Jan V.: Snímání kostelních zvonů v Polné 26.-28. září 1916, Polná: Bedřich Zapletal 1917). Publikace také obsahuje báseň Františka Šebestíka, tehdejšího katechety, která vyjadřuje smutek tehdejších obyvatel nad ztrátou zvonů.

⁶¹ Více o obsahu tábora lidu: Pamětní kniha města Polné 1914-1934, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 269, str. 98.

2.2.2 Přehled polenských děkanů v letech 1880-1920

Za celé námi sledované období se v polenské duchovní správě vystřídali tři děkané, každý z nich vydržel ve svém úřadě poměrně dlouhou dobu. Smyslem následujícího přehledu je podat stručné informace o těchto duchovních pastýřích a o jejich významných činech.

P. Augustin Jelínek – narozen v Příbyslavi 25. srpna 1829, na kněze vysvěcen 25. července 1854, do Polné jako děkan přišel 24. dubna 1875. Nepřišel ovšem do neznámého prostředí, protože zde už v letech 1854-1871 působil jako kaplan. Funkci děkana zastával necelých čtrnáct let, 22. března 1889 zemřel po záchvatu mrtvice a byl pochován na hřbitově u kostela svaté Barbory. Během svého děkanského působení v Polné zažil výstavbu hned několika školních budov nejen v samotné Polné, ale i v přiřazených obcích a tyto budovy následně vysvětil. V roce 1883 byl královéhradeckým biskupem jmenován čestným biskupským notářem. V červenci 1886 vysvětil prapor Spolku vojenských vysloužilců a roku 1888 sloužil slavnostní mši svatou k výročí čtyřiceti let panování císaře Františka Josefa I.⁶².

P. Josef Šimek – narozen 9. března 1833 v Ústí nad Orlicí, knězem od 25. července 1856, do Polné přišel 20. října 1889 jako nástupce děkana Jelínka⁶³. Ihned po svém příchodu si dal za svůj cíl obnovení hlavního kostela, který již poměrně dlouhou dobu nebyl opravován. Za jeho působení byl rekonstruován presbytář chrámu, byly opraveny hlavní i postranní lodě chrámu, opravena střecha a postavena nová chrámová věž. Při opravě interiéru hlavního kostela roku 1898 Šimek znemožnil pracovníkům stavební firmy, aby úplně vyloupili hrobku rodu Žejdliců, která byla v chrámě umístěna. Nezapomněl ani na ostatní polenské kostely. Špitálská kaple svaté Anny se za jeho působení dočkala opravy i přestavby a dostala novogotickou podobu. Kostel svaté Kateřiny byl za jeho působení také opraven a byly v něm zrestaurovány vzácné fresky. Děkan Šimek se roku 1896 stal biskupským notářem, roku 1902 získal funkci okresního vikáře, 5. listopadu 1908 byl jmenován tajným papežským komořím a 30. listopadu 1908 byl označen titulem „Rytíř řádu Františka Josefa I.“, přičemž kříž za tento titul mu byl zavěšen 26. dubna 1909. Vidíme tedy, že děkan Šimek byl významnou polenskou osobností. Když roku 1903 slavil své sedmdesáté narozeniny, přišlo mu mnoho dopisů a telegramů a jeho oslavy se zúčastnili všichni významní občané nejen z města, ale i z okolí.

⁶² Srov. PLAŠIL Filip: Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné, Polná: Linda 2007, str. 72.

⁶³ Při svém příchodu byl uvítán příbyslavským vikářem, uvítání byli přítomni kněží z vikariátu, polenští páni i úředníci, městští zastupitelé, hosté a delegace místních spolků. Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 290.

Taktéž když slavil roku 1906 padesáté výročí svého kněžského svěcení, zúčastnily se oslavy kromě všech předních osob také patronky děkanského chrámu kněžna Khevenhüllerová a hraběnka Festetitsová, které mu věnovaly krásnou stříbrnou plastiku jako symbol uznání jeho zásluh za opravu děkanského kostela⁶⁴. Do jeho působení spadá i tzv. Hilsnerova aféra, které se budeme věnovat v samostatném oddíle později. Zemřel po záchvatu mrtvice 12. listopadu 1911 a byl pochován na hřbitově svaté Kateřiny, jeho pohřbu se účastnilo velké množství věřících a také 28 kněží.

P. František Vítek – narodil se 4. září 1858 v Týništi nad Orlicí. Také Vítek již v Polné působil, jeho kaplanování zde spadalo do let 1884-1891. Jako děkan se do Polné vrátil 13. dubna 1912 a dočkal se pěkného přijetí od místních. Děkan Vítek se za svého dlouhého působení ve zdejší úřadě dočkal mnoha radostných i méně radostných okamžiků. Nedlouho po svém příchodu zorganizoval příchod misionářů (misie se konaly již roku 1913, ačkoli se podle původního plánu měly konat až roku 1917). Zažil v Polné strasti 1. světové války (včetně requiem za zemřelého Františka Ferdinana d'Esteho v děkanském chrámu a rekvizice polenských zvonů) i vlnu nadšení po prohlášení československého státu. Byl rozladěn při vstupu církve československé na polenskou náboženskou scénu, protože s ní přišla i celá řada obtíží a nejasností (církvi československé v Polné je vyčleněno místo později). Vítek byl činný i v místní politice, dlouhá léta byl členem chudinské komise městského zastupitelstva. Roku 1916 byl jmenován biskupským notářem a roku 1921 konzistorním radou. Stejně jako jeho předchůdce děkan Šimek i Vítek získal titul papežský komoří. Zemřel 5. října 1942 na zánět plic, byl pohřben u vchodu do kostela svaté Barbory⁶⁵.

2.2.3 Další důležité katolické duchovní osoby v letech 1880-1920

P. Karel Pražan – kaplanem v Polné v letech 1872-1883. Zemřel 16. prosince 1883 a byl pohřben na hřbitově u kostela svaté Barbory. Po celou dobu svého polenského působení byl horlivým knězem a velkým dobrodincem chudých ve městě. Také se zabýval historií, sám sepisoval zápisky z polenské historie a shromažďoval dobové dokumenty. Přesto, že se

⁶⁴ Srov. tamtéž, str. 367.

⁶⁵ Děkan Vítek byl prý oblíbený mezi lidmi také proto, že uměl trhat a léčit zuby (celý život se soukromě věnoval studiu medicíny). V roce 1924 vysvětil nové kostelní zvonky, ale zažil i jejich nucenou rekvizici roku 1941. Roku 1941 se stal vikářem. Srov. PLAŠIL Filip: Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné, Polná: Linda 2007, str. 73-74.

většina z nich ztratila, vytvořil k dějinám města cenné podklady. Byl velice oblíbený mezi věřícími. Sám byl také velmi chudý⁶⁶.

P. Edvard Kasal – ačkoli byl kaplanem v Polné pouze krátce v roce 1899, přesto se o něm zmiňují jako o významném duchovním. Narodil se 12. března 1876 v chudých poměrech, vysvěcen na kněze byl 26. června 1899. V roce 1905 byl jako kněz misionář vyslán královéhradeckou diecézí do Ameriky, kde působil v několika farnostech. Ve své první zámořské farnosti působil nejen jako kněz, ale i jako obchodník, poštmistr, stavitel, lékař a více méně jako všechno, co bylo zrovna třeba. Založil například i banku a projevil se jako veliký podnikavec, který podporoval nové pokrokové trendy. Také v dalších působištích v Americe se snažil jít místním lidem příkladem. Otec Kasal byl roku 1950 jmenován Monsignorem a roku 1959 při příležitosti výročí 60 let kněžského svěcení ho za své zásluhy povýšil tehdejší papež Jan XXIII. na apoštolského pronotáře. Tento titul si získal zásluhami při kněžské službě, podporou misijní činnosti a podporou institucí pro výchovu kněží. Zemřel roku 1966⁶⁷.

P. František Pojmon – narozen 29. ledna 1817, kněžskou primici slavil 15. srpna 1841 v rodné Polné. Do Polné se také vrátil, a sice roku 1888 na výslužbu, kdy si zakoupil dům nedaleko hlavního kostela. Pojmon byl uvědomělý vlastenec a velmi mu záleželo na kvalitě polenského školství (tvrdil, že když místní obyvatelé nejsou bohatí penězi, mají se alespoň obohatit vědomostmi). Proto byl častým dárce polenské školy. Velmi rád se také věnoval literatuře: působil v několika katolických časopisech, překládal náboženskou literaturu a také sám publikoval. Jeho nejznámější dílo je publikace o Polné *Polná, popis dějepisný, místopisný a statistický*⁶⁸. Bylo velkým dobrodincem města. Kromě již zmíněné podpory školy věnoval mnoho peněz sirotčinci a pomáhal zakládat městskou obrozeneckou knihovnu. Není proto divu, když po smrti Pojmona odkázala jeho hospodyně (a také dědička) jeho dům městu a město jej roku 1914 dalo k dispozici nové veřejné budově knihovny. Pojmon se také velmi angažoval v péči o polenské historické a církevní památky. Podle vzoru Božího hrobu v Jeruzalémě nechal zrekonstruovat vrch Kalvárie, na kterém v blízkosti tří kamenných křížů

⁶⁶ Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 280.

⁶⁷ Zpracováno podle kapitoly Msgr. Edward Kasal z diplomové práce V. Kašíkové. Srov. KAŠÍKOVÁ Věra: Polná – město spojené s osudy mnohých (magisterská práce obhájená na TF JU) České Budějovice 2003, str. 81-89.

⁶⁸ Otázkou je, do jaké míry je Pojmon autorem publikace. Část knihy je spíše převzata ze zápisků P. Karla Pražana. S vydáním knihy také Pojmonovi pomáhal tehdejší polenský kaplan Alfons Hornek, protože Pojmon ve svém stáří měl špatný zrak.

nechal postavit kapli Božího hrobu. Roku 1894 povolal sochaře a nechal na svoje náklady opravit sochy svatých Petra a Pavla, které pak byly umístěny před portál děkanského chrámu na pilíře schodiště. Ve stejném roce se Pojmon stal čestným předsedou odboru pro zbudování nové věže hlavního kostela. K výstavbě Pojmon kromě rady přispěl i finančně, koupil hodinový stroj. Při jeho významných jubileích (ať při výročí primice nebo při výročích narozenin) se oslav účastnilo prakticky celé město. Zemřel 1. června 1902, byl pochován na hřbitově u kostela svaté Barbory. Místo jeho odpočinku zdobí nádherný vysoký kříž téměř uprostřed hřbitova⁶⁹. O jeho smrti se vyjadřuje městská kronika takto: „Důstojný pán děkan František Pojmon, náš čestný měšťan, zemřel 1. června 1902. Dožil se velkého věku a učinil mnoho dobrodiní jeho rodnému městu, a chudině.“⁷⁰

P. Emilián Kašpar – kaplanem v Polné v letech 1916-1918. Velký vlastenec a vynikající řečník, také režíroval ochotnické divadlo a byl členem městské hospodářské komise. V roce 1918 byl hlavním řečníkem na táboru lidu konajícího se na oslavu Československé republiky. Kašpar odsuzoval hrůzy války a vyzýval ke svornosti a nadšení. Tento dá se říci revoluční řečník se ale dožil pouze 34 let, 11. prosince 1918 zemřel. Ještě před státním převratem byl známý svou smělostí proti Vídni, do podvědomí lidí se tak dostal zvláště díky svému vlastenectví a výbornému řečnickému umění⁷¹. Jeho pohřbu na hřbitově u kostela svaté Barbory se účastnilo veliké množství místních farníků.

2.2.4 Křesťanské spolky ve městě

Po hospodářské stránce město v 2. polovině 19. století stagnovalo, v oblasti společenské (a kulturní) si město drželo vysokou úroveň. Především zdejší spolky činily z Polné kulturní a duchovní centrum českých obyvatel. V období 1880-1920 působilo ve městě hned několik křesťanských spolků, z nichž se v následujícím výčtu omezíme na ty nejpodstatnější⁷². Informace o spolcích jsou stručné, slouží k orientaci čtenáře v tehdejší prostředí.

⁶⁹ Zpracováno podle diplomové práce P. Nováka. Srov. NOVÁK Pavel: P. František Pojmon (portrét obrozeneckého kněze, regionálního historika, spisovatele, překladatele, redaktora Hlasu Jednoty Katolické a autora knihy Polná – popis dějepisný, místopisný a statistický) (diplomová práce obhájená na TF JU) České Budějovice 2002.

⁷⁰ Kniha památny města Polny, díl druhý, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 268, str. 210.

⁷¹ Srov. Pamětní kniha města Polné 1914-1934, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 269, str. 103.

⁷² Východiskem pro zakládání nových spolků se stala doba národního obrození. V Polné nejen v 2. polovině 19. století bylo založeno velké množství spolků, ze kterých byly nejvýznamnější Čtenářská beseda, Měšťanská beseda, Sokol, Sbor dobrovolných hasičů, divadelní spolek Jiří Poděbradský, okrašlovací spolek Viktorin a další.

2.2.4.1 Literátské bratrstvo

Literátské bratrstvo bylo sdružení měšťanů, kteří se scházeli ke společnému zpěvu při bohoslužbách, jak v neděli, tak ve svátky a při adventních rorátech. Cílem literátů bylo zvelebit kostelní hudbu. Mezi členy bratrstva zpravidla patřily významné osobnosti města, členství v bratrstvu mohli získat pouze muži.

Bratrstvo má bohatou historii: bylo založeno koncem 16. století a po smrti císaře Josefa II., který bratrstvo zrušil, se název změnil na Bratrstvo účinné lásky k bližnímu. Obnovení připadlo na rok 1837. Ze svých členů si bratrstvo volí předsedu, kterého musí potvrdit místní děkan a předseda jmenuje svého zástupce. V děkanském chrámu mělo bratrstvo svůj chór na epištolní straně (tj. na levé straně od oltáře), na kterém byly literátské varhany a také knihovna.

2.2.4.2 Svatojosefská jednota katolických jinochů a mužů

Jednota byla založena roku 1892, první ustavující schůze se konala 25. března. Byla založena na pokyn biskupské konzistoře, předsedou byl jmenován děkan Josef Šimek a místopředsedou P. František Pojmon⁷³. Jednota si pořídila prapor s obrazem svatého Josefa, který při své návštěvě roku 1894 posvětil královéhradecký biskup Brynych⁷⁴. V roce 1902 měl spolek 122 členů, knihovnu a divadelní odbor, který pořádal od roku 1894 veřejná divadelní představení. Od roku 1907 se spolek nazýval Katolická jednota⁷⁵.

Jednota sloužila hlavně ke vzdělávání členů, lásce k vlasti, oslavě Boha a podporování chudých a nemocných. Členem se mohl stát každý muž nebo jinoch (i ženy a dívky) starší 14 let, bez ohledu na původ a vzdělání. Jednotliví členové pak měli za svoji povinnost v soukromém i veřejném životě dodržovat katolické zásady⁷⁶.

2.2.4.3 Bratrstvo svatého Karla Boromejského ku podporování nemocných

Ústav tohoto bratrstva byl v Polné založen roku 1843. Členové bratrstva museli každý týden odevzdat výběřčímu tři krejcary a vést spořádaný život. Spolek naopak, pokud některý

Zvláštní postavení mezi polenskými spolky měl Spolek městského muzea, který vznikl roku 1895. Srov. ČEJKA Jiří a kol.: Polná 1242-1992, Polná: Městský úřad v Polné 1992, str. 109-116.

⁷³ Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 298 nebo Kniha památny města Polny, díl druhý, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 268, str. 194.

⁷⁴ Kmotrou praporu se stala patronka děkanského chrámu, hraběnka Klotilda Clam-Gallasová, kterou na slavnosti zastupovala baronka Marie Brucková, manželka ředitele polenského velkostatku. Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 303.

⁷⁵ Srov. PRCHAL Jan: Polná v 19. století, Polná: Linda 2005, str. 48-49.

⁷⁶ Srov. Stanovy katolické jednoty v Polné, Městské muzeum Polná, Po-FS 21 836, str. 5-14.

ze členů onemocněl, musel tomuto nemocnému týdně vyplatit dva zlaté. Pokud některý ze členů bratrstva zemřel, spolek mu zdarma obstaral pohřeb, rakev i kříž na hrob⁷⁷.

⁷⁷ Srov. Výtah ze stanov sv. Karla Boromejského ku podporování nemocných v Polné, Městské muzeum Polná, Po-FS 21830, str. 1.

3 ŽIDOVSKÁ OBEC V POLNÉ

Pokud se podíváme na údaje ze sčítání lidu ze sledovaného období 1880-1920, zjistíme, že počet židovských obyvatel v Polné ubýval, a mnohdy i velice rychle. Jak již je zmíněno ve stručné historii města, pokles počtu židovských obyvatel byl velmi spjat s hospodářskou situací města. Na počet židů ve městě měly ale vliv i další události, o kterých se teprve budeme zmiňovat.

Židovská obec měla své představenstvo. Příklad jeho složení uvádím v příloze: jedná se o seznam uložený v archivu Židovského muzea v Praze. Tento seznam, který uvádí složení představenstva židovské náboženské obce z let 1888-1890, má dvě varianty. Jedna jmenuje pouze jméno a příjmení představitelů, druhá varianta uvádí navíc povolání dotyčného a jeho bydliště. Na prvním místě ve výčtu představitelů obce se nachází rabín, po něm lékař a učitel německé židovské školy, teprve poté další. V seznamu figurují pouze muži⁷⁸.

3.1 Historie polenské židovské obce

S jistotou můžeme přítomnost židů v Polné potvrdit až od 16. století⁷⁹. Zásadní význam pro rozvoj židovské komunity ve městě měl nástup Ditrichštejnů. Kardinál František z Ditrichštejna zrušil stará privilegia města a udělil nové výsady, s nimi pak také příkazy a zákazy⁸⁰. Řád pro polenské židy vydal kníže Ferdinand roku 1676, ve kterém určil pravidla, podle kterých se mohli židé ve městě usazovat⁸¹. Významnou událostí se pro polenské židy stala výstavba nového židovského města, čtvrti jihovýchodně od městského jádra, která se realizovala v letech 1681-1682⁸². Podle smlouvy z roku 1684 se vrchnost zavázala vystavět

⁷⁸ Srov. Seznam představitelů židovské náboženské obce, in: Akty židovské náboženské obce z let 1888-1889-1890, archiv Židovského muzea v Praze, fond Polná, inv. č. 54909.

⁷⁹ K roku 1554 je zmíněn v městských knihách Moravských Budějovic Marek, syn Mojžíše z Polné a dále je v Právním manuálu města Polná z roku 1582 obsažena formulace židovské přísahy, která nepřímo ukazuje na existenci židovské populace v Polné. Na začátku 17. století pak majitel panství Jan Žejdlíc ze Šenfeldu vystavil cechovní pořádek polenskými řezníky, který v 18. artikule obsahuje ochranu jejich řemesla před židy. Srov. KLENOVSKÝ Jaroslav: Židovské město v Polné, Polná: Linda 2007, str. 3.

⁸⁰ Tato nová nařízení byla vydána roku 1626, z tohoto roku víme, že ve vnitřním městě židé obývali pouze dva domy. Počet židů ve městě vzrostl po třicetileté válce, kdy roku 1654 bylo v Polné 10 rodin, které platily daně. Srov. KUČA Karel: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, V. díl: Par-Pra, Praha: Libri 2002, str. 377-378.

⁸¹ V tomto řádu kníže omezil počet rodin ve městě na 16 a dovolil jim se vším obchodovat, nesměli ale zasahovat do městských řemesel. Dostali právo na zřízení vlastní samosprávy v čele s rychtářem a kníže také nařídil magistrátu, aby pro židy vystavěl na vykázaném místě čtvrť. Pro toto místo byly původně určeny čtyři domky u Dolní brány, nakonec ale byla založena a postavena nová židovská čtvrť za Horní branou. Srov. KLENOVSKÝ Jaroslav: Židovské město v Polné, Polná: Linda 2007, str. 4.

⁸² Podrobnosti o výstavbě židovského města viz. tamtéž, str. 8-10 nebo v publikaci KUČA Karel: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, V. díl: Par-Pra, Praha: Libri 2002, str. 378.

v židovském městě také synagogu, studnu a lázeňskou místnost⁸³. Protože počet obyvatel židovské obce nadále rostl, získali židé roku 1690 povolení ke zlepšení a rozšíření svých domků, obec se navíc rozšířila o dalších šest domků vystavěných vrchností. Ghetto se dále rozšiřovalo, vrchnost si byla dobře vědoma, že pobyt židů v Polné má velký význam pro městské hospodářství (židé přinášeli panství nemalý zisk)⁸⁴. Bez nadsázky můžeme tvrdit, že počet židů se zvyšoval s hospodářskou silou města. Rozvoj židovského města však brzdily požáry, jen v 19. století jej postihly dvakrát. První požár z roku 1823 vypukl v domě židovského obchodníka Aufrechta Mendla a spálil všech 32 židovských domů. Sotva se do poloviny století město z tohoto požáru vzpamatovalo a vyrostlo nové židovské město, rozhořel se v roce 1863 ještě větší oheň, který, přestože nevypukl u židů, opět celé židovské město zničil.

Pro celou židovskou společnost znamenal velký zlom rok 1848, kdy židé získali plná občanská práva. Zvláště důležité pro ně bylo propuštění z panského poddanství, protože už nebyli nuceni bydlet v ghettech a mohli se stěhovat nejen do jiných domů ve stejném městě, ale i do jiných měst (především středisek obchodu), kde dříve bydlet nemohli. Brzy též mohli vykonávat dříve zapovězené živnosti a otevřely se jim i další možnosti⁸⁵. Od tohoto okamžiku tak můžeme sledovat stěhování obyvatel, nejen židů. S postupujícím hospodářským úpadkem města se nutně musel snižovat i počet židovských obchodníků, proto zvláště mladší a ekonomicky aktivnější se stěhovali za lepšími obchodními podmínkami do velkých měst: polenští židé se stěhovali především do Německého Brodu, Jihlavy, Prahy, Vídně, Budapešti a Zábřehu⁸⁶. Ve vlastní Polné se některé židovské rodiny pozvolna stěhovaly ze židovského

⁸³ Srov. KLENOVSKÝ Jaroslav: Židovské město v Polné, Polná: Linda 2007, str. 10.

⁸⁴ Židé byli především zdrojem pravidelných příjmů, platili veliké množství poplatků a měli vysoké nájmy. Není proto divu, že vždy po několika požárech, které polenské ghetto zažilo, vždy došlo k jeho znovuobnovení a případnému rozšíření. Srov. tamtéž, str. 4.

⁸⁵ Srov. RÉRYCH Břetislav: Děje židovské obce v Polné, in: Židé a Polná, rukopis, který z poznámek ředitele Břetislava Rérycha opsal Rudolf Radouš, Městské muzeum Polná, Po-FS 38939, str. 29-30.

Dokonce polenští židé utvořili v březnu roku 1848 zvláštní setninu v rámci národní gardy o 50 až 60 mužích. Srov. KLENOVSKÝ Jaroslav: Židovské město v Polné, Polná: Linda 2007, str. 5.

Židé byli zbaveni důsledků tzv. familiantského zákona, který byl vydaný s úmyslem regulovat početní stavy židů, a tzv. translokačního reskriptu, který uzavíral židy do ghatt, ze kterých téměř nebylo úniku. V mnoha ghettech, zvláště pokud nebyla možnost je dále stavebně rozvinout, se zvyšoval počet obyvatel a tak rostlo sociální napětí. Srov. MARADA Miroslav: Žid – Příklad Ignaze Briesse, Maxe Grünfelda a Jakoba Rabbiniowicze, in: FASORA Lukáš a kol: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006, str. 118.

⁸⁶ Srov. RÉRYCH Břetislav: Děje židovské obce v Polné, in: Židé a Polná, rukopis, který z poznámek ředitele Břetislava Rérycha opsal Rudolf Radouš, Městské muzeum Polná, Po-FS 38939, str. 30.

Počet židovských obchodníků se musel snížit i z jiného důvodu: dříve se půjčovaly peníze na směnky a dluhopisy, ty byly vytlačeny úvěry v záložně, velké koželužny ubíraly práci koželuhům, nové lihovary starým palírnám a aby toho nebylo málo, postupně se měnily odívací návyky obyvatel a ze šatníků ubývaly kožešiny. Srov. tamtéž, str. 37.

města, kupovaly domy a obchody⁸⁷. V židovském městě se první domy dostaly do rukou křesťanů až roku 1865⁸⁸.

3.2 Vývoj počtu obyvatel židovské obce

Přesný údaj o počtu židovských obyvatel v Polné máme poprvé v roce 1724. Tehdy zde žilo 52 židovských rodin, celkem 305 lidí. Před tímto datem jsou známy pouze počty rodin: první známý údaj je z roku 1654 a uvádí 10 židovských rodin, listina z roku 1676 píše o 16 rodinách. Familiantský zákon určil, že v Polné smělo žít 54 systemizovaných rodin. Tento počet rodin se na přelomu 18. a 19. století pod tlakem židovské obce úředně navýšil na 87, skutečný počet však byl ještě o trochu vyšší a posléze byl upraven na 92⁸⁹.

Co se týče 19. století, známe již přesné počty židů. V roce 1829 žilo v Polné ve 29 domech 90 židovských rodin, které při sčítání lidu roku 1830 měly dohromady 770 obyvatel. Pokud vezmeme v úvahu, že tehdy mělo celé město Polná 6400 obyvatel, tvořili místní židé 12% populace, což byl absolutní vrchol počtu obyvatel židovského města. Od té doby z již nastíněných důvodů nastal stálý pokles počtu židovských obyvatel. Roku 1841 žilo ve městě 557 židů, roku 1846 481 a roku 1869 430⁹⁰. Když se roku 1884 zrušilo v Polné okresní hejtmanství, odtrhlo se od Polné poměrně veliké území a hlavně obchodní význam města dále klesal. Proto se z města snad ještě rychleji židé odstěhovali. Z 338 židovských obyvatel, kteří ve městě žili v roce 1880, jich roku 1890 zůstalo pouze 238. Další ránu polenské židovské obci způsobila nešťastná Hilsnerova aféra, které se budeme věnovat v další části práce. I díky této aféře se počet židů v roce 1900 v Polné zmenšil na 122, polenská židovská náboženská obec tak byla šestkrát menší než v roce 1830. Počet židů v následujících letech klesal již jen nepatrně, v roce 1910 jich žilo ve městě 108. Větší početní ztrátu pak způsobila

Historie polenské židovské obce tak do značné míry kopíruje historii dalších židovských obcí na Moravě. S revolučními roky 1848-1849 a prosincovou ústavou z roku 1867 začali židé mohutně opouštět svá stará sídla a vydali se do velkých průmyslových měst, která jim do té doby byla zapovězena. Tak došlo k náboženskému úpadku původních židovských komunit i tradičního způsobu života v nich. Nastala éra „židovského hospodářského zázraku“ a počátkem 20. století je židovská populace téměř vyloženě městská. Srov. NEZHODOVÁ Soňa: Rabín – příklad Mordechaje Beneta, in: FASORA Lukáš a kol.: Člověk na Moravě 19. století, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, str. 419.

⁸⁷ V osmdesátých letech 19. století bylo mimo ghetto 21 židovských rodin. Seznam těchto rodin nalezneme v publikaci RĚRYCH Břetislav: Děje židovské obce v Polné, in: Židé a Polná, rukopis, který z poznámek ředitele Břetislava Rěrycha opsál Rudolf Radouš, Městské muzeum Polná, Po-FS 38939, str. 39.

⁸⁸ Srov. tamtéž, str. 33.

⁸⁹ Srov. KLENOVSKÝ Jaroslav: Židovské město v Polné, Polná: Linda 2007, str. 6.

⁹⁰ Srov. tamtéž, str.6.

1. světová válka, protože díky mobilizaci museli nastoupit někteří zdejší židé do armády. Při sčítání lidu roku 1921 tak žilo v Polné už jen 85 židovských obyvatel.⁹¹

3.3 Oživení židovského města během 1. světové války

Během této války se naposledy stalo polenské židovské město rušným náboženským střediskem. Když Rusko zaútočilo na polskou Halič, mířili polští uprchlíci do českých zemí. Mnoho polských uprchlíků bylo nasměrováno roku 1914 do Polné, byli to polští ortodoxní židé. 6. listopadu roku 1914 byla v Polné ustavena šestičlenná komise pro záležitosti uprchlíků⁹². Když přijížděli do města v počtu asi 130, byli celí skřehlí a polenským hned bylo jasné, co dokáže válka (občané v Polné válečné útrapy nezažili od prusko-rakouské války v roce 1866). Přestože se polští židé nedočkali žádných větších sympatií, vycházelo se jim vstříc. Byli ubytováni po různých domech v celém židovském městě, dále bydleli v sále hostince U Slovana a v domě U Macháčků ve skladišti. V židovském městě jim byla vyčleněna k užívání malá synagoga (v rabínském domě vedle synagogy s kapacitou třiceti míst). Zvláště před každou ofenzívou rakouských vojsk v Polsku se v malé synagoze modlivali, aby rakouská vojska zvítězila a oni se mohli vrátit domů. Modlitbu v těchto případech často provázal hlasitý křik, který udivoval ostatní obyvatele židovského města, v době 1. světové války již většinou křesťany. Jako dorozumívací jazyk používali polštinu a němčinu.

Polenští obyvatelé si časem začali mezi sebou vypravovat o jejich ortodoxních zvycích a rituálních zvláštěnostech, také o jejich způsobu oblékání. Polští židé se vyznačovali typovou růzností, byli černí i rusí, hlavně nosili dlouhé pejzy a kaftany⁹³. Ti z nich, kteří měli peníze, začali přeplácet drůbež, skupovali nitě, sirky a jiné věci. Cena těchto věcí tak začala ihned stoupat, což se místním obyvatelům nelíbilo. Není proto divu, že s polskými židy měl mnoho práce soud, žaloby se týkaly přeplácení a pletení se do místních obchodních vztahů. Děti polských uprchlíků začaly chodit do místních škol a velice rychle se učily česky.

Polští uprchlíci přicházeli a odcházeli. Jakmile rakouská armáda dobila některou oblast, odešla část uprchlíků. Po dobytí Haliče například odešlo do konce roku 1915 103 uprchlíků

⁹¹ Počty polenských židovských obyvatel se i nadále zmenšovaly. Po vypuknutí 2. světové války byli zbývající polenští židé deportováni do koncentračních táborů. Toto válečné utrpení přežili pouze tři polenští židé a z nich se už žádný do Polné nevrátil.

⁹² Srov. PRCHAL Jan: Polná ve 20. století, Polná: Linda 2006, str. 29.

⁹³ Kaftan je mužský, obvykle bavlněný nebo hedvábný plášť. Dosahuje až ke kotníkům, zapíná se vpředu a má dlouhé rukávy. Srov. NEWMAN Ja'akov – SIVAN Gavri'el: Judaismus od A do Z (slovník pojmů a termínů), Praha: Sefer 1992, str. 82.

domů⁹⁴. Některým se však z Polné dlouho nechtělo a zůstali zde i více než rok. V Polné se také někteří z nich spřátelili s místními obyvateli a potom si dlouhou dobu jejich děti dopisovaly s polenskými dětmi⁹⁵.

3.4 Zázemí židovské obce

3.4.1 Židovské město (z pohledu architektury)

Vzhled židovského města v roce 1880 vychází z přestavby domů po ničivém požáru z roku 1863, kdy byl změněn tvar střechy domů (směr hřebene vůči průčelí byl změněn z kolmého na vodorovný), aby se předcházelo šíření ohně při případném dalším požáru. Celá židovská čtvrť byla limitována ze západu průběhem městské hradební zdi s příkopem, na východě vodní strouhou a na jihu vrchnostenskou palírnou. Díky tomuto omezení byl celek ideálně uzavřený a uchoval si svůj půdorys trojúhelníku (Židovské náměstí), ke kterému se v dolní jižní části připojovalo další prostranství, tzv. Rabínský plácek. Polenské židovské město tak zobrazuje izolovanost vůči okolnímu světu, separuje jeho obyvatele. Pozemky jsou téměř maximálně využity pro zástavbu, nemají žádné hospodářské zázemí, zahrádky ani dvorky. Je zde velké množství různých přístaveb a kolen. Domy v židovské čtvrti byly většinou rozděleny mezi více vlastníků, zpravidla mezi 2 až 6, průměrně jeden dům obývaly tři židovské rodiny⁹⁶.

3.4.2 Synagoga

Nejdůležitější budova v židovské čtvrti se nachází téměř při středu celého areálu mezi horním Židovským náměstím a dolním Rabínským pláckem. Překvapivě však není přesně orientována ke světovým stranám: místo orientace svatostánku k východu je svatostánek

⁹⁴ Srov. PRCHAL Jan: Polná ve 20. století, Polná: Linda 2006, str. 29.

⁹⁵ Srov. Pamětní kniha města Polné 1914-1934, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 269, str. 8-14.

⁹⁶ Jako taková byla celá čtvrť založena roku 1680, kdy následně v letech 1681-2 bylo postaveno Židovské náměstí, ke kterému se roku 1740 připojil Rabínský plácek, který tvoří několik domů. Celý areál židovského města měl pouze dva úzké vstupy v severním a jižním cípu, jako hlavní brána sloužila brána severní (horní). Jednotlivé domy byly mezi sebou propojeny po celém obvodu náměstí, pravděpodobně proto, aby všichni obyvatelé mohli dojít do synagogy navzdory rozmarům počasí. Téměř všechny domy jsou alespoň částečně podsklepeny, mnohé mají vstup do sklepa zvnějšku. Co se týče rozdělení jednotlivých domů mezi více vlastníků, maximální počet vlastníků jednoho domu byl dvanáct a pouze tři domy v celém areálu měly jediného majitele. Většina budov byla využita výlučně k obytným účelům, některé měly v přízemí krámy a řemeslnické dílny. Vedle synagogy se nacházel obecní dům, který měl v suterénu rituální lázeň, v přízemí byt pro sluhu v synagoze a pekárnu macesů, v patře pak byt rabína, kancelář a zimní modlitebna. Samotná zimní modlitebna je obdélná místnost o velikosti 540 x 460 (až 490) cm, která při východní stěně obsahovala jednodušší svatostánek, stolec řečníště a 30 očíslovaných sedadel. Na Židovském náměstí stejně jako na Rabínském plácku se nacházely veřejné pumpy, které obstarávaly zásobování vodou, na horním náměstí pak navíc stála kamenná kašna. Srov. KLENOVSKÝ Jaroslav: Židovské město v Polné, Polná: Linda 2007, str. 11-14.

orientován mírně k jihovýchodu. Podoba synagogy na konci 19. století vycházela z několika stavebních úprav provedených v polovině 19. století (nové dispoziční řešení z roku 1852, mírnější úpravy v roce 1861 a poměrně rozsáhlé úpravy v letech 1863-4, které si vyžádal veliký požár města). Vnitřní dispozice synagogy byla tradiční: muži používali hlavní sál synagogy a ženám byla vyčleněna vlastní galerie, která se nacházela v patře. Po úpravách v roce 1852 modlitebna obsahovala 118 sedadel pro muže a 80 pro ženy⁹⁷.

3.4.3 Židovský hřbitov

Židovské pohřebiště se nachází asi 1 km od hlavního městského náměstí v území zvaném Pod Kalvárií, kde bylo až do 17. století původní sídliště několika židovských rodin. Areál získal svoji konečnou podobu roku 1887, kdy také byla vystavěna i nová márnice. Hřbitov byl tehdy obehnan kamennou zdí, vstupovalo se na něj právě novou průchozí márnicí, která se skládala z malé místnosti samotné márnice, rituální přípravný, skladu rituálních potřeb a místa pro pohřební kočár. Celková plocha hřbitova je 3,5 ha⁹⁸.

3.5 Přehled polenských rabínů

Dr. Filip Polatschek – rodem z Kolína, rabínem v Polné v letech 1843-1893. Velmi vzdělaný a vážený muž, znalec několika jazyků. Na tohoto rabína byli polenští židé velice hrdí, protože ztělesňoval vzdělanost a svoji autoritou získával úctu a respekt židovskému náboženství ze strany křesťanů.

Dr. Mojžiš Goldberger z Krakova – rabínem 1893-1899

Isák Eisenberg z Ruska – rabín 1901-1903

Dr. Salomon Zimels – 1904-1906

Gabriel Gottlieb – 1910-1912

David Alt – poslední polenský rabín, který zde působil v letech 1913-1920

⁹⁷ Synagoga byla postavena vrchností roku 1684, bývala samostatnou stavbou a spojena s ostatními domy byla roku 1717, kdy došlo k dostavbě sousedního obecního domu. Původní rozsah stavby byl zvětšen při stavebních úpravách roku 1852, kdy došlo k jejímu prodloužení. Díky této změně začali muži vstupovat do budovy úzkou podélnou chodbou, ze které se dostali do hlavního sálu a ženy nově stoupaly na svoji galerii po vnějším schodišti. Celá stavba je postavena z kamene a cihel, obvodové zdi jsou silné 75 cm, zdi tvoří mírný kosodélník (místo pravého úhlu). Hlavní sál má rozměry 750 x 1280 cm, ženská galerie v patře 750 x 672 cm. Srov. tamtéž, str. 16-20.

V roce 1989 se chystala demolice stavby, ale nakonec byla stavba zachráněna, v letech 1996-2000 prošla rekonstrukcí a od roku 2000 je budova využívána jako Regionální židovské muzeum, obsahuje expozice Příběh Leopolda Hilsnera a Historie židů v Polné. Synagoga, stejně jako rabínský dům, jsou dnes v majetku Židovské náboženské obce v Praze.

⁹⁸ Srov. tamtéž, str. 20-22. Co se týče náhrobků, jsou rozmístěny nepravidelně po celé ploše hřbitova. Texty na náhrobcích jsou přibližně do poloviny 19. století psány hebrejsky, poté už převažuje němčina a čeština. V severovýchodním rohu hřbitova se pravděpodobně nacházela dětská sekce. Nejstarší náhrobek na hřbitově je z roku 1683. Dnes je hřbitov majetkem Židovské náboženské obce v Brně.

V letech 1899-1901 a 1906-1910 bylo místo rabína neobsazeno. O výše uvedených polenských rabínech nevíme další informace. Nejvíce informací máme o rabínu Richardu Federovi, který v letech 1917-1938 zastával funkci rabína v Kolíně a vykonával tak některé náboženské funkce v polenské židovské obci, která si po odchodu posledního svého rabína Davida Alta v roce 1920 pro nedostatek věřících již nemohla dovolit držet svého vlastního rabína⁹⁹.

3.6 Židovské spolky ve městě

O židovských spolcích, které ve městě působily na přelomu 19. a 20. století, nemáme dostatečné množství informací. Známe jejich názvy, z jejich činnosti toho ale nevíme mnoho. Jisté je pouze to, že polenští židé byli také členy místních nežidovských spolků, ze kterých ale většinou po Hilsnerově aféře buď sami odešli nebo byli nuceni odejít.

3.6.1 Židovský pohřební spolek

Spolek byl ve městě založen v roce 1852¹⁰⁰. Jelikož židovské náboženství nepřipouští přítomnost mrtvého v domě, pohřební bratrstvo se o nebožtíka staralo v márnici až do pohřbu (márnice byla do roku 1887 přístavbou rabínského domu, od roku 1887 byla postavena nová na židovském hřbitově). Provádělo rituální očistu zemřelého, kdy součástí této očisty bylo omytí mrtvého a mimo jiné i oblečení zemřelého do zvláštního pohřebního oděvu¹⁰¹. Dále spolek doprovázel nebožtíka ke hrobu a účastnil se pohřebních obřadů. Chudí židé měli pohřeb zdarma, pro ostatní židy byla vypracována tabulka s poplatkem za pohřeb podle výše jejich majetku.

Pohřební spolek měl velmi dobře propracovanou svoji organizaci a také velmi dbal na svoji reprezentaci¹⁰², členství ve spolku bylo pokládáno za velikou čest. Například v roce

⁹⁹ Srov. RÉRYCH Břetislav: Děje židovské obce v Polné, in: Židé a Polná, rukopis, který z poznámek ředitele Břetislava Rérycha opsál Rudolf Radouš, Městské muzeum Polná, Po-FS 38939, str. 118-119.

Co se týče rabína Federa, o jeho životě máme dostatečné množství informací. Patřil k nejvýznamnějším postavám židovského náboženství v Čechách ve 20. století, byl uznávanou autoritou. Informace o jeho životě a díle nalezneme např. v knize PETEROVÁ ZUZANA: Rabín Feder, Praha: G plus G 2004.

¹⁰⁰ Údaj o roku založení je čerpán z publikace PRCHAL Jan: Polná ve 20. století, Polná: Linda 2006, str. 19. Jiné publikace udávají jiné roky založení.

¹⁰¹ Srov. KOSÁKOVÁ Eva a kol.: Slovník judaik, Praha: Židovské muzeum v Praze 2004, str. 39-40.

¹⁰² Více o židovském pohřebním bratrstvu, o jeho organizaci a reprezentaci, se můžeme dozvědět například v publikaci PUTÍK Alexandr a kol.: Židovské tradice a zvyky: svátky, synagoga, běh života, Praha: Židovské muzeum v Praze 2005, str. 78-83.

1903, kdy byl předsedou pohřebního spolku Zikmund Basch, měl spolek 34 členů¹⁰³. Spolek také vedl knihu, ve které zaznamenával jméno a příjmení zesnulých, jejich povolání (velmi často soukromník nebo obchodník), datum úmrtí a datum pohřbu¹⁰⁴.

3.6.2 Židovské bratrstvo k podpoře chudých

Bratrstvo bylo v Polné založeno roku 1873. Jak již jeho název napovídá, jeho činnost byla zaměřena na podporu chudých souvěrců. Bratrstvo vycházelo z židovské náboženské tradice, která určuje jako jednu ze základních povinností žida dobročinnost a péči o ty, kteří nemají majetek. V roce 1903 byl předsedou bratrstva Sigfried Heller a počet členů byl 17¹⁰⁵.

V roce 1895 byl také založen židovský Literární kroužek, pro malý zájem byl však roku 1901 rozpuštěn¹⁰⁶.

3.7 Národnostní orientace polenských židů

V roce 1880, kdy ještě žilo ve městě 338 židovských obyvatel, se z tohoto počtu hlásilo 198 k české národnosti a 140 k německé národnosti¹⁰⁷.

¹⁰³ Srov. RÉRYCH Břetislav: Děje židovské obce v Polné, in: Židé a Polná, rukopis, který z poznámek ředitele Břetislava Rérycha opsal Rudolf Radouš, Městské muzeum Polná, Po-FS 38939, str. 119.

¹⁰⁴ Do roku 1915 je také v knize psáno, kolika let se nebožtík dožil. Protože kniha je zpočátku psaná hebrejsky, je celá psána z pravé strany směrem k levé, první zápis na stránce je psán vpravo nahoře a poslední vlevo dole. Celkem je v pohřební knize, která pojednává také o námi sledovaném období, 815 záznamů. Srov. Pokladní kniha a kniha hrobů. Záznamy o úmrtí z let 1829-1922, archiv Židovského muzea v Praze, fond Polná, inv. č. 42257.

Kromě této knihy se záznamy o úmrtí spolek vedl svoji knihu protokolů, ve které jsou zaznamenána jednání spolku (Kniha protokolů israelitského pohřebního bratrstva, archiv Židovského muzea v Praze, fond Polná, inv. č. 13826).

¹⁰⁵ Srov. RÉRYCH Břetislav: Děje židovské obce v Polné, in: Židé a Polná, rukopis, který z poznámek ředitele Břetislava Rérycha opsal Rudolf Radouš, Městské muzeum Polná, Po-FS 38939, str. 49.

¹⁰⁶ Srov. PRCHAL Jan: Polná v 19. století, Polná: Linda 2005, str. 50.

¹⁰⁷ Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, Praha: Magnet 1968, str. 14.

Národnostní orientace židů v českých zemích vůbec byla velmi zajímavá. Na konci 19. století žilo v českých zemích asi 150 000 židů, kteří od roku 1782, tedy od tolerančních patentů císaře Josefa II., byli podrobováni silné germanizaci a snaze asimilovat se mezi národy habsburské monarchie. V Čechách a na Moravě navíc mezi sebou soutěžily čeština s němčinou. Až do sedmdesátých let 19. století židé téměř jednoznačně přejímali vše, co bylo německé, veškerou německou kulturu. Od sedmdesátých let 19. století se stále větší počet židovských obyvatel hlásil k české národnosti. Původní německý trend byl důsledkem reformy císaře Josefa II., po kterých byli židé nuceni přijmout německá jména a například nesměli uzavírat sňatek, aniž by neznali němčinu. Také veškeré doklady a údaje o podnikání musely být psány německy. Židé se tak mnohdy dostávali do situace, že byli považováni za germanizátory českých zemí. Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 46-47.

V roce 1900 se v rámci českých zemí přihlásilo k českému jazyku (a tím vlastně i k českému národu) 55,2% židů a k německému jazyku 44,6%. Po vzniku Československé republiky se v roce 1921 k československé národnosti přihlásilo 49,6% židů v Čechách, k německé národnosti 34,9% a k židovské národnosti 14,8%. Srov. PETRÁŠ René: Židé a židovská náboženská obec v Kutné Hoře v letech 1899-1920, in: JOUZA Ladislav – PEJŠA Jaroslav: Židé v Kolíně a okolí (práce muzea v Kolíně – řada společenskovední IX), Kolín: Regionální muzeum v Kolíně 2005, str. 123.

V předních židovských rodinách ještě stále platilo všechno, co je německé. Tyto rodiny se cítily být kulturně na výši, a proto se na české věci a mravy dívaly povzneseně a také ostatním židovským spoluobčanům zazlívaly, když se s českými obyvateli sblížovali více než bylo zapotřebí v rámci obchodních styků. Z tradice stály na straně Habsburků a vzpomínaly na císaře Josefa II., díky kterému dostaly svoje práva. Tito židé oceňovali Vídeň a dobře vycházeli se státními úřady. Na tyto rodiny se vesměs nikdo neodvážil přijít s nějakou pomluvou, protože to většinou byli zdrženliví lidé, navíc v osobním i obchodním životě bezúhonní, hlídali si svojí dobrou pověst. Takovéto rodiny vlastně zůstaly pro ostatní polenské obyvatele cizinci. Pokud se některé z jejich dětí uchytily v nějakém velkém průmyslovém městě (ať už jako advokát, lékař, bankovní ředitel nebo na jiném postu), nezapomnělo na své rodiče a vzalo si je s sebou do velkoměsta.

Naproti tomu chudší polenští židé mluvili doma německy velmi málo, snad jen pokud byla sobota. Tito lidé se svému okolí přizpůsobili lépe, už jen z toho důvodu, že se jim také tak dobře nedařilo. Mezi českými obyvateli měli své známé, a proto rádi mluvili českým jazykem, který ale různě komolili, jak ve výslovnosti, tak v přízvuku (oni ale stejně tak komolili i němčinu). Úplně nejvíce se s místními lidmi sblížili ti nejchudší z židovské obce, někteří z nich táhli krajem a nabízeli textilní zboží a doplňky nebo vykupovali různé kůže, železo či staré oblečení¹⁰⁸.

3.8 Vztahy mezi židy

Mezi sebou udržovali židé přátelství jen do té míry, nakolik si byli sociálně rovni. I když byla židovská obec na přelomu 19. a 20. století relativně malá, jednotlivé rodiny se od sebe zřetelně společensky lišily. Například svatba lidí z rozdílných majetkových poměrů byla vyloučena. Semknutí, které obec vytvářela, bylo vlastně odrazem sounáležitosti jako důsledku nebezpečí, které ohrožovalo židy jako celek. Pokud židé nebyli vystaveni společenskému nátlaku, pocit pospolitosti v židovské obci byl citelně oslaben a projevoval se vlastně jen při bohoslužbách nebo o svátcích. Na konci 19. století se i v židovské obci diskutovalo o nových politických myšlenkách. Dokonce několik lidí vytvořilo opoziční skupinu vůči rabínovi a proti židovským boháčům, někteří otevřeně vystoupili proti židovskému náboženství a jeden člověk se své víry zřekl a přijal křest. Někteří židé podporovali myšlenku vytvoření nového židovského státu v Palestině s cílem vytvořit z židů celého světa jeden národ. Zvláště mladí židé, studenti a úředníci se veřejně hlásili k sociálním demokratům¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Srov. ADLER Bruno: Boj o Polnou, Polná: Linda 1999, str. 39-40.

¹⁰⁹ Srov. tamtéž, str. 41.

Co se týče postavení židovské ženy, byla na přelomu 19. a 20. století podřízena muži, ačkoli její role v rodině byla nenahraditelná. Jako manželka reprezentovala svého muže, starala se o děti a o chod domácnosti. Vzdělání u žen nebylo vyžadováno, dalo by se říci, že v mnohých případech nebylo vzdělání ženy ani vítáno. Přesto ale postavení ženy v židovské společnosti bylo založeno na úctě k jejímu postavení manželky a matky. Tato úcta se odvozovala od starozákonních náboženských a také právních předpisů¹¹⁰.

¹¹⁰ Srov. NESLÁDKOVÁ Ludmila: Židovské ženy v průmyslovém městě na přelomu 19. a 20. století, in: PÁLKA Petr: Židé a Morava – sborník z konference konané v muzeu Kroměřížska dne 13. listopadu 2002, Kroměříž: Muzeum Kroměřížska 2003, str. 77.

4 CÍRKEC ČESKOSLOVENSKÁ V POLNÉ

4.1 Ustavení církve ve městě

Samotné ustavení Církve československé v Polné proběhlo relativně pozdě, tímto datem byl 25. leden roku 1921. Změnil se tak po celá staletí ustálený náboženský poměr obyvatelstva, kdy město až do této doby bylo téměř výhradně katolické (vezmeme-li v úvahu židovské obyvatele a několik jedinců, kteří se hlásili k evangelickému nebo jinému vyznání, o kterých téměř nenajdeme žádné zprávy). Církev československá v Polné se stala součástí Církve československé v Německém Brodě¹¹¹.

4.2 První mše

První československá mše byla ve městě sloužena v neděli 8. srpna roku 1920. Mši sloužil bývalý katolický kněz Josef Šlapák, který také zastával funkci katechety v Rapticích. Místo, kde byla mše sloužena, bylo přímo na náměstí u městské radnice. Oltář na mši propůjčila městská rada, jednalo se o stejný oltář, který sloužil o slavnosti Božího Těla. Při mši zpívali zpěváci z Německého Brodu, zpívali také píseň „Hranice vzplála tam na břehu Rýna“. Na tuto první mši se sešlo velké množství lidí, nejen z města, ale i z jeho okolí. Chování lidí ale nebylo odpovídající, mnoho z nich mělo pokrývku hlavy, někteří dokonce kouřili. Po mši křtil Šlapák dítě polenského starosty Saláška a také měl promluvu k lidu.

Stejného dne se k Církvi československé přihlásili první polenští věřící, jednalo se o 25 lidí, podle názoru tehdejšího děkana Vítka bezvěrci¹¹².

Na nejbližší schůzi městského zastupitelstva byla okamžitě vznesena otázka, kdo povolil sloužení mše před radnicí. Na tuto otázku odpověděl starosta tak, že nepovolil nic jiného, než co bylo povoleno ostatním¹¹³.

4.3 Další vývoj církve ve městě

Pro polenské občany, kteří se zajímali o vstup do nové církve, nebo pro ty, kdo o vstup projevíli zájem, se od srpna 1920 konaly časté schůze a porady. Také počty věřících stoupaly. Ke 3. únoru 1921 se hlásilo k Církvi československé 47 věřících, 7. února 60, 10. února 115,

¹¹¹ Srov. Pamětní kniha města Polné 1914-1934, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 269, str. 157.

¹¹² Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 419. Tehdejší děkan Vitek v pamětní knize nazývá příslušníky Církve československé odpadlíky.

Pamětní kniha města Polné uvádí jiný počet lidí, kteří 8. srpna vstoupili do církve Československé, konkrétně uvádí číslo 13. Srov. Pamětní kniha města Polné 1914-1934, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 269, str. 158.

¹¹³ Srov. tamtéž, str. 149.

12. února 152 a konečně 15. února církev registrovala 421 věřících. Kvůli takto narůstajícímu počtu věřících byla uspořádána schůze, na které mluvil německobrodský kněz J. Hulínský a na které vyvstalo mnoho praktických otázek souvisejících zejména s místem potřebným pro náboženské úkony. Československá církev totiž v Polné neměla žádné vlastní prostory, kde by mohla provádět svatby, křty, pohřby či jiné obřady. Pouze od zdejší radnice měla svolení k užívání tělocvičny dívčí školy a budovu radnice, ve které církev konala především sňatky a křty¹¹⁴.

Proto se nová církev obrátila na městskou radu (protože starosta Salášek byl také členem této církve) s prosbou, zda by město nevyčlenilo nějaké prostory potřebné k náboženským obřadům. Město, jako patron kostela svaté Kateřiny, špitálské kaple svaté Anny a hřbitova u svaté Barbory, vydalo rozhodnutí, ve kterém povolilo užívání obou kostelů k náboženským potřebám československé církve, město také povolilo pohřbívání příslušníků nové církve na hřbitově u kostela svaté Barbory. Tento verdikt se ovšem nelíbil představeným katolické církve. Více o těchto náboženských problémech pojednává příslušná kapitola.

Velmi zajímavý je počet žáků navštěvujících polenské školy, kteří se hlásili k Církvi československé. Roku 1921 bylo na obecné škole 44 chlapců a 41 dívek, kteří se hlásili k nové církvi, na měšťanské škole pak 20 dívek. Protože ve školách bylo od roku 1919 náboženství nepovinné, tyto děti na něj nechodily. Od roku 1921 pak pro ně učitelé ochotně pořádali zvláštní hodiny občanské mravouky. Podle městské kroniky se v celém učitelském sboru našli pouze dva učitelé, kteří odmítli učit tyto zvláštní hodiny¹¹⁵.

¹¹⁴ Srov. tamtéž, str. 158.

¹¹⁵ Srov. tamtéž, str. 164-165.

5 MEZINÁBOŽENSKÉ VZTAHY VE MĚSTĚ

5.1 Vzájemné soužití křesťanů a židů

Židé v Polné žili téměř stejně dlouho jako ostatní občané města. Lidé je znali, však také znali už jejich předky. Vzájemné soužití po celé roky plynulo bez skandálů a bez větších rozporů, někde dokonce naopak přerostlo v přátelství. Pravda je ale taková, že se místní s židy až na výjimky nikdy úplně nesblížili. Vzhledem k tomu, že Polná během 19. století ztratila svůj hospodářský a tím pádem i politický vliv a okolo města bylo navíc početně zastoupeno německé obyvatelstvo, místní obyvatelé tak trochu podvědomě hledali důvod úpadku. Bylo třeba najít někoho, kdo byl ještě slabší a nad kým se dalo opovrhovat. Židé si s křesťany sice byli rovni před zákonem, ale pokud bylo třeba, dalo se o ně někdy otřít a přitom najít souhlas svého okolí. I nad bohaté židy se chudí křesťané cítili trochu povznešeně, protože za sebou měli oporu tehdy mocné církve. Židé se od ostatních polenských občanů lišili svými zvyky, náboženstvím, vzhledem i jazykem (až na některé). Také nosili dlouhé vousy a kaftany a pokud měli starožitovská jména, křesťané se v nich nemohli vyznat a dávali jim vlastní přezdívky, které byli více méně hanlivé a zlomyslné. A křesťany také popuzoval židovský žargon a komolení češtiny od židovských obchodníků¹¹⁶.

Polenští katolíci v té době byli čeští vlastenci. Ovšem své názory přijímali z novin, z kazatelny od místních duchovních nebo od představitelů města. Většinou se stavěli proti státu, tj. proti vládnoucí dynastii a proti nadvládě Němců. Také se podřizovali církvi. Pokoušeli se různými prostředky o zlepšení své nelehké životní situace. Ženy se modlily růžence a chodily po poutích, všichni pak poslouchali svého duchovního. Ale ani od polenských farářů nedostali odpověď na důvod úpadku, který město během druhé poloviny 19. století postihl¹¹⁷.

5.1.1 Doložení poklidných vztahů

V kronikách i v dostupné literatuře není snadné najít nějaké potvrzení vztahů mezi místními křesťany a židy. Pokud existuje zmínka o vzájemných vztazích, většinou je negativní povahy. Přesto se několik alespoň drobných poznámek, které dokládají rozumnou míru vzájemného soužití, najde¹¹⁸.

¹¹⁶ Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, Praha: Magnet 1968, str. 13-14.

¹¹⁷ Srov. ADLER Bruno: Boj o polnou, Polná: Linda 1999, str. 28-30.

¹¹⁸ Také z let předcházejících námi sledovanému období lze vysledovat několik událostí dokládajících poklidné vztahy židů s křesťany. Například v roce 1836 a v roce 1846, když královéhradecký biskup Karel Hanl navštívil

Z roku 1880 máme doloženou pozvánku, kterou adresoval polenský obecní úřad představenstvu židovské náboženské obce. Představenstvo bylo pozváno do budovy obecního úřadu k příležitosti oslavy padesátých narozenin císaře Františka Josefa I.¹¹⁹.

V červnu roku 1883 zemřel v Praze Michal Rus, žid a polenský rodák, který obchodoval s chmelem. Ve své závěti Rus odkázal polenské opatrovně tři sta zlatých, které vyplatil jeho bratr Josef¹²⁰.

Další pozvánka pro židovskou náboženskou obec je doložena roku 1890. Tehdy byla židovská obec pozvána na Akademii, která byla uspořádána k oslavě sňatku císařovny Marie Valerie¹²¹.

Roku 1892 navštívil Polnou pražský světící biskup Ferninand Kalous (protože královéhradecký biskup byl nemocný). Polenští k té příležitosti vydali plánek, na kterém bylo přesně zobrazeno, kdo všechno bude stát u uvítací slavobrány. Hned u této brány vítala biskupa židovská obec v zastoupení tehdejšího rabína Dr. Filipa Polatschka. Všichni přítomní byli zvědaví na způsob, jakým rabín biskupa přivítá. Podle Břetislava Rérycha rabín biskupa přivítal perfektní latinou, kterou biskup opětoval a poté spolu vedli hovor, o jehož obsahu ovšem nemáme zprávy¹²².

V roce 1916, když Polnou na tři dny navštívil královéhradecký biskup Josef Doubrava, byla pro biskupa na uvítání připravena slavobrána, za kterou byly připraveny místní spolky. Spolu se spolky vítali biskupa také tehdejší starosta židovské náboženské obce p. Basch a rabín David Alt. Samotný fakt, že pozvání do uvítacího průvodu dostala také židovská obec, svědčí o jejím uznání¹²³. Biskup Doubrava, jako vrcholný představitel římskokatolické církve, poslední den své návštěvy navštívil v doprovodu představitelů města byt starosty židovské obce Basche i rabínský dům Davida Alta¹²⁴.

Jistou známkou dobrých, nebo alespoň nekonfliktních vztahů je také skutečnost, že v uvedeném období nedocházelo (až na Hilsnerovu aféru) k žádným větším soudním sporům nebo k žádným větším fyzickým konfliktům mezi křesťany a židy.

Polnou, vždy se také setkal s místním rabínem a navštívil židovskou synagogu. Srov. PRCHAL Jan: Polná v 19. století, Polná: Linda 2005, str. 16 a 20.

¹¹⁹ Tato pozvánka je uložena v archivu Židovského muzea v Praze. Srov. Akty židovské náboženské obce, archiv Židovského muzea v Praze, fond Polná, pořadové číslo 58 (nemá inventární číslo).

¹²⁰ Srov. Kniha památny města Polny, díl druhý, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 268, str. 172.

¹²¹ Srov. Akty židovské náboženské obce z let 1888-1889-1890, archiv Židovského muzea v Praze, fond Polná, inv. č. 54909.

¹²² Srov. RÉRYCH Břetislav: Děje židovské obce v Polné, in: Židé a Polná, rukopis, který z poznámek ředitele Břetislava Rérycha opsal Rudolf Radouš, Městské muzeum Polná, Po-FS 38939, str. 40.

¹²³ Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 395.

¹²⁴ Srov. tamtéž, str. 399.

Přestože ve městě ubývalo židovských obyvatel, vývoj počtu žáků v židovské německé škole plně nekopíroval zmenšování počtu židů. Počet žáků v této škole výrazně klesal i v době, kdy ještě bylo židů ve městě dostatek. Příčina byla jednoduchá: židovské děti místo do německé školy začaly chodit do české. Do které školy dítě chodilo, byla záležitost rodičů. Tento fakt, že rodiče se nezdráhali posílat děti do českých škol, opět svědčí o nekonfliktních vztazích křesťanské a židovské populace v Polné.

5.1.2 Důvody ke zhoršení vzájemných vztahů

Těchto důvodů můžeme v námi zmiňovaném období najít několik, ovšem pouze jeden, potažmo dva z nich, měly zásadní vliv na zhoršení vztahů mezi polenskými křesťany a židy. Největším impulsem nenávisť k židům ze strany křesťanských spoluobčanů byla bezesporu tzv. Hilsnerova aféra, která rozvířila zdejší poklidné poměry v roce 1899. Druhým důvodem, který můžeme považovat také za podstatný při zhoršení vzájemného soužití, byla existence německé židovské školy ve městě. Především těmto dvěma důvodům bude věnována následující část práce.

5.1.2.1 Německá židovská škola v Polné

Na začátku 19. století posílali polenští židé své děti do místní katolické školy, ovšem kolem roku 1850 si postavili nedaleko synagogy na židovském náměstí vlastní soukromou školu, která měla nejdříve jen jednu třídu¹²⁵. Škola byla v roce 1874 proměněna na veřejnou německou školu. Rozhodlo o tom zdejší okresní hejtmanství, které zastávalo zájmy monarchie. Přeměnou na veřejnou školu se také škola rozšířila, nově měla dvě třídy. Přestože se velká část místních židů hlásila k české národnosti, byla tato škola placena městem (z počátku se jednalo o částku 400 zlatých ročně). I díky této městské dotaci dostávala německá škola lepší pomůcky než škola česká. Židé, kteří se hlásili k české národnosti, své děti do německé školy nikdy neposílali a posílali je do městských škol¹²⁶. Na přelomu 70. a 80. let 19. století chodilo do německé veřejné školy okolo stovky žáků.

František Pojmon, velký český vlastenec a navíc zastánce české vzdělanosti, se o zřízení veřejné německé školy zmiňoval tak, že židé sami požádali, aby jejich soukromá škola byla

¹²⁵ Židé si velmi dobře uvědomovali potřebnost vzdělání. Založení vlastní školy byl základní krok k tomu, aby jejich děti mohly pokračovat ve studiu na dalších školách a potom mohly své vzdělání uplatnit v podnikání. Ve druhé polovině 19. století tvořili židé pouze asi 2% obyvatel Moravy, židovští studenti ale představovali na počátku 80. let 19. století okolo 15% studentů gymnázií, reálků a obchodních škol. Srov. MARADA Miroslav: Žid – Příklad Ignaze Briesse, Maxe Grünfelda a Jakoba Rabbinowicze, in: FASORA Lukáš a kol.: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006, str. 119.

¹²⁶ Srov. ŠUP Milan: Polná v roce 1899, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 10.

přeměněna na veřejnou a následně okresní i zemská školní rada, aniž by se ptala města Polné, přeměnu odsouhlasila. Podle Pojmona také přeměně na veřejnou školu pomohlo to, že soukromá židovská škola byla dosti čteně navštěvována, chodily do ní také české děti ve věku třináct a čtrnáct let po absolvování české školy. Tyto děti školu navštěvovaly hlavně kvůli zdokonalení němčiny. Celou přeměnu soukromé židovské školy na veřejnou německou školu a hlavně fakt, že do školy chodily i české děti, Pojmon nazýval ostudou pro českou Polnou¹²⁷.

Městská kronika k veřejné německé škole uvádí, že škola byla přeměněna na veřejnou zvláště díky iniciativě tehdejšího okresního hejtmana Stiftra. Německou veřejnou školu tato kronika nazývá rakovinou zdejšího školství¹²⁸.

Změna situace nastala v roce 1882, kdy byla založena nová měšťanská škola. Díky nové škole zaznamenala veřejná německá škola pokles počtu žáků. Řídící učitel veřejné německé školy Ignác Kohr se sice snažil nahradit úbytek žáků agitací mezi českými dětmi, ale ani tato snaha nezabránila snižování počtu dětí. Ignác Kohr, alespoň podle Břetislava Rérycha, vodil české děti, které chodily do německé školy, do katolického kostela, kde měl spolu s nimi sedět a křížovat se. Jeho chování tak mělo budít veliké pohoršení, zvláště mezi místními židovskými obyvateli¹²⁹. Navštěvování školy několika českými dětmi se pochopitelně českému obyvatelstvu města nelíbilo. V roce 1895 byla veřejná německá škola ze dvoutřídní změněna na jednotřídní. Ve školním roce 1895-1896 měla škola ještě 24 žáků, ze kterých bylo pět dětí přespolečných. V roce 1897 chodilo do této školy 14 žáků, ze kterých byl jeden katolického vyznání, navíc polenských z nich bylo pouze sedm. Také samotné představenstvo židovské obce vydalo prohlášení, že ve městě již není třeba německou veřejnou školu držet. Židovská obec toto prohlášení vydala proto, že měšťanské školy i obecná škola umožňovaly jak výuku němčiny, tak výuku židovského náboženství. Přesto se škola držela až do roku 1900, kdy byla zemskou školní radou zrušena¹³⁰. V té době školu navštěvovali pouze dva žáci.

Důkaz, nakolik byla veřejná německá škola trnem v oku a jak sloužila ke zhoršení vztahů mezi křesťany a židy v Polné, nám poskytuje také Gustav Toužil, který byl v roce 1899, tedy těsně před zavřením této školy, zpravodajem Katolických listů při vypuknutí tzv. Hilsnerovy aféry: „Židovsko-německá škola je vydržována výnosem košerování v Polné. Je tu asi 270

¹²⁷ Srov. POJMON František: Polná – popis dějepisný, místopisný a statistický, Polná: Romance 1991, str. 122.

¹²⁸ Srov. Pamětní kniha města Polné 1914-1934, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 269, str. 208.

¹²⁹ Srov. RÉRYCH Břetislav: Děje židovské obce v Polné, in: Židé a Polná, rukopis, který z poznámek ředitele Břetislava Rérycha opsal Rudolf Radouš, Městské muzeum Polná, Po-FS 38939, str. 40.

¹³⁰ Přesné datum zrušení veřejné německé školy je 31. července 1900. Srov. HLADÍK Bohuslav: Historický kalendář města Polné, Polná: Sbor pro občanské záležitosti rady MěstNV v Polné 1969, str. 28.

židů a pro ty skoro všichni řezníci dávají košerovati dobytek, ale – křesťané to zaplatí (od kusu 1 zl. 20 kr.). Košerování vynese židům ročně přes 700 zl. a za to vydrží kantora s německou školou. Křesťané zaplatí na těch 700 zl. přes 600 zl. ročně¹³¹.

Také začátkem roku 1899 došla Jaromíru Huškovi, redaktoru listu *České zájmy*, z Polné zpráva, která byla namířena proti německé židovské škole¹³².

5.1.2.2 Hilsnerova aféra

Tato aféra nám z uvedeného období asi nejlépe mapuje vzájemné vztahy židů a křesťanů. Díky množství literatury věnované tomuto tématu máme dostatečné množství materiálů k tomu, abychom mohli popsat situaci, jak se v roce 1899 a několika následujících letech měnily vzájemné křesťansko-židovské vztahy. Vzhledem k tomu, že obyvatelé v roce 1899 (až na několik málo hlásící se k evangelíkům) byli pouze katolického nebo židovského vyznání, můžeme celou aféru s veškerými výpověďmi místních vidět jako střet dominantního katolicismu proti bránícímu se židovství. Zároveň ale musíme hned na úvod celé aféry dodat, že pokud by aféra zůstala pouze polenskou nebo regionální událostí, patrně by byl její průběh zcela odlišný.

Nejprve se podíváme na to, jakým způsobem celá událost začala. V lese Březina, který se nachází nedaleko Polné ve směru na Malou Věžnici¹³³, byla 1. dubna roku 1899 nalezena mrtvola Anežky Hružové, devatenáctileté dívky z Malé Věžnice. Tato dívka byla brutálně zavražděna ve středu 29. března 1899 a její tělo bylo ukryto blízko cesty mezi stromky. Mrtvolu dívky našel jeden žák ze skupiny školních dětí, které se společně s dalšími obyvateli převážně okolních vesnic Dobrouťova a Malé Věžnice zúčastnily pátrací akce, kterou vyhlásil polenský velitel četnické stanice strážmistr Klenovec. Školáci, stejně jako dospělí, se seběhli k téměř nahému tělu a zničili tak všechny upotřebitelné stopy, které by prospěly dalšímu vyšetřování. Strážmistr Klenovec přítomné z bezprostřední blízkosti těla odehnal a poslal do města Polné pro soudní komisi. Komise se dostavila ve složení: soudní rada dr. Reichenbach a polenští lékaři MUDr. Michálek a MUDr. Prokeš. Komisi dále doprovázeli polenský starosta Sadil, radní Sedlák, který měl na starosti policejní záležitosti ve městě, a zapisovatel Culka. Soudce byl velmi nespokojený, protože okolí místa nálezu bylo úplně podupáno. Polonahé

¹³¹ TOUŽIL Gustav: *Vraždy v Polné. Popis vražd Anežky Hružové a Marie Klímové. Senzační proces s Hilsnerem v Kutné Hoře a v Písku*, Kutná Hora: K. Šolc 1899, str. 85.

¹³² Srov. FRANKL Michal: *Emancipace od židů: český antisemitismus na konci 19. století*, Praha – Litomyšl: Paseka 2007, str. 283.

¹³³ Dnes obec Věžnička.

tělo leželo obličejem k zemi, hlavu mělo silně zakrvácenou. Při otočení mrtvoly byla vidět na krku velká řezná rána sahající od středu krku až k levému uchu, přičemž byl krk rozříznutý až k páteři. Na krku též byla znatelná stopa po škrtícím provázku. Mezi přítomnými se po chvíli začala šířit myšlenka, že je dívka podkošerována¹³⁴. Nevíme přesně, kdo tato slova řekl jako první, jisté je, že se domněnka o podkošerování velice brzy začala šířit mezi lidmi. Při dalším ohledání místa činu byl nalezený kus zednické zástěry, zakrvácený provaz, oloupaná hůl z jedlového dřeva s krvavými skvrnami, části oděvu zavražděné a několik dalších věcí. Nedaleko těla, přibližně pět metrů, se nacházel dolík, na kterém bylo patrné, že v něm leželo lidské tělo. V dolíku, stejně jako na místě, kde bylo nalezeno tělo, se nacházely krvavé skvrny na zemi i na stromech. Nález mrtvoly datujeme přibližně na devátou hodinu ranní, konec soudní prohlídky okolo poledne¹³⁵. Soudce Reichenbach ukončil sepisování protokolu na místě a nařídil oběma polenským doktorům na třetí hodinu odpoledne pitvu.

Mrtvola byla kolem poledne uložena do obyčejné dřevěné rakve s hoblovačkami a odnesena do márnice u hřbitova kostela svaté Barbory v Polné. Rakev do márnice doprovodil zástup lidí v čele se starostou Sadilem. Průvodu vybíhalo vstříc mnoho zvědavců, kterým přichozí lidé z lesa Březiny sdělovali nejrůznější podrobnosti. Když oba doktoři ve tři hodiny odpoledne za asistence hrobníka zahájili soudní pitvu, ve městě už začala růst fáma o rituální vraždě. Lidé totiž měli na paměti slova protokolu z místa činu, ve kterém bylo napsáno, že „pod mrtvolou nacházela se nepatrná louž krve, as jako dlaň veliká“. Hlavní myšlenka, která tehdy ovládla mysl lidí, byla ta, že židé potřebují do velikonočních macesů¹³⁶ krev křesťanské panny. Atmosféra ve městě byla plná touhy po pomstě, obyvatelé stejně jako strážmistr Klenovec začali pátrat po pachateli vraždy¹³⁷.

Kronika polenského děkanství popisuje nález mrtvoly tak, že když bylo tělo Anežky obrácené, bylo vidět, že je podříznutá košeráckým nožem. Dále kronika při popisování reakcí lidí při nalezení mrtvého těla uvádí, že jde o židovskou vraždu¹³⁸.

¹³⁴ Výraz košerování byl běžný na polenských jatkách, kde byl každý týden zabíjený dobytek pro obyvatele židovského města v Polné. Dobytek řezníci zabíjeli podle předepsaného ritu. Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 17.

¹³⁵ Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 5-7.

¹³⁶ Macesy jsou nekvašené chleby, které se jí o židovské slavnosti s názvem Pesach, kdy je všechno kvašené jídlo přísně zakázáno. Pojídáním macesů si židovský národ připomíná vysvobození z egyptského zajetí, pojídání macesů tvoří ústřední akt v každoročních obřadech Pesachu. Srov. NEWMAN Ja'akov – SIVAN Gavri'el: Judaismus od A do Z (slovník pojmů a termínů), Praha: Sefer 1992, str. 102.

Více informací o židovském svátku Pesach můžeme nalézt např. v publikaci DIVECKÝ Jan: Židovské svátky, Praha: P3K 2005 nebo v publikaci PUTÍK Alexandr a kol.: Židovské tradice a zvyky: svátky, synagoga, běh života, Praha: Židovské muzeum v Praze 2005.

¹³⁷ Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 20.

¹³⁸ Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 339.

1. dubna roku 1899 byla sobota, navíc připadala na Bílou sobotu, tedy den, kdy se prostí a zbožní polenští obyvatelé chystali oslavit Vzkříšení Páně. Na Bílou sobotu chodil každý rok navečer městem slavný průvod, který doprovázely zvony z hlavního kostela Nanebevzetí Panny Marie¹³⁹.

Zpráva soudní komise z místa vraždy byla napsána tak, že z ní vyvstávalo hned několik nejasností. Zpráva říkala, že zabitá byla od pasu dolů zčásti přikryta kalhotami, ale na nohou měla punčochy i boty. Také z ní vyplývá, že na různých místech kolem mrtvoly až do vzdálenosti 30 metrů se našly rozházené nebo poskládané části oděvu Anežky. Kus zednické zástěry, který se na místě našel, byl kus hrubého plátna s nalepenými zbytky vápna a s krvavými stopami. Z Anežčiných věcí, které měla mít u sebe, prokazatelně chyběly černé vlněné rukavičky, bílý kapesní šátek a růženec z bílého skla. Soudní zpráva dále konstatovala, že se v okolí mrtvoly našly na stromcích zavěšené nitě, přímo u mrtvoly dva kameny od krve. Komise zjistila více ran na hlavě, do protokolu neuvedla popis řezné rány na krku zavražděné ani způsob řezu. Komise zjistila, že pod mrtvým tělem byla jen nepatrná kaluž krve, veliká asi jako dlaň. Další místo potřísněné krví se nacházelo v dolíku blízko cesty. Toto místo bylo podle komise dlouhé jen 25 centimetrů a široké 15 centimetrů, okolo něho v délce jednoho metru a šířce 60 centimetrů byla půda občas potřísněná krví. Komise také vyjádřila údiv nad údajně malým množstvím krve, které na místě činu našla¹⁴⁰.

Pitevni protokol lékaři nedokončili hned v sobotu 1. dubna. Na podrobnější popis faktů, které při pitvě zjistili, si vyžádali několikadenní lhůtu. Tento protokol měl i po této několikadenní lhůtě lékařů na rozmyšlenou několik povážlivých mezer a přispěl tak ke spekulacím, které se ve městě šířily. Lékaři zjistili, že Anežka utrpěla těžká a smrtelná zranění, ale nebyla znásilněna. V protokolu chyběl údaj o barvě a množství krve v plicích, důležitý pro posuzování případné smrti udušením. Lékaři neprozkoumali tkáň pod strangulační rýhou, takže už nebylo možné určit, zda byla oběť škrcena zaživa nebo až po smrti. Také se z protokolu nedozvíme, kolik krve zavražděná ztratila vykrvácením a kolik jí

Důležité je ale podotknout, že zápisy o vraždě Anežky Hřůzové v této kronice pocházejí nejdříve z roku 1902, tedy z doby, kdy celá aféra již byla soudně ukončena.

¹³⁹ Srov. tamtéž, str. 5.

¹⁴⁰ Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 33-34.

zůstalo v těle. V protokolu byla pouze zmínka, že v pravé srdeční komoře bylo něco málo tmavočervené krve a levá komora byla úplně prázdná¹⁴¹.

Anežka Hrůzová byla obyčejnou venkovskou dívkou, jakých bylo na konci 19. století na Vysočině nespočet. Narodila se 16. dubna roku 1879, hned 17. dubna stejného roku byla pokřtěná. Bydlela spolu s matkou a starším bratrem Janem v domku ve vesnici Malá Věžnice nacházející se asi 3 kilometry od Polné. Domek měl pouze jednu obytnou místnost, bylo to typické přízemní stavení chudých chalupníků. Anežka vedla velice jednoduchý život. Její matka, zhruba šedesátiletá Marie Hrůzová, neuměla ani psát. Anežka byla gramotná, doma pomáhala s hospodářstvím, vykonávala i nejtěžší práce. Když v hospodářství nebylo tolik práce, chodila do Polné učit se šít u švadleny Prchalové. Anežka ráda četla, ale do jejích rukou se dostala pouze obvyklá četba tehdejších dívek, a sice modlitební knížky, kalendáře, učebnice, občas nějaké katolické časopisy a nebo vypůjčené knihy¹⁴². Kronika polenského děkanství popisuje Anežku jako hodnou dívku. Dává důraz na katolické vyznání Anežky i jejích rodičů a také na to, že Anežka vždy měla dobrou, tj. bezúhonnou pověst, byla pilná a svědomitá. Kronika dále popisuje, že byla velice zbožná, ráda chodívala do kostela, jak do Polné, tak do Ždírcce, a doma vyprávěla o tom, co slyšela v kostele. Pamatovala si celé úryvky kázání polenského děkana Šimka a doma o nich vyprávěla. Podle kroniky také ráda četla knihy s náboženským obsahem a dokonce odebírala časopis Anežka, který byl vydávaný pro křesťanské dívky. U sebe měla stále nosit růženec¹⁴³. Co se týče postavy, měla Anežka měřit 155 centimetrů a být statná a zdravě vyhlížející.

Anežka odešla z domu v Malé Věžnici ve středu 29. března ráno a odebrala se do Polné do šití. V krejčovské dílně se začínalo pracovat kolem osmé hodiny¹⁴⁴. Podle slečny Prchalové

¹⁴¹ Kromě těchto zpráv z pitevního protokolu uvádím také další. Polenští lékaři shledali nejnápadnější zranění na krku. Toto zranění popsali jako ohromnou ránu vedenou zprava zdola šikmo nalevo nahoru směrem k uchu. Podle lékařů rána pronikla přes veškeré měkké části až k páteři a při záklonu hlavy dozadu byla široká pět centimetrů a dlouhá osm centimetrů. Na krku byla také strangulační rýha, široká přibližně půl centimetru, která se táhla napříč krkem až dozadu k páteři. Jako brutální lékaři označili zranění, která vrah způsobil Anežce na hlavě. Po obou stranách hlavy a na temeni bylo celkem osm ran, nejmenší asi půl centimetru a nejdelší šest centimetrů dlouhou, všechny zřejmě způsobené stejným nástrojem. Kromě dalších menších poranění zjistili lékaři na levé paži velkou krevní podlitinu, dlouhou dvanáct centimetrů a širokou tři centimetry. Pitevni protokol lékaři dokončili 6. dubna. Srov. tamtéž, str. 35.

¹⁴² Srov. tamtéž, str. 14-15.

¹⁴³ Srov. Pamětní kniha děkanství polenského od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 337-338.

¹⁴⁴ Anežka se začala učit šít asi od roku 1896, ale do šití docházela s velkými přestávkami, chodila většinou jen na jaře a na podzim. Roku 1899 docházela do krejčovské dílny pravidelně každý den od 9. března. Slečně Prchalové, Anežčině zaměstnavatelce, bylo třicet let. Zaměstnávala několik švadlen v malém salónku v jednom z domů v židovském městě. Tento dům patřil panu Hellerovi a byl postaven blízko synagogy. Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 15-16.

Anežka ten den z práce odešla asi ve čtvrt na šest a odebrala se pěšky směrem k Malé Věžnici. Byla to její poslední životní cesta.

Po Anežce se její matka začala shánět až na Velký pátek. Nejdříve se přišla podívat do krejčovské dílny, kde s údivem zjistila, že Anežka zde není. Matka si myslela, že Anežka zůstala v krejčovství, protože bylo před velikonoce mnoho práce, nebo že na Zelený čtvrtek šla s procesím na Kalvárii. Přitom to bylo poprvé, co nepřišla spát domů a matka se po ní druhý den, tedy ve čtvrtek, nesháněla. Nakonec však Hrůzová celou věc ohlásila na četnickou stanici¹⁴⁵. Strážmistr Klenovec se v Malé Věžnici dozvěděl, že u Hrůzů doma byly často slyšet hádky, protože Anežčin bratr Jan byl hrubý a lakomý člověk, navíc prý nechtěl Anežce vyplatit dědický podíl na chalupě¹⁴⁶. Při dalším pátrání Klenovec zjistil, že Jan šel brzy ráno na Zelený čtvrtek do Ždírcy ke zpovědi¹⁴⁷. Ždíreckému faráři se nechtělo vstávat, a tak šel Jan ke zpovědi do Polné. Anežčina matka pak měla modřinu pod okem (podle její odpovědi jí trkla kráva při dojení). Při prohlídce chalupy, kde Hrůzovi bydleli, však četníci nic nenašli. Proto Klenovec vyhlásil na Bílou sobotu pátrací akci po lese Březina, při které bylo nalezeno tělo zavražděné Anežky¹⁴⁸.

Již od Bílé soboty se rozeběhlo oficiální policejní vyšetřování. Nutno ale poznamenat, že od začátku bylo zaměřeno na vyhledání pachatele židovského původu, vzhledem k ráně na krku Anežky, která vypadala jako od košeráckého nože. Netrvalo dlouho a ještě v sobotu mezi polenskými obyvateli začalo kolovat jméno židovského mladíka Leopolda Hilsnera¹⁴⁹. Jeho jméno bylo spojováno s rychle se šířící pověstí o „zakošerování Anežky“, jinými slovy řečeno s rituální vraždou. Rituální vražda jako taková obsahovala myšlenku, že židé touží po krvi křesťanů, kterou poté používají k nejrůznějším účelům¹⁵⁰. Lidé v Polné byli ze zprávy o

¹⁴⁵ Strážmistr Klenovec nejdříve Hrůzovou vyzval, aby poslal syna Jana, aby se poohlédl do sestře u příbuzných v okolních vesnicích. Do Malé Věžnice pak strážmistr poslal jednoho četníka, aby se podíval po Anežce tam. Když pak Hrůzová odcházela ze stanice domů, potkala četníka, který se vracel z Malé Věžnice. Ten jí vyhuboval, že zbytečně obtěžuje četníky, protože Anežku prý někdo viděl doma. Matka však Anežku doma nenašla, a tak poslala syna znovu do Polné na stanici. Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 6.

¹⁴⁶ Srov. tamtéž, str. 7. Křik a spory byly u Hrůzů na denním pořádku od doby, kdy ještě žil otec Anežky a Jana. Před sedmi lety však otce přinesli mrtvého z lesa, měla na něj spadnout kláda. Tehdy kolovaly mezi lidmi různé domněnky, nic určitého však nikdo nezjistil. Otec ale neměl být zcela při rozumu, Jan Hrůza měl být po něm.

¹⁴⁷ Malá Věžnice tehdy patřila do ždírecké farnosti, nikoli do polenské.

¹⁴⁸ Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 7.

¹⁴⁹ Srov. ADLER Bruno: Boj o Polnou, Polná: Linda 1999, str. 42.

¹⁵⁰ V roce 1899 nebylo na pověsti o rituální vraždě nic nového. V tu dobu nabírala tato pověst na síle zvláště v Rakousko-Uhersku. Dohady, že židé touží po křesťanské krvi, kterou užívají při svých rituálech jako léčivý prostředek, aby jí míchali do pesachového pečiva nebo kterou prolévají z krutosti a nenávisti ke křesťanům jsou čistě vymyšlené a nemají žádné reálné podložení. Tento výmysl je velmi starý, jeho kořeny spadají dokonce až

zavraždění Anežky rozčilení. Jako kdyby se v některých z nich probudily instinkty, které říkaly, že krev je možné pomstít pouze krví. Leopold Hilsner se dostal do vyprávění především z toho důvodu, že nepracoval, toulal se a byl židovského původu¹⁵¹. Celé rozčilení křesťanského obyvatelstva mělo původ ve zprávě soudní komise z místa vraždy, z pitevního protokolu a z lidských historek, které se různými způsoby odlišovaly od pravdy. Diskuse nad motivem vraždy naznačila, že to nebyl ani loupežný úmysl, ani sadistické nebo úchylné založení vraha, ale právě potřeba získat krev mravně bezúhonné křesťanské panny¹⁵².

Leopoldu Hilsnerovi bylo na jaře roku 1899 dvaadvacet let. Školu navštěvoval do svých čtrnácti let, nepatřil ale k nadaným žákům¹⁵³. Měl pouze základní znalost čtení a psaní, číst uměl německy a česky, psát pouze německy, zato s hroznými chybami. Po ukončení školy začal chodit do učení k obuvníkovi, aby se vyučil obuvnickým tovaryšem. V pravidelné práci ale dlouho nevydržel. Sice zkoušel zaměstnání ještě jednou nebo dvakrát, vždy mu však s prací došla trpělivost. Nechal se živit matkou, občas si přivydělal tím, že kupoval a prodával kůže nebo si ho židovská obec najímala jako hlídače mrtvol. Hlídaní mrtvoly mu ale samotnému nesvěřila, vždy musel někdo hlídat s ním. Příležitostně také chodil za prací po okolí, častěji však jen žebrol a toulal se¹⁵⁴. Neměl žádné povinnosti, dělal si, co uznal za

do předkřesťanské éry. Myšlenka o krevní pověře se velmi rozmohla ve středověku a v 19. století s rostoucí vlnou nacionalismu opět nabírala na síle. V rakouské monarchii bylo například roku 1882 obžalováno patnáct maďarských židů z vraždy čtrnáctileté dívky v Tiszaeszláru, kdy se ukázalo, že obvinění z rituální vraždy je naprosto falešné, navíc v tehdejší soudním líčení se ukázalo, že pro rituální vraždu chybí jakékoli důkazy. V roce 1891 zachvátila rituální pověra německou vesnici Xanten, kde byl zavražděn pětiletý chlapec, který měl na krku velkou řeznou ránu. Zde byl podezříván bývalý košerák židovské obce, opět se ale ukázalo, že chlapec nebyl zavražděn rituálním řezem a že košerák vraždu nespáchal. V Čechách se obvinění z rituální vraždy na konci 19. století poprvé objevilo v Kolíně v roce 1893, kde byla nalezena mrtvola mladé dívky zaměstnané v židovské rodině. Novinová zpráva, která byla impulsem pro protižidovské nepokoje, ani zde neměla žádný reálný základ. Další pomluvy židů obviněných z rituální vraždy se objevily opět v roce 1893 a 1896, kdy byly otištěny novinové články obviňující židy. Soudy, které se těmito obviněními zabývaly, brzy vyšetřování zastavily jako bezpředmětné. Téměř ve všech případech se rituální pověra opírala o velké osobnosti, které jí zajišťovaly nemalou popularitu. Asi největší osobností teorie o rituální vraždě byl v 19. století August Rohling, kněz, který se celý život snažil dokázat, že rituální vražda opravdu existuje a že je legálně zakotvena v židovském talmudu. Rohling se dokonce v roce 1883 zapletl do soudní pře s tehdejší vídeňským rabínem Josefem Blochem, při které nestranní odborníci vesměs z řad z katolických a protestantských teologů usvědčili Rohlinga, že v židovských knihách není nic, co by vybízelo k zabíjení křesťanů a také nic, co by vyzývalo ke spáchání rituální vraždy. Celá kauza tehdy skončila stáhnutím žaloby na rabína těsně před začátkem soudního procesu. Proti podobným vůdcům teorie rituální vraždy se vůdčí představitelé katolické církve ohrazovali a legendu o rituální vraždě zavrhovali. Kdo ale vydatně tuto teorii podporoval, byl katolický tisk. Na konci 19. století byla protižidovská tematika katolicky laděných novin zcela běžná. Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 22-26.

¹⁵¹ Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 11.

¹⁵² Srov. ČERVINKA František: Hilsnerova aféra a její literární dozvuk, Polná: Linda 1999, str. 6.

¹⁵³ Chodil do židovské německé školy. V době, kdy vyrůstal, to bylo pro židy pravidlem. Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 18.

¹⁵⁴ Po rakouské monarchii tehdy chodily tisíce tuláků nebo tovaryšů. Úřady o nich měly dobrý přehled, každý z nich totiž s sebou nosil vandrovní knížku, do které se zaznamenávalo, kde přespal, kde se ohlásil ve veřejné

vhodné. Doma a v prostředí židovského města mluvil většinou německy. Běžně ale mluvil česky, protože se pohyboval v českém městě a měl české kamarády. Co se týče jeho zevnějšku, byl to štíhlý muž se světlými vlasy a nosil knírek, vysoký 169 centimetrů. Hilsner se pohyboval na okraji společnosti, většinu času trávil mezi zahaleči a tuláky, kteří žili na pomezí kriminality. I přesto vedl téměř bezúhonný život. Se svou rodinou neměl žádné neshody, jen matka mu často vyčítala jeho lenost a zahálčivost. Nikdy se nedopustil násilí nebo nějaké výtržnosti, i kamarádi o něm říkali, že je mírné povahy. K židovskému náboženství měl vlažný vztah. Nechtěl trhat staré tradice a konvence, na druhou stranu mu náboženské předpisy a závazky byly téměř lhostejné. Pokud se podíváme na Hilsnerovu kriminální minulost, uvidíme, že na začátku roku 1899 si odseděl trest čtyřiaadvaceti hodin ve vězení, který dostal za nebezpečné vyhrožování bývalé milence či přítelkyni, křesťanské dívce Anně Benešové. Na podzim roku 1897 Hilsner dokonce požádal Benešovou o ruku, dokonce byl ochoten nechat se pokřtít, pokud by si to přála. Benešová odmítla – ne proto, že je židovského původu – ale proto, že je tulák, nepracuje a neměl by je z čeho živit. Hilsner měl představu takovou, že spolu odejdou do velkého města, kde je větší množství židovských souvěrců, kteří by jim určitě s živobytím pomohli. Benešová o Hilsnerově nabídce vyprávěla doma rodičům, u nich ale vůbec nepochodila. Rodičům vadila ostuda, počestné křesťanské děvče se přece nemůže zaplést s židovským povalečem. Hilsner šel za rodiči Anny sám a požádal je o její ruku. Byli na něj nevlídní a o jeho nabídce nechtěli ani slyšet. Anně pak doma tak dlouho domlouvali, až musela odejít z dosavadní služby v Polné a nastoupit novou službu ve vesnici u Žďáru nad Sázavou. Hilsner jí ale zůstal věrný a několikrát, i v zimě, za ní došel, dal se ve Žďáru najmout jako dělník na stavbu železnice, ale v práci nevydržel dlouho. Navíc Benešová mu dala najevo, že s ním skončila. Nakonec se Hilsner odhodlal napsat Benešové dopis, ve kterém jí vyhrožoval, aby se k němu vrátila¹⁵⁵. Benešová dopis odnesla na četnickou stanici, proti Hilsnerovi bylo zahájeno vyšetřování, dostal menší trest ve vězení a od té doby byl považován za nebezpečného člověka¹⁵⁶.

Otec Hilsnera byl nemanželským synem židovské dívky a křesťanského lesního adjunkta, který měl být klidným člověkem a zamlada pil. Umřel v polovině osmdesátých let 19. století. Hilsnerova matka Marie byla velmi chudá žena. Živila se prodejem starého šatstva, které

stravovně nebo kde dostal podporu. Vandrovni knížce se také říkalo vandrbuch. Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 10.

¹⁵⁵ Jelikož Hilsner neuměl česky psát, dopis za něj napsal jeho přítel Skála, který s ním pracoval ve Žďáru nad Sázavou na stavbě železnice. V dopise, který vymysleli spolu, stálo, že se Hilsner nechal odvést jako dragoun na vojnu a musí tři roky sloužit. Benešové vyhrožuje, že si našla nového přítele a že jí za to zastřelí puškou, kterou jako dragoun dostal. Celý text dopisu můžeme nalézt v: ADLER Bruno. Boj o Polnou, Polná: Linda 1999, str. 23-24.

¹⁵⁶ Srov. ADLER Bruno. Boj o Polnou, Polná: Linda 1999, str. 14-25.

vyžeberala, občas dostala malý finanční obnos od židovských cestujících, které nechávala přespat u sebe v bytě. Posledním zdrojem jejích příjmů byly milodary a podpora místní židovské obce. Byt, ve kterém matka bydlela, jí propůjčila židovská obec zdarma, jako povinnost od obce za poskytnutí bytu pak musela Hilsnerová poskytovat ubytování cizím židům. Tento byt nebyl příliš důstojné obydlí. Byl umístěn v podzemí domu, ve kterém sídlila židovská německá škola. Sice měl pět místností, ale pouze jedna se dala používat jako obytná světnice, ostatní sloužily jako sklepní komory a byly nezařízené. Spolu se starou Hilsnerovou bydlela ve sklepním bytě její rodina, čili její dva synové Leopold a šestnáctiletý Moric, který chodil do učení k ševcovi Šicovi a zatím nic nevydělával. Poslední obyvatelkou bytu byla sestra Hilsnerové Jindřiška, která byla chromá a sotva se pohybovala¹⁵⁷.

Na Bílou sobotu vykonal strážmistr Klenovec u Hilsnera domovní prohlídku. Jako svědka si s sebou vzal radního Sedláka. Spolu nenašli žádnou stopu, která by svědčila o Hilsnerově podílu na vraždě, nenašli žádnou z pohřešovaných Anežčiných věcí, žádný nástroj, který by mohl být použitý k vraždě, nenašli ani zakrvácené nebo čerstvě vyprané prádlo. Jediný předmět, který našli, byl malý zavírací nůž. Hilsner na sobě neměl žádné známky poranění, ačkoli všeobecné vědomí bylo takové, že se zavražděná před smrtí bránila, protože měla za nehty lidskou kůži¹⁵⁸.

O velikonočním pondělí vedl strážmistr Klenovec Hilsnera, opět za doprovodu radního Sedláka, do Malé Věžnice. Místo, kde se uskutečnila vražda, Hilsner poznal až díky odpovědím na své otázky. Hilsnera spolu s Klenovcem a radním Sedlákem cestou doprovázelo několik zvědavců, kteří je zahlédli. Celá skupina došla až do Malé Věžnice před dům tehdejšího starosty Vomely, jehož žena Johana se později stala velmi důležitou svědkyní v celém případě. Ve středu 29. března asi ve tři čtvrtě na pět odpoledne se vracela z Polné do Malé Věžnice stejnou cestou, jakou později kráčela Anežka Hružová. Když Vomelová došla cestou k Malé Věžnici o kus dále, než kde se našla mrtvola Anežky, potkala neznámého muže, který měl šedé šaty a v ruce nesl oloupanou hůl. Vomelová měla dosvědčit, že Hilsner, kterého Klenovec se Sedlákem dovedli do Malé Věžnice, je onen neznámý muž, kterého tehdy viděla. Vomelová ale Hilsnera jako neznámého muže neoznačila¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 19-20.

¹⁵⁸ Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 20.

¹⁵⁹ Srov. ADLER Bruno. Boj o Polnou, Polná: Linda 1999, str. 42-43.

Velikonoční pondělí nepatrně zmírnilo napjatou atmosféru ve městě. Všichni, kteří vyrazili na velikonoční koledu, se vyhnuli jak židovskému městu, tak i ostatním židovským domácnostem, které byly roztroušeny v ostatních částech města. Dostali varování, aby nevstupovali do židovských domů, protože by mohli skončit stejně jako Anežka¹⁶⁰.

Ještě v pondělí odpoledne, když Hilsner přišel z Malé Věžnice, šel Hilsner do márnice na hřbitově. Nebyl to jeho nápad, dovlekl ho tam jeho kamarád Veselý pod záminkou, že si tak pomůže smýt podezření, které na něj dopadlo. Veselý Hilsnerovi ukázal skulinou ve dveřích mrtvolu Anežky a zkušel v jeho tváři pátrat po pocitech viny. Marně, Hilsner zůstal klidný a nebylo na něm znát žádné rozčilení. Neuspěl ani s dotazem, kam dal Hilsner šedé šaty (šedé šaty měl na sobě neznámý muž, kterého viděla Vomelová)¹⁶¹.

V úterý po velikonocích byla Anežka Hrůzová pohřbena. Pohřeb se stal velikou událostí. Ačkoli rodina Hrůzova nejdříve chtěla Anežku odvézt domů a později pohřbít ve Ždírci, kde se nacházel hřbitov pro jejich obec Malou Věžnici, nakonec na návrh polenské radnice souhlasila a nechala Anežku pohřbít v Polné. Souhlasila i proto, že město Polná uspořádalo pohřeb na své náklady, protože Hrůzovi byli chudí¹⁶².

Rakev s tělem byla brzy ráno převezena do průjezdu Culkova hostince, který se nacházel na hlavním polenském náměstí nedaleko děkanského chrámu. V průjezdu hostince byla rakev vystavena, aby se na mrtvou mohli podívat také příchozí z blízkého i vzdáleného okolí, kteří přinášeli věnce a květiny. Smuteční průvod oproti zvyklostem vedl polenský děkan Šimek¹⁶³. Za rakví šli družičky s mládenci, za doprovodu hudby došel průvod až na hřbitov u kostela svaté Barbory, kde byla rakev uložena do hrobu. Nejen matka Hrůzová, ale i bratr Jan přijali nad zasypaným hrobem projevy soustrasti, zalila je vlna soucitu. Přestože byl první pracovní den po velikonocích, ve městě to nebylo znát, protože se nikde nepracovalo, obchody i továrny byly zavřené a lidé se zúčastnili pohřbu. Když však Jan stál nad Anežčiným hrobem, měl pravou ruku v kapse a když jí musel při modlitbě vyndat, držel na sepjatýma rukama

¹⁶⁰ Srov. KUBÍK Lubomír: Hilsnerova aféra, Brno: L. Kubík 1992, str. 31.

¹⁶¹ Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 12.

¹⁶² Srov. KUBÍK Lubomír: Hilsnerova aféra, Brno: L. Kubík 1992, str. 25-26.

¹⁶³ Podle městské kroniky doprovázely rakev z Culkova hostince na hřbitov u kostela svaté Barbory „nepřehledné davy“ a „nebylo oka, které by zůstalo suché“. Srov. Kniha památný města Polny, díl druhý, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 268, str. 203-204.

Zajímavostí je, že tato městská kronika věnuje Hilsnerově aféře velmi malou pozornost. V rozmezí stran 203-207 je celá aféra popsána pouze na necelých třech stranách kroniky. Pisatel kroniky tedy případu nevěnoval zdaleka tolik pozornosti jako představitel města během vyšetřování.

klobouk. Lidem, kteří mu při projevování soustrasti podávali ruku, podával místo pravé ruky levou. Na krku pak měl šátek, který nikdy dříve nenosil a který se na pohřeb nehodil¹⁶⁴.

Na pohřeb přišlo mnoho lidí, někteří ale nepřišli pouze projevit soustrast pozůstalým, nýbrž přišli s myšlenkou na pomstu.

Ten den zůstali polenští židé v bezpečí svých domovů, už předchozího dne někteří z nich měli vytlučená okna. V ulicích sice procházelo několik četnických hlídek, ale početné skupiny lidí, které se celý den po městě srocovaly, vysílaly židovským občanům dostatečný signál proto, aby zůstali doma. Někteří lidé vykřikovali protižidovská hesla a došlo i k prvním menším výtržnostem¹⁶⁵.

Ráno byl totiž Hilsner předvolán k okresnímu soudu, který sídlil na polenském hlavním náměstí nedaleko děkanského chrámu a Culkova hostince. Soudce Reichenbach Hilsnera znovu ukázal Vomelové, která pak do protokolu vypověděla, že Hilsnera nikdy neviděla, vůbec ho nezná a nemůže v něm poznat člověka, kterého viděla ve středu 29. března večer v Březině. Poté Reichenbach Hilsnera z budovy soudu propustil a ani s ním nesepisoval protokol. Domů se Hilsner neodvážil jít sám, musel ho z budovy soudu doprovázet četník. Lidé, kterých se před soudem shromáždil početný dav, na Hilsnera pokřikovali. Nemohli uvěřit, že byl propuštěn¹⁶⁶.

Ve městě stoupalo napětí. Po propuštění Hilsnera od soudu a Anežčině pohřbu lidé žádali, aby se něco stalo. Strážmistr Klenovec, kterého podněcovaly výkřiky davu shromážděného na náměstí i rady radního Sedláka, se spolu s radním ještě jednou vydali na prohlídku sklepního bytu Hilsnerovy rodiny. V bytě znovu hledali šedé šaty, které měl na sobě muž, kterého viděla Vomelová. Našli pouze šedé kalhoty, které ovšem považovali za bezpředmětné. Když jim Hilsner řekl, že šedé šaty jsou „v luftě“, došla Klenovcovi trpělivost a Hilsnera zatknul. Do hlášení Klenovec napsal, že údaje, které Hilsner uváděl, byly lživé. Při soudním přelíčení v Kutné Hoře Klenovec vypověděl, že zatknul Hilsnera proto, že si z nich dělal legraci, že to byl člověk všeho schopný, stíhal děvčata a že měl špatnou pověst, protože nic nedělal. Radní Sedlák pak u stejného soudu uvedl, že důvod zatčení byl v Hilsnerově nicnedělání a procházení po městě¹⁶⁷. Je důležité podotknout, že již tehdy platila presumpce nevinny, to znamená, že vyšetřovatelé museli dokázat Hilsnerovu vinu, nikoli Hilsner své alibi.

Hilsnerovo zatčení jen utvrdilo polenské obyvatele v názoru, že je Hilsner vinen. Večer se shromáždilo několik set lidí, mladých i dospělých, a táhli do židovského města, kde házeli do

¹⁶⁴ Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 13.

¹⁶⁵ Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 44.

¹⁶⁶ Srov. ADLER Bruno: Boj o Polnou, Polná: Linda 1999, str. 44.

¹⁶⁷ Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 14.

oken židovských domů kameny a ničili dveře domů i obchody. Když se rozkřikla zpráva, že se blíží četníci z Německého Brodu, rabování skončilo a několik osob bylo zadrženo. Soudce Reichenbach, který viděl následky davové psychózy, dodatečně potvrdil Hilsnerovo zatčení, k rozhodnutí o zatčení ale připojil poznámku, že jedná pod nátlakem veřejného mínění¹⁶⁸.

Směr, kterým se ubíralo vyšetřování vraždy, stejně jako atmosféra ve městě po Hilsnerově zatčení, polenským židům nikterak nedodávaly odvahy, ba naopak. Židé se přímo děsili dalšího vývoje událostí. Materiální škody, které jim byly způsobeny ničením domů a obchodů a bojkotem jejich obchodních činností, zdaleka nebyly tou nejhorší pohromou. Ze dne na den se roztrhaly poklidné i přátelské vztahy s křesťanskými spoluobčany. I jejich susedé a přátelé se od nich odvraceli, sami se židé téměř neodvažovali vycházet ze svých domovů do města. Téměř pravidlem se v polenských ulicích stalo zdravení židů náznakem řezání pod krkem.

Polenská židovská obec se rozhodla vystěhovat Hilsnerovu rodinu do Velkého Meziříčí, kde bylo její domovské právo. Samotné vystěhování proběhlo v neděli 9. dubna. Židovská obec se domnívala, že tak odstraní možnou příčinu dalších výtržností, další důvod pro přestěhování rodiny bylo její bezpečí¹⁶⁹.

Rabín Dr. Mojžiš Goldberger se odhodlal k tehdy zcela neobvyklému kroku. Vypravil se k děkanu Šimkovi a poprosil ho, aby promluvil veřejně k věřícím o nesmyslnosti rituální pověry a tak se pokusil uklidnit polenské občany. Přestože děkan musel znát prohlášení papežů, kteří se vyslovili proti rituální vraždě, rabínovu prosbu zamítnul z důvodu, že není kompetentní se k té věci vyjadřovat. Děkan Šimek nechtěl téma rituální vraždy promítat do programu bohoslužeb nebo jiných církevních akcí¹⁷⁰. Jako vrcholný představitel katolické církve ve městě se nepostavil pověře, která čím dál více zachvacovala místní obyvatele. V polenských vzdělanějších vrstvách se nenašel vůbec nikdo, kdo by bojoval proti davu a nesmyslům.

¹⁶⁸ Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 22.

¹⁶⁹ Ve Velkém Meziříčí z Hilsnerovy rodiny neměli žádnou radost, ale domovské právo jim nemohli odeprít. Místní židé jim ubytování neposkytli, a tak Hilsnerova matka, bratr a chromá teta byli ubytováni v poměrně slušném bytě, který patřil křesťanské domáci. Posléze je ale přestěhovali do malého pokoje, protože další obyvatelé bytu nechtěli, aby bydleli v křesťanském domě a tlačili na paní domácí tak dlouho, až je vyhodila na ulici a musela se jich ujmout obec. V malém pokoji bylo tak málo místa, že si některé své věci Hilsnerovi uskladnili u kostelníka v tzv. staré synagoze. Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 28.

¹⁷⁰ Srov. KUBÍK Lubomír: Hilsnerova aféra, Brno: L. Kubík 1992, str. 47-48.

Protože na konci týdne, ve kterém byl Hilsner zatčen, v Polné stále rostlo napětí, rozhodl se soudce Reichenbach převést Hilsnera do věznice v Kutné Hoře. Soudce se domníval, že Hilsnerova přítomnost v polenském vězení by ztěžovala další vyšetřování. Jako odůvodnění převozu soudce napsal, že převezení je v zájmu veřejného pořádku, protože mezi lidmi koluje pověst, že se jedná o rituální vraždu. Aby se předešlo výtržnostem, byl Hilsner převezen v noci ze soboty na neděli 9. dubna 1899¹⁷¹.

Ukázalo se ale, že ani převezení Hilsnera do věznice v Kutné Hoře ani vystěhování Hilsnerovy rodiny do Velkého Meziříčí veřejné mínění v Polné neuklidnilo. Stále ve městě kolovaly pověsti o židovské krvelačnosti. Ještě v neděli 9. dubna odpoledne se vydalo několik mladíků do židovského města, kde vytloukli několika bytům okna.

Vážnější výtržnosti nastaly v pondělí 10. dubna. Na polenském náměstí se sešlo asi tři sta lidí, kteří za velkého pokřiku táhli opět do židovského města. Lidé vykřikovali hesla jako „Vzhůru na židy!“ nebo „Klacky na ně!“ a znovu házeli kameny do oken židovských domů a ničili židovské obchody¹⁷².

Leopold Hilsner zatím v kutnohorské věznici přestal doufat na brzké ukončení prozatímní vazby, protože 12. dubna bylo proti němu zahájeno přípravné vyšetřování¹⁷³.

Vyšetřování případu se od prvních dnů rozeběhlo dvěma směry. Oficiální vyšetřování a protokolování výpovědí vedl soudní rada Reichenbach. Vedle oficiálního vyšetřování však existoval na polenské radnici tzv. právní výbor, který vytvořili radní se starostou Sadilem. Právní výbor sám svědky vyslyšel, výpovědi protokoloval a poté odesílal soudu. Výbor ovlivňoval svědky, začal mít nebezpečnou podobu v okamžiku, kdy se k jeho vyšetřování připojili redaktoři antisemitských novin, kteří účelně nafukovali výpovědi svědků a cíleně

¹⁷¹ Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 59-60.

¹⁷² Srov. tamtéž, str. 60.

¹⁷³ 12. dubna ohlásil zahájení přípravného vyšetřování kutnohorský státní zástupce Antonín Schneider-Svoboda vrchnímu státnímu zastupitelství v Praze. Jako důkazy proti Hilsnerovi uvedl, že Hilsner vyzval kamarády, aby šli do Březiny, dále že Hilsner nemá alibi, že ve středu 29. března několikrát změnil šaty a že musel Anežku Hřůzovou znát, ačkoli to popírá. Srov. tamtéž, str. 61.

soustředili pozornost na rituální vraždu¹⁷⁴. Antisemitští aktivisté se do Polné začali sjíždět již počátkem dubna¹⁷⁵.

Všeobecně se soudilo, že ať už Anežku zavraždil kdokoli, byl oblečen do šedých šatů. Proto chtěli žalobci dokázat, že Hilsner šedé šaty vlastnil a že je měl ve středu 29. března oblečené na sobě. Sám Hilsner vlastnictví šedých šatů popíral, mezi jeho oblečením se kompletní šedý oblek nenašel.

Z výslechu Hilsnerových kamarádů, se kterými trávil svůj čas, vyvstalo, že Hilsner odcházel od hřbitova svaté Kateřiny, kde ve středu 29. března hráli karty, odpoledne v tmavomodrých šatech směrem k Březině, nikdo z nich však nemohl dosvědčit, že opravdu do Březiny šel¹⁷⁶.

Při výsleších členů židovské náboženské obce se také mnoho nezjistilo, nikdo z židů však pod přísahou nepotvrdil Hilsnerovu účast na podvečerní pobožnosti v synagoze. Kantor Steiner, chrámový sluha Basch i soukromník Lustig vypověděli, že Hilsner do židovské synagogy chodil, ale žádný z nich si ho ve středu 29. března nevšiml. Hilsnerova matka uvedla, že Hilsner neměl žádné kompletní šedé šaty¹⁷⁷.

Několik svědků vypovědělo, že u Hilsnera viděli nůž, který měl zakulacenou špičku a lesklou čepel. Zároveň ale stejní svědci přiznali, že Hilsner je povahou bojácný člověk. Podle svědectví Vytlačilové se měl Hilsner v úterý den před vraždou pochlubit, že má holku v Malé Věžnici, zároveň jí měl také ukázat nůž, který měl v pouzdře¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 15.

Protokolů, které byly na radnici sepsány právním výborem, nakonec bylo několik desítek. K návštěvě právního výboru byli svědci přímo vyzváni nebo posílali jeden druhého. Postupem doby jednotliví svědci vypovídali více a přesněji než při prvním výslechu. Mnoho svědků také navštívilo nejdříve právní výbor a poté teprve soud.

¹⁷⁵ Jedním z prvních antisemitů, kteří do Polné přijeli, byl Jaromír Hušek, redaktor a vydavatel časopisu České zájmy. Hušek poslal 7. dubna 1899 dopis Ernstu Schneiderovi, poslanci ve Vídni a jednomu z největších antisemitů v Rakousku-Uhersku té doby. V dopise Hušek upozorňuje na to, že v Polné zavraždil jeden žid Anežku Hřúzovou a soudce, který je podle Huška žid, se snaží celý případ ututlat. Zcela jednoznačně Hušek předjímal výsledek soudního vyšetřování, protože označil Hilsnera jako vraha. Srov. ADLER Bruno. Boj o Polnou, Polná: Linda 1999, str. 54-55. Na straně 55 je otištěn celý text tohoto dopisu.

Ernst Schneider jako poslanec říšské rady využíval své imunity k tomu, aby mohl útočit na židy a otevřeně hlásat rituální pověru.

¹⁷⁶ Asi nejzajímavějším kamarádem Hilsnera byl Vincenc Zelinger, který se s Hilsnerem kamarádil několik let a asi čtrnáct dní před vraždou spolu chodili každý den na procházky. Sám Zelinger se několikrát zapletl s policií, měl také záznam v trestním rejstříku, když si odpykal pět týdnů vězení za nebezpečné vyhrožování. V Polné bydlel zdarma v chudobinci, většinou nepracoval a po městě měl špatnou pověst. Zelinger neměl na pozdní odpoledne středy 29. března žádné alibi. Hospodyně v chudobinci vypověděla, že neví, v kolik hodin Zelinger přišel na večeri ve středu 29. března, protože ho v ten den odpoledne ani večer neviděla. Viděla ho až další den ráno, kdy od ní žádal teplou vodu na umytí, ačkoli se myl velmi málo a teplou vodu nikdy jindy od hospodyně nechtěl. Muži, kteří obývali místnost v chudobinci spolu se Zelingrem, vypověděli, že přišel ve středu spát až po deváté hodině večer. Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 55-56.

¹⁷⁷ Srov. tamtéž, str. 56.

¹⁷⁸ Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 15.

Se svým svěděním se přihlásil také farář Vlček, bývalý katecheta z Polné. Vlček se procházel u Březiny okolo páté hodiny den před vraždou a potkal muže, který působil nepříjemným dojmem. Neznámému muži bylo asi dvacet let a co je nejdůležitější, Hilsner to nebyl¹⁷⁹.

Myšlenka rituální vraždy naváděla k tomu, že vraždu nemohl spáchat jediný člověk. Proto se začalo pátrat po Hilsnerových židovských společnících. Kronika polenského děkantsví společníky vraždy odůvodňuje velice jednoduchým způsobem: protože řez na krku Anežky byl košerácký, museli ji zavraždit tři židé¹⁸⁰. Až do 24. dubna však žádný svědek nemluvil o Hilsnerových společnících. Toho dne se však dostavil povozník Cink, který dosvědčil, že asi v pět hodin a deset minut odpoledne ve středu 29. března skládal slámu v uličce za židovským městem. Tehdy uviděl Hilsnera a další dva židy, jak proběhli okolo něj směrem k Březině, všichni tři kouřili cigarety a jeden z nich strkal do kapsy kabátu nějaký podlouhlý balíček. Ti dva židé mu byli neznámí¹⁸¹.

Zpočátku se o polenský případ zajímaly pouze oblastní noviny a jen několik klerikálních listů. Díky působení antisemitských redaktorů u právního výboru a díky vystoupení poslance Schneidera ve Vídni se případu začaly věnovat i přední listy monarchie¹⁸². Přestože některé novinové články byly zabaveny, z polenské vraždy se ještě na konci dubna roku 1899 stala aféra hýbající celým Rakouskem. Z českých listů v té době patřily k nejdůležitějším Radikální listy, Národní politika a Katolické listy¹⁸³.

¹⁷⁹ Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 24.

¹⁸⁰ Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 342.

¹⁸¹ Jednoho z nich Cink popsal jako člověka prostřední postavy, který měl obličej s židovskými rysy, kolem dvaceti let a co bylo velmi důležité, měl pajdavý krok. Druhý žid byl podle Cinka menší a vypadal ošuměle. Téměř měsíc po vraždě Cink podal velmi věrohodné svědectví plné různých detailů. Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 81.

¹⁸² Asi nejdůležitější protižidovskou kampaň zahájil list Deutsches Volksblatt, který těžil z práce antisemitských redaktorů přítomných v Polné. Jaromír Hušek spolu s Hansem Schwerem, redaktorem Deutsches Volksblatt, zástupci jiného tisku a polenským právním výborem začali systematicky ovlivňovat výpovědi svědků tak, aby byla žaloba co nejpřesvědčivější. Materiál, který polenský právní výbor vytvořil, byl zcela účelově zpracován. Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 31.

¹⁸³ Podívejme se, jakým způsobem o polenském případě tehdy informovaly čtenáře jednotlivé listy:

Radikální listy byly v roce 1899 oficiálním tiskovým orgánem radikálně státoprávní strany, která se vyznačovala radikálním nacionalismem. Ve svých projevech tyto listy často používaly silné antisemitské tendence. Díky Hilsnerově aféře měly Radikální listy vhodnou příležitost k zostření antisemitské kampaně. V české žurnalistice tento list patřil mezi největší šířitele antisemitismu. Od počátku případu Radikální listy prosazovaly rituální motiv zločinu a tímto směrem také manipulovaly veřejné mínění. Přímo v programu měla radikálně státoprávní strana formulováno, že chrání domácí obyvatelstvo před hospodářskou převahou a rostoucím vlivem židů.

Katolické listy byly v roce 1899 hlavním zástupcem české klerikální publicistiky. Také katolické listy během Hilsnerova případu stály na straně antisemitismu. Zpravodaj Katolických listů, který v Polné působil,

19. dubna připojili polenští lékaři Prokeš a Michálek doplněk k pitevnímu protokolu. Některé formulace, které v doplňku zvolili, byly v dalším vyšetřování případu velmi důležité. Lékaři například tvrdili, že mrtvola byla téměř úplně vykrváčená, vykrváčení že nastalo v krátké době, přičemž krev musela z mrtvoly prudce stříkat. Za předpokladu, že krev prudce stříkala, musela by se na vzduchu srážet, a tak by se do několika minut musela vytvořit velká krevní sraženina. Lékaři konstatovali, že stopy krve, které byly nalezeny na místě nálezu zavražděné, neodpovídaly množství, které by mělo být nalezeno. Další zjištění lékařů bylo, že řez na zavražděné měl být vykonaný obličejem k zemi, protože při jiné poloze by muselo být okolí místa nálezu více potřísněné krví¹⁸⁴.

22. dubna přijel do Polné komisař Olič z Prahy se dvěma detektivy, aby pomohli pátrat po vrahovi. Detektivům se podařilo dostat mezi členy právního výboru, kteří se scházeli s redaktory antisemitských listů. Tak se jim podařilo zjistit, jakým způsobem tato skupina funguje, protože se ale snažili objektivně vypátrat pravdu, brzy ztratili důvěru právního výboru. Podle státního zástupce příjezd kriminalistů přispěl k uklidnění situace v Polné. Nakonec ale se vznesla proti detektivům vlna odporu, protože jediný podezřelý podle

soustředěně budoval mučednický kult zavražděné Anežky a stavěl ho do protikladu k židovské vychytralosti a zvrhlosti. Vytvořil paralelu mezi Kalvárií a polenskou vraždou, snažil se ukázat podobnost oběti, kterou přinesl Ježíš na Golgotě a Anežka v Březině. Za obojím zločinem se snažil ukázat vyznavače židovské víry. Na jedné straně tak stála křesťanská čistota a ideál lásky, na straně druhé tajemný rituál, mravní úpadek a zvrhlost. Z počátečních protizidovských tendencí se postupně Katolické listy dobraly až k nesnášenlivému antisemitismu.

Národní politika byla listem staročeské strany. Strana neměla již takový vliv na utváření politiky, ale díky tradici a konzervativnímu pojetí ještě stále dokázala oslovovat čtenáře. Nejvýraznějším rysem tohoto listu byla senzacechtivost, snaha opět přilákat čtenáře a s ním i zvětšit důležitost politické strany. Díky senzacechtivosti byly i zprávy z Polné sice velmi podrobné, ale často nepřesné a zkreslené. Výpady proti židovskému národu v tomto listě zdaleka nedosahují takové intenzity jako v jiných antisemitských listech.

Národní listy patřily mladočechům a tehdy měly asi největší okruh čtenářů. Zpočátku list jevil o případ jen malý zájem a první články byly poměrně objektivní. Postupem času ale i Národní listy ostře postavily na stranu rituální pověry, bylo to ale spíše proto, že se chtěly postavit osobě Masaryka.

Z česky psaných novin se proti rituální pověře a proti antisemitismu rozhodně postavil list Právo lidu, který zastupoval Československou stranu sociálně demokratickou. List přinášel věcné zprávy o průběhu vyšetřování. Srov. HOZÁK Jan: Hilsneriáda v českém tisku, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 163-182.

¹⁸⁴ Přesná formulace části dodatku zněla: „Vykrváčení nastalo v krátké době a musela se krev mohutným proudem z mrtvoly řinouti. Krev v takovém množství z rány se řinoucí při styku se vzduchem musela se srážeti. Při čemž by se musel v době několika minut utvořit mohutný koláč krevní...Stopy nalezené krve neodpovídaly množství krve, kterou bychom při takovém způsobu smrti v okolí mrtvoly s určitostí očekávat mohli.“ Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 18.

Popud k provedení dodatku k pitevnímu protokolu dostali polenští lékaři od soudního adjunkta Baudyš, který u soudu v Kutné Hoře řídil přípravné vyšetřování. Baudyš nebyl spokojený s jednostranným zaměřením pátrání na Hilsnera, navíc měl pochybnosti o Hilsnerově vině. Kromě provedení dodatku k pitevnímu protokolu Baudyš také žádal polenský soud, aby při vyšetřování případu vycházel také z předpokladu, že vraždu mohl spáchat pachatel stížený nějakou formou sexuální perverze. Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 72.

veřejného mínění byl Hilsner a detektivové byli nuceni z Polné odjet bez větších vyšetřovacích úspěchů¹⁸⁵.

Město Polná vypsal na dopadení vraha (nebo vrahů) odměnu sto zlatých, navíc obec Malá Věžnice vypsal odměnu dalších padesát zlatých. V tu chvíli začalo přibývat svědků. Další svědci potvrzovali výpověď povozníka Cinka, když i oni potvrdili, že onu středu viděli s Hilsnerem dva cizí židy, z nichž jeden kulhal. Svědek Škareda, který bydlel v židovském městě, označil za jednoho žida, který šel s Hilsnerem, Bertholda Frieda. Toto svědectví se ale ukázalo nepravdivé, protože Fried podle záznamů ležel v té době v humpolecké nemocnici s bolavou nohou. Svědkyně Pešáková ve své výpovědi obvinila i polenského rabína Dr. Goldbergera, když vypověděla, že ve středu 29. března okolo jedenácté hodiny dopoledne viděla pajdavého žida pod synagogou a rabín Goldberger z pavlače svého bytu mu hodil nějaký papírek¹⁸⁶.

26. dubna byl v Kutné Hoře vyslýchán Hilsnerův mladší bratr Moric. Vypověděl, že Hilsner má šedé kalhoty, které jsou uloženy v jejich novém bydlišti ve Velkém Meziříčí. Kalhoty se okamžitě staly středem zájmu, protože po jejich nalezení na nich byly zjištěny skvrny, které nápadně připomínaly skvrny od krve¹⁸⁷.

Místo na kraji lesa, kde byla zavražděná Anežka nalezena, se pod rukama zbožných polenských a okolních obyvatel měnilo. Na smrku visel obraz svaté Anežky, u něhož se kolemjdoucí modlili. V červnu 1899 na svátek Petra a Pavla se v Polné sešlo velké množství poutníků, tisíce. Procesí šlo od města směrem k místu zavraždění Anežky, které bylo dojemně upraveno. Věnce, kytice, svíčky, klekátka s lavičkami a na stromě namalovaný zvláštní obraz:

¹⁸⁵ Město Polná požádalo o pomoc při vyšetřování již 3. dubna. Kriminalisté ale přijeli proto, že v Praze byl podán anonymní lístek, ve kterém stálo, že je Hilsner nevinný a že Anežku Hružovou zabil kožešník Janda z Libně. Jandovi se však podařilo na den vraždy prokázat alibi. Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 33.

¹⁸⁶ Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 27.

Rabín Goldberger figuroval i v dalším obvinění. Hans Schwer napsal do listu Deutsches Volksblatt článek, ve kterém popsal, že Anežčiny vraždy se účastnil žid Kurzweil, kantor a košerák z Golčova Jeníkova. Kurzweil prý odvezl zachycenou krev, kterou pak poslal polenskému rabínu Goldbergerovi v tajemném balíčku. Zásilku ale na poště zadrželi jako podezřelou a byla zabavena a poslána soudu. Zásilka obsahovala hnědavé kuličky, které byly poslány na rozbor do Prahy. Všeobecně se očekávalo, že půjde o lidskou krev. Pokud by se jednalo o sušenou krev, byla by zbytečná námitka, že v době vraždy Anežky už židovské svátky končily a že už nebylo zapotřebí křesťanské krve. Jenže k soudu nikdy takováto zásilka nedorazila a kantor Kurzweil zažaloval vydavatele listu Deutsches Volksblatt pro urážku na cti. Srov. tamtéž, str. 30.

¹⁸⁷ Státní zástupce Schneider-Svoboda nevysvětlil, proč se spokojil pouze s jednou ze tří částí obleku, který popsala Vomelová, o sako a vestu se nezajímá. Na zabavených kalhotách byla největší skvrna na pravé nohavici vzadu, vyvstává tak otázka, jestli při způsobu vraždy, jaký si představovala žaloba, by na kalhotách nemělo být více nápadnějších skvrn. Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 108.

tří muži v kaftanech, všichni oškliví a s modlitebními knížkami v rukou, jak zabíjejí velkým nožem nevinnou dívku. Vedle mužů stojí žena, která zachycuje krev dívky do kovové mísy. Modlitbu a zpěv poutníků ukončilo žehnání zástupu knězem. Mnozí z poutníků poté šli do Malé Věžnice, kde se setkali s Anežčinou matkou. Další neděli bylo nahlášeno znovu procesí. Na popud ministerského předsedy ve Vídni byl obraz v neděli ráno odnesen a věřící byli pobouřeni. Celá následující pout' se tak podobala politické demonstraci, na které opět nechyběli zástupci duchovenstva¹⁸⁸.

Díky tomu, že se Polná opět dostala na přední stránky novin, snažili se místní z celé aféry něco vydělat. Místní podnikaví lidé se velice rychle naučili, co je to reklama. A tak se do okolních méně i více vzdálených míst rozletěly především pohlednice, jejichž zasílání bylo tehdy velkou módou, protože zprostředkovávaly komunikaci mezi lidmi i na značné vzdálenosti. Bohužel, nález mrtvoly nikdo nevyfotografoval. Toho litovali jak kriminalisté, tak místní kupci. Polenský kupec Dvořák nakonec o jedné jarní neděli roku 1899 shromáždil skupinu dobrovolníků a vydal se s nimi k místu vraždy. Skupinu fotograf vyfotografoval a přišla řada na malíře, který domaloval tváře lékařů Prokeše a Michálka a také strážmistra Klenovce. Nakonec malíř ještě zvlášť namaloval obnažené dívčí tělo, které přilepil na zvětšeninu snímku a znovu vše ofotil. Tato pohlednice slavila velký úspěch. Také byla vytvořena fotografie Anežky. Protože pravá fotografie neexistovala, vzali pouze obrázek dívky s utaženými vlasy, která vypadala cudně. Jako další fotografie pak Dvořák vydal pohlednici s domem Hrůzových v Malé Věžnici nebo hrob Anežky na hřbitově. Veškeré pohlednice byly vytvořené tak, aby hrály na city a vyvolávaly údiv a představitost¹⁸⁹.

Kromě fantazie, která přispívala k výdělečné činnosti, kvetla také lidová tvořivost. Hlavně písničky, které se učily i malé děti, obsahovaly nadávky na vrahy a narážky na jejich rasu. Velmi známou písní byla: „Nekupujte u židů cukr, kafe, mouku, zabili nám Anežku, modrookou holku“. Díky tomu, že prosté duše polenských a okolních obyvatel byly ochotné

¹⁸⁸ Srov. ADLER Bruno. *Boj o Polnou*, Polná: Linda 1999, str. 78.

Ještě než byl obraz ze stromu odstraněn, pátralo se po jeho autorovi a po člověku, který jej na strom připevnil. Zajímavé je, že v okamžiku, kdy se lidé dozvěděli, že obraz bude úřední cestou odstraněn, byl obraz hned druhý den zatočený okolo stromu a přibitý železnými skobami. A aby strom nikdo nepodříznul, od obrazu až do země byly zaraženy čtyři silné pruty železa. Četníci s majzlíky měli plné ruce práce, aby obraz ze stromu sundali. Srov. ČERNÝ Bohumil: *Vražda v Polné*, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: *Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu*, Polná: Linda 1999, str. 42.

¹⁸⁹ Antonín Dvořák byl polenský obchodník, který ve městě od devadesátých let 19. století zastával celou řadu významných funkcí. Celkem vydal osmnáct pohlednic s motivem hilsneriády a v případě Anežky Hrůzové se velmi angažoval. Dvořák si jako první zajistil vydavatelské právo na pohlednice s motivem hilsneriády. Srov. PRCHAL Jan: *Pohlednice z času hilsneriády*, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: *Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu*, Polná: Linda 1999, str. 131-133.

věřit všemu, co bylo napsáno v antisemitských a jiných brožurách, nálada mezi polenskými křesťany a židy se stále přiosťrovala. Kromě naznačeného řezání pod krkem, kterým byli polenští židé běžně zdraveni, se stalo i několik drobných konfliktů. Například jedna malá dívka při pohledu na žida Aufrechta kolem sebe nakreslila kruh a začala křičet na kamarády, že židé vycucali z jedné holky krev. Dělník Neubauer byl zase souzen za to, že kopl na hlavním polenském náměstí žida Basche do břicha. A tak i přes přítomnost zesílených četnických hlídek ve městě poslala polenská židovská obec do Vídně žádost o vojenskou ochranu. Místo vojenské ochrany se druhý den na oknech židovských domů objevily nalepené papírové figurky vojáků a lidé se bavili na úkor židů¹⁹⁰.

Zajímavé byly vzkazy, které tehdy posílali polenští svým příbuzným nebo známým na pohlednicích. Protože místo pro psaní vzkazů na pohlednici nebylo moc velké, byly vzkazy většinou krátké a stručné. Z pohlednic byly vybrány tyto komentáře:

„Milá Angelino, posílám Ti nový lístek, jenž v upomínku na poslední vraždu vydán byl. Vzpomínka ta nevymizí nikdy v tomto kraji, neboť má se mezi lidmi pevně za to, že byla to vražda rituelní. Líbá Tě Tvá B. R.“ – pohlednice poslaná 14. května 1899 z Polné do Prahy

„Ve sklepení, jež jest viděti na obrázku, bydlel žid co zabil to děvče.“ – pohlednice datovaná 24. června z Kutné Hory do Prahy

„Blízko Polné u lesíka – zabita jest dívka Češka, lid však musí mlčet jak by – vycucla krev jen bleška!“ – pohlednice z 18. listopadu 1899¹⁹¹

Na konci července se vydali Hans Schwer, obuvník Šic a továrník Novotný jako překladatel do Velkého Meziříčí za Hilsnerovým bratrem Moricem. Cílem jejich cesty bylo z Morice dostat svědectví, že den před vraždou v jejich sklepním bytě přespávali cizí židé. Přestože obuvník Šic coby bývalý zaměstnavatel Morice se ho snažil opít vínem, Moric neřekl nic, co by bylo důležité a svědčilo proti Leopoldu Hilsnerovi¹⁹².

¹⁹⁰ Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 41-42.

¹⁹¹ Srov. PRCHAL Jan: Pohlednice z času hilsneriády, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 139-140.

¹⁹² Cestu do Velkého Meziříčí i útratu v restauraci za vypité víno platil polenský právní výbor. Ačkoli Moric Hilsner neřekl žádný důležitý údaj, který by mohl napomoci obžalobě, přesto vydal Schwer v listu Deutsches Volksblatt článek, ve kterém popisoval, že Moric učinil doznání, kdy řekl, že na velkém prostranství v lese, okolo kterého stáli rabíni v kaftanech, stál uprostřed košerák, který si brousil veliký nůž. Košerákovi přivedli jako oběť krásnou dívku. Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 39.

Obžaloba stále neměla důkaz, že Hilsner byl v době vraždy na místě činu. Tento důkaz získala až v osobě Petra Pešáka, který se stal hlavním svědkem obžaloby. První známá Pešákova výpověď se datuje na 9. srpen 1899, tedy více než čtyři měsíce po vraždě. Jak bylo zvykem, nejprve se Pešák dostavil k právnímu výboru a teprve poté se dostavil k výsledku u soudu. Ve středu 29. března šel po páté hodině z Polné směrem k vesnici Dobroutov. U Volencovy louky se zastavil a podíval se k lesu Březině a na kraji Březiny viděl člověka s holí v ruce a v šedivém obleku, ve kterém poznal Leopolda Hilsnera, ačkoli mu neviděl do obličeje. Za Hilsnerem, v místech, kde byla zavražděna Anežka, Pešák viděl dva neznámé muže v tmavých oblecích. Celé pozorování se odehrálo asi ve čtvrt na šest. Hilsnera poznal podle šatů, postavy a držení těla a především podle způsobu, jakým držel hůl v ruce. Neznámé muže Pešák popsal jako tlustší a starší než Hilsner, jeden z nich měl lepší šaty než Hilsner a druhý odřenější šaty. Podle své výpovědi se Pešák obával, že by od polenských židů už nedostal žádnou práci a proto se přihlásil se svědectvím až tak pozdě. Vzdálenost, na kterou pozoroval tři muže u Březiny, byla 676 metrů. Pešákova pravdomluvnost se stala předmětem otázek. V minulosti byl totiž třikrát trestaný, dvakrát pro urážku na cti a jednou za lesní krádež. Jisté však bylo to, že tři pachatelé rituální vraždy byli díky Pešákově výpovědi umístěni na vražedné místo¹⁹³.

Na Hilsnera byla v červenci podána obžaloba pro vraždu Anežky Hružové, sestavil ji státní zástupce Schneider-Svoboda. Původní text obžaloby byl sestaven již 12. června a i po výpovědi Pešáka ponechal státní zástupce obžalobu v původním znění. Díky vynechání Pešákova svědectví neměla obžaloba žádný důkaz, že se Hilsner nacházel na místě vraždy.

Hlavním rysem obžaloby byla myšlenka několika (nejméně tři) pachatelů, proto byl Hilsner obviněn ze spoluúčasti na vraždě. Tato myšlenka několika pachatelů se opírá o dodatek k pitevnímu protokolu, který polenští lékaři vytvořili 19. dubna, a také o zprávu soudní komise z místa činu¹⁹⁴. Termín „rituální vražda“ se v textu obžaloby nevyskytoval, obžaloba však obsahovala dva předpoklady. První byl ten, že pokud krev na místě činu chyběla, musela být zachycena a někam odnesena. Druhý předpoklad byl takový, že jestliže krev byla zachycena a odnesena, musela být manipulace s obětí natolik složitá, že vraždu nemohl spáchat jediný pachatel, navíc pachatelé museli být dobře připraveni.

¹⁹³ Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 125-128.

¹⁹⁴ V dodatku k pitevnímu protokolu lékaři neřikali nic o počtu pachatelů. Že vraždu spáchalo více osob obžaloba dedukuje z formulace, že stopy nalezené krve neodpovídaly množství, které se mohlo v okolí mrtvoly očekávat. Srov. tamtéž, str. 144.

Proti Hilsnerovi obžaloba postavila šest hlavních argumentů, z nichž ani jeden nebyl zcela jednoznačný. Za prvé: Hilsner byl viděn ve společnosti dvou druhů, se kterými krátce před vraždou spěchal k Březině. Druhý argument zněl, že Hilsner neměl alibi a třetí, že Hilsner v den vraždy několikrát měnil šaty. Za čtvrté: Hilsner u sebe nosil velký nůž, který u něho byl viděn den před vraždou. Jako pátý argument obžaloba uvedla, že Hilsner byl totožný s mužem, kterého viděla Vomelová. Poslední argument spočíval v tvrzení, že Hilsner popíral, že měl šedivý oblek, a zvláště popíral, že měl šedivé kalhoty¹⁹⁵.

12.-16. září 1899 probíhal soudní proces s Hilsnerem u krajského soudu v Kutné Hoře. Během soudního líčení bylo vyslechnuto okolo sedmdesáti svědků a byly přečteno mnoho protokolů. Soudní síň z velké míry zaplnili novináři, z nichž ti nejaktivnější vytvářeli předpojatou náladu veřejnosti a v novinách předbíhali výroky soudu. Jako zástupce soukromé účastnice procesu Marie Hružové vystupoval Karel Baxa, advokát z Prahy¹⁹⁶. Hilsnerovým obhájcem se stal Zdenko Auředníček, advokát z Kutné Hory¹⁹⁷. Auředníček jel několik dní před začátkem procesu do Polné, aby si město prohlédl. Jakmile se ale lidé dozvěděli, že se objevil ve městě, začali ho pronásledovat a nadávali mu. Auředníček navštívil židovské město a poté se vydal do Březiny. V Březině ho dohonili strážmistr Klenovec a radní Sedlák a vyzvali ho, aby okamžitě odjel zpět. Ani jeho pozice Hilsnerova obhájce mu nebyla nic platná, protože u lidí byl židovským zaprodancem. Na zpáteční cestě Auředníčka očekával pobouřený dav, strážník ho dokonce požádal, aby se legitimoval, protože každý člověk, který

¹⁹⁵ První argument obžaloby spočíval na svědectví povozníka Cinka a upřesňoval počet pachatelů na tři. Jeho výpovědi se přikládala absolutní důvěra a už se nebralo na zřetel, že bylo několik jiných svědeckých výpovědí, které značně oslabovaly věrohodnost výpovědi Cinka. Že Hilsner nemá alibi, by byl argument významný až tehdy, pokud by se prokázala jeho vina nebo spoluvina na vraždě. Třetí argument, sice že Hilsner několikrát měnil šaty, nikterak nezakládá podezření z vraždy, může sloužit jen k tomu, že na sebe Hilsner upoutal pozornost. Fakt, že Hilsner vlastnil velký nůž, nebyl nikdy dokázán, a výpovědi o tomto noži se značně různily a protřečily si. Obžaloba dále tvrdila, že lze oprávněně předpokládat, že Hilsner je totožný s mužem, kterého viděla Vomelová, ačkoli Hilsner byl Vomelové několikrát ukázán v různých šatech a vždy Vomelová jednoznačně potvrdila, že nemůže Hilsnera ztotožnit s neznámým mužem, kterého viděla krátce před vraždou. Co se týče šedého obleku, obžaloba zredukovala trojdílné šaty na jeden díl kalhot, protože Hilsner žádné kompletní šedé šaty neměl. A jestliže Hilsner neměl trojdílný šedý oblek, pak nemohl být ztotožněn s mužem, kterého viděla Vomelová. A Cink ho prý také viděl v šedivých šatech.

Jako vedlejší argumenty obžaloba uvedla, že Hilsner má pestrout minulost, že nechce pracovat, chová se drze k ženám, má špatné mravy potuluje se. Srov. tamtéž, str. 144-146.

¹⁹⁶ Baxovi bylo v roce 1899 třicet sedm let a měl pověst nadšeného českého bojovníka, protože vystupoval protihabsbursky. Byl poslancem za radikální stranu, jeden z vydavatelů Radikálních listů a zakladatel radikálně-státoprávní strany. Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 33.

¹⁹⁷ Auředníček pocházel z vážené kutnohorské rodiny. Obhajobou Hilsnera byl požádán jménem židovských organizací z Vídně. Přátele však Auředníčka varovali, aby se obhajoby vzdal, on se však rozhodnul, že bude Hilsnera zastupovat bez honoráře (takzvané ex offa). Před procesem prostudoval přípravná akta, také dějiny židovského národa a navštěvoval Hilsnera. Postupem času nabyl přesvědčení, že Hilsner nebyl schopen vraždy. Srov. tamtéž, str. 33.

navštívil židovské město v Polné, byl podezřelý. Při odjezdu z města byl doprovázen nadávkami a výhrůžkami¹⁹⁸.

Při výslechu u soudu Hilsner ve své výpovědi řekl, že středu 29. března odpoledne strávil s kamarády u hřbitova u kostela svaté Kateřiny, odkud se vrátil do města, kde se mezi čtvrtou hodinou a půl pátou sešel s kamarádem Zelingrem a spolu se procházeli po městě (Zelinger tuto Hilsnerovu výpověď vyvrátil). Na šestou hodinu pak šel na bohoslužbu do synagogy.

Hlavními svědky proti Hilsnerovi byli povozník Cink, který viděl Hilsnera spolu s dvěma židy utíkat směrem k Březině a především Pešák, který situoval Hilsnera na místo vraždy¹⁹⁹. Pešák byl sice podroben zrakové zkoušce od soudní komise na místě, odkud údajně viděl Hilsnera, ale i přes údaj v protokolu, že nemohl vidět podrobnosti formulované v jeho výpovědi, protože vzdálenost byla příliš velká, nikdo z obžaloby a porotců o jeho výpovědi nepochyboval. Dalšími důležitými svědky se stali polenští lékaři Prokeš a Michálek, kteří nejednoznačnými formulacemi v pitevním protokolu a v jeho dodatku umožnili rozkvět rituální pověry. Ani u soudního přelíčení se lékaři nedokázali postavit proti rituálnímu bludu a jejich výpovědi obžalobě velice pomohly. Soudnímu výslechu se neubránila ani bývalá Hilsnerova přítelkyně Benešová. Někteří svědci také křivě obvinili některé polenské židy, když z nich udělali Hilsnerovi dva společníky, se kterými měl jít onu středu vpozdvečer do Březiny. Také byli obviněni polenští židé Graf a Basch, kteří měli v pátek po vraždě spolu s Hilsnerem doprovodit pajdavého žida na nádraží a nést mu kufřík. Na dotaz směrem ke Grafovi, jak je schovaná, měl Graf odpovědět „jako vloni“. Stejně jako ostatní bylo i toto obvinění zcela nesmyslné a dokazovalo snahu začlenit další polenské nebo cizí židy na seznam spolupachatelů²⁰⁰.

V průběhu procesu Hilsner pronesl, že jeho kamarádi byli katolíci. V tomto konstatování se skrývalo přesvědčení, že mu jeho kamarádi neublíží a nebudou proti němu vypovídat. Právě jeho kamarádi u soudu dosvědčili mnoho zdánlivě nepodstatných poznámek, které Hilsnerovi přitížily²⁰¹.

Jako porotci u soudu byli vylosováni obyčejní lidé, celkem jich bylo vylosováno čtrnáct. Všichni dostali brožury o rituální vraždě a i v otázkách obžaloby na svědky nebylo možné

¹⁹⁸ Srov. ADLER Bruno. *Boj o Polnou*, Polná: Linda 1999, str. 85.

¹⁹⁹ Velice podrobné výslechy a jejich komentáře nalezneme v publikaci KOVTUN Jiří: *Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera*, Praha: Sefer 1994, str. 157-193.

Doslovné výslechy svědků u soudu v Kutné Hoře nalezneme také v: *Přelíčení s Hilsnerem pro vraždu v Polné před porotou v Kutné Hoře. Doslovný stenografický protokol výpovědi všech svědků*, Praha: Edv. Beaufort 1899, Městské muzeum Polná, FS 21 822.

²⁰⁰ Srov. ČERNÝ Bohumil: *Vražda v Polné*, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: *Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu*, Polná: Linda 1999, str. 40.

²⁰¹ Srov. ČERNÝ Bohumil: *Justiční omyl (Hilsneriáda)*, Praha: Magnet-Press 1990, str. 44.

nečítit zjevné narážení na rituální vraždu (samotný název rituální vražda ale nebyl zakomponován do trestního zákona, tudíž se v soudní síni o něm oficiálně nemohlo mluvit a hovořilo se pouze o úkladné vraždě). 16. září oznámili porotci verdikt: Hilsnera jednomyslně uznali vinným tím, že aktivně spolupůsobil při vraždě Anežky Hružové, kterou spáchalo více pachatelů. Soud pak vynesl rozsudek: Hilsner je vinný ze zločinu úkladné vraždy, odsoudil ho k trestu smrti. Obhájce Dr. Auředníček proti rozsudku podal zmateční stížnost²⁰².

Hilsner přijal rozsudek soudu zpočátku klidně, ale večer v cele křičel a přísahal, že je nevinný. Největší hněv cítil k polským židům, kteří vypovídali váhavě a nedosvědčili mu, že byl v onu středu večer v synagoze na bohoslužbě. Čtvrtý den po vynesení rozsudku, když ve vězení byl podrobený výsměchům, nadávkám a fyzickým útrapám, aby doznal jména svých spolupachatelů, se Hilsner k vraždě přiznal a uvedl jména dvou židů, kteří měli spolu s ním vraždu spáchat: Wassermann a Erbmann. U soudu Hilsner své doznání zopakoval a doplnil ho o další informace. Přestože soudce výpovědi nedůvěřoval, byl vydán na domnělé spolupachatele zatykač a oba byli zatčeni. Ukázalo se, že ani jeden z nich neměl s případem nic společného. Po konfrontaci s Hilsnerem u soudu v Kutné Hoře Hilsner přiznal, že v cele vypovídal jen proto, aby se vyhnul trestu smrti²⁰³.

Kutnohorský proces, který skončil výrokem trestu smrti pro Hilsnera, potvrdil obecně uznávané veřejné mínění. Lidé přímo jásalí, protože si mysleli, že se konečně dokázala pravdivost rituální vraždy. Ve městech i na vesnicích však hrozilo, že začnou pogromy na židy. Proto se nejen z Polné, ale i dalších českých měst stěhovalo mnoho židů především do Vídně, protože doufali, že v hlavním městě monarchie nebude antisemitismus tak silný. Přes veškeré projevy veřejného mínění se našlo několik lidí, kteří se odhodlali k nelehkému boji proti pověře rituální vraždy. Mezi nimi byl největší osobností Tomáš Garigue Masaryk, tehdejší pražský univerzitní profesor. Z dalších lidí, kteří se postavili proti rituální vraždě, byli nejvýznamnější karlínský doktor Bulova, soudní adjunkt Baudyš a Hilsnerův obhájce

²⁰² Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 213.

²⁰³ Při zatčení obou mužů, jak Wassermanna, tak Erbmann, se shromáždilo velké množství lidí a konaly se protižidovské akce. Jošua Erbmann byl zatčen ve Slaném a Salomon Wassermann v Litoměřicích. Oba se dožadovali konfrontace s Hilsnerem, a tak byli převezeni do Kutné Hory, kde u soudu oba podali úplné alibi. Srov. ADLER Bruno. Boj o Polnou, Polná: Linda 1999, str. 97-101.

Hilsner u soudu vypověděl, že Wassermann a Erbmann přišli do Polné před velikonočními svátky a přespali u Hilsnerových. Prý se Hilsnera vyptávali, jestli neví o nějaké holce v Polné, a tak se Hilsner zmínil o Benešové a poté o Anežce Hružové. Den před vraždou jim ukázal cestu kolem Březiny a v den vraždy je přivedl k místu vraždy, kde se od nich odpoutal a odešel. Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 228-229.

Auředníček. Především tito představitelé české inteligence se nebáli postavit veřejnosti a snažili se o věcné a pravdivé vyšetření případu²⁰⁴.

²⁰⁴ T. G. Masaryk byl od roku 1882 profesorem na pražské univerzitě. Sám Masaryk se netajil tím, že ho jeho zbožná katolická matka vychovala v praktické nenávisti proti židům. Dokonce mu matka zakazovala přibližovat se k židovským obydlím, protože prý židé potřebují křesťanskou krev. Do případu se zpočátku vůbec nevměšoval a do celé kauzy se zapletl dosti zajímavým způsobem. Jeho bývalý žák, historik a sociolog Münz, se ho dotazoval na příčiny antisemitského postoje českého tisku. V odpovědi Masaryk zdůraznil, že antisemité vydávají židy za vrchol chytrosti a prohnanosti. Pokud by tomu tak skutečně bylo, židé by nesvěřovali takovou vraždu Hilsnerovi. I kdyby existovala nějaká tajná sekta nebo společnost, která by chtěla lidskou krev, určitě by nevráždila na venkově, nýbrž ve velkých městech, kde by pohřešování oběti nevyvolalo takový údiv. Podle Masarykovy odpovědi Münzovi měla pověra o rituální vraždě především hospodářský význam, a sice poškodit velké židovské zaměstnavatele. V dopise nebyl nejmenší náznak toho, že by se Masaryk chtěl zabývat polenským případem. Ovšem tento Masarykův dopis Münzovi byl otištěn v listu *Neue Freie Presse* a proti Masarykovi ostře vystoupili všichni, kteří s ním nesouhlasili. Konečný impuls pro vstup do celého případu Masaryk získal při kontaktu s dalším univerzitním profesorem, který byl pokřtěným židem, a který ho varoval, že by neměl veřejně vystupovat proti rituální vraždě. Tento profesor, ačkoli nevěřil na rituální vraždu, přece jen připouštěl, že by mohla existovat nějaká tajná sekta, která by mohla mít rituální vraždu ve svých stanovách. Tomu Masaryk nemohl uvěřit, a proto si obstaral protokol kutnohorského procesu a začal ho studovat. Dále prostudoval také další právníké a lékařské spisy, radil se s předními odborníky, mezi nimiž nechyběli ani soudní adjunkt Baudyš a doktor Bulova. Závěry svého zkoumání publikoval ve dvou brožurách a v několika článcích v německém listu *Zeit* a v českém listu *Čas*. Srov. ČERNÝ Bohumil: *Justiční omyl (Hilsneriáda)*, Praha: Magnet-Press 1990, str. 55-57.

Týdeník *Čas* v roce 1899 nesloužil žádné politické straně, poskytoval prostor pro názory všech kritiků společenského života. Majiteli listu byli Masaryk, Kaizl a Kramář. Kolem tohoto týdeníku se již před hilsneriádou utvořil okruh Masarykových přívrženců z řad pokrokové inteligence, ze kterého se na konci roku 1900 stalo jádro tzv. lidové strany. Od té doby byl *Čas* tiskovým orgánem lidové strany. O polenský případ se list zpočátku vůbec nezajímal, až na konci dubna 1899 vyšel článek Jana Herbena, ve kterém kritizoval senzacechtivost českého tisku, který v lidech vzbuzoval touhu po krvi. Po dlouhé pauze reagoval *Čas* až na výsledek procesu v Kutné Hoře, kdy opět kritizoval českou žurnalistiku za to, že mate veřejnost. V této reakci také *Čas* přinesl prohlášení tří významných židovských institucí o smyšlenosti myšlenky rituální vraždy. Další články v tomto listu byly především reakcemi Masaryka na napadání jeho osoby ze strany ostatního tisku, především ze strany Radikálních, Národních i Katolických listů. *Čas* se od počátku svých komentářů o Hilsnerově aféře distancoval od rituální pověry a kampaně antisemitů v jiných českých novinách. Tyto projevy považoval za důsledky krize české společnosti, především za selhání české inteligence. Roli *Času* v hilsneriádě můžeme označit za nejdůstojnější. Srov. HOZÁK Jan: *Hilsneriáda v českém tisku*, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: *Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu*, Polná: Linda 1999, str. 182-186.

Hilsnerův obhájce Auředníček se okamžitě po vynesení odsuzujícího rozsudku snažil o obnovu procesu, a tak podal do Vídně k Nejvyššímu soudnímu a kasačnímu dvoru zmatečnou stížnost proti rozsudku kutnohorského soudu.

Dr. Josef Bulova byl šedesátiletý lékař v Karlíně, evangelického vyznání. Při výslechu polenských doktorů v Kutné Hoře v něm vyvstaly četné pochybnosti a tyto pochybnosti také vyslovil u soudu. Bulova jako první vyslovil myšlenku, že Anežka byla nejprve udušena a až posléze podříznuta. Navštívil soudního adjunkta Baudyše, který sám měl pochybnosti o spravedlivosti rozsudku. Na vlastní žádost si Bulova se svojí manželkou, vyučenou švadlenou, prohlédli zbytky šatů Anežky Hružové a vyslovili domněnku, že prádlo bylo stříháno. Také Bulova vyslovil názor, že Anežka byla zavražděna v domě, nikoli v lese, a teprve mrtvá byla dopravena na místo, kde byla nalezena.

Soudní adjunkt Baudyš, zvláště po setkání s doktorem Bulovou, byl přesvědčen o Hilsnerově nevině a podnikl krok zcela ojedinělý, když porušil úřední zvyklosti a místo na své nadřízené se dopisem obrátil přímo na vrchního státního zástupce v Praze. Baudyš v dopise vyjádřil přesvědčení, že vyšetřování proti Hilsnerovi je na špatné stopě, především díky špatnému ohledání místa činu a díky výsledku lékařské pitvy, která obsahovala nešťastné výroky. Baudyš uvedl několik argumentů, které podle něho svědčily o nevině odsouzeného Hilsnera. Stejně jako Bulova se domníval, že Anežka nemohla být zavražděna na místě, kde byla nalezena, vzhledem k poloze mrtvol a známkách na šatech. Jako další důvod uvedl, že strhání oděvu z mrtvol nemohl vrah provést na místě nalezení mrtvol, protože okolo toho místa chodí hodně lidí a vrah na to neměl dostatek času. Dále argumentoval tím, že Anežka byla zavražděna uškrcením, nikoli vykrváčením. Poukazoval také na zřejmé rozpory mezi Anežkou a jejím bratrem Janem, které lidé díky zaslepené touze usvědčit Hilsnera záměrně zamlčovali. Na závěr dopisu Baudyš prosil vrchního státního zástupce o osobní schůzku a obnovení vyšetřování

Jako další člověk, který se snažil nalézt pravdu, vystoupil žid Simm, ředitel jedné továrny nedaleko Polné. Simm v Polné navštívil strážmistra Klenovce, jehož pokládal za člověka, který nejlépe zná celý případ. Klenovcovi polichotil, když mu řekl, že věří v jeho schopnosti vypátrat pravého vraha. Za námahu, kterou by Klenovec vynaložil při pátrání po pravém vrahovi, mu Simm nabídl dvacet pět tisíc zlatých, které by sehnal od židovských společností. Nicméně Klenovec už byl přesvědčený o Hilsnerově vině a Simmovi odpověděl, že měl přijít dříve²⁰⁵. Tato schůzka byla několikrát použita jako argument antisemitů o špinavých židovských penězích.

V prosinci 1899 navštívil Masaryk dvakrát město Polnou a prohlédl si i přilehlé okolí. Obě návštěvy neprovedl pod svým jménem, ale pod pseudonymem Dr. Boeck. Při první návštěvě 4. prosince ho doprovázel polenský obchodník Bretisch. Masaryk viděl místo nalezení mrtvoly, nakreslil si jeho plánec a zašel se podívat na místo, odkud Hilsnera měl vidět Pešák. Také si prohlédl místo, kde neznámý muž vystrašil Vomelovou a navštívil obec Ždírec, kam se přestěhovala rodina Hrůzova. S Janem Hrůzou pak vedl krátký rozhovor. Při této první návštěvě Masaryka v Polné nikdo nepoznal, a tak její průběh nebyl nijak narušen. Jeho druhá návštěva Polné proběhla 11. prosince téhož roku. Masaryk si opět prohlédl v Březině místo činu a měřil si zde vzdálenost mezi smrčky. Průvodce mu dělal člen policejního odboru Pojman. Protože byl ale mezi lidmi poznán, jeho počínání přihlíželo několik lidí a na zpáteční cestě z Březiny debatoval s doktorem Michálkem. Svědectví o dalším průběhu druhé Masarykovy návštěvy v Polné se různí, společné však mají to, že lidé Masaryka v Polné neviděli příliš rádi. Polenští obyvatelé udělali na Masaryka dobrý dojem, Masaryk sám označil zdejší lidi jako milé, ale zaslepené²⁰⁶.

Mezi oběma návštěvami v Polné přišel Masaryka v Praze navštívit páter Edvard Kasal, polenský kaplan, který se chystal vydat svůj spis s názvem „Professor T. G. Masaryk a revise

se zaměřením na Jana Hrůzu. Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 52-53.

²⁰⁵ Klenovec Simma po jeho návštěvě hned udal a Simm byl odsouzen k osmi dnům vězení. Protože se ale odvolal, byl osvobozen, jelikož soud shledal, že nešlo o podplácení a svádění ke zneužití úřední moci, ale o pokus najít pravdu ve veřejném zájmu. Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 61.

²⁰⁶ Návštěvy Polné Masaryka utvrdily v boji proti rituální pověře. Nejvíce Masaryk litoval toho, že ani vzdělání lidé vychovaní univerzitou nejsou schopni zabránit šíření pověr. Srov. TOMAN Libor: TGM a Hilsneriáda, Polná: Linda 2007, str. 45-48.

V uvedené publikaci jsou výstižně popsány veškeré Masarykovy aktivity během polenského případu.

Polenského procesu“. Kasal ve svém spisu setrval na stanovisku rituální vraždy a jako církevní autority se dovolával královéhradeckého biskupa Brynychy²⁰⁷.

V prosinci roku 1899 vyšla ještě jedna zajímavá brožura proti Masarykovi, jejímž autorem byl další duchovní, který v Polné působil, Ferdinand Vlček, tehdejší farář v Nové Vsi u Chotěboře, který den před vraždou Anežky Hružové potkal v Březině podezřelého člověka. Vlček se ve své brožuře obořil na Masaryka především proto, že obvinil z vraždy Anežky jejího bratra Jana a také proto, že se údajně nechal podplatit židovskými penězi²⁰⁸.

V březnu roku 1900 vypracovala česká lékařská fakulta v Praze dobrozdání ohledně příčiny smrti zavražděné Anežky Hružové a dalších důležitých faktů v souvislosti s pitevním protokolem polenských lékařů²⁰⁹. Toto dobrozdání vědecky jasně vyvracelo jako důvod vraždy zachycení krve. Dobrozdání bylo posláno vrchnímu státnímu zastupitelství do Prahy, které na jeho základě v dubnu roku 1900 zrušilo rozsudek kutnohorského soudu a zahájilo obnovu trestního řízení případu u krajského soudu v Písku.

Místo toho, aby se nové vyšetřování vedlo po zločinci, který měl sexuální motiv k vraždě a který neměl společníky ani pomocníky, stavěla se i písecká obžaloba v úplně stejném duchu jako obžaloba v Kutné Hoře. Obžaloba proti Hilsnerovi byla navíc rozšířena o vraždu další mladé dívky Marie Klímové, která zmizela ze svého domova v Horní Věžnici u Polné v červenci roku 1898. Její kostra byla nalezena v říjnu 1898 v lese Mršník nedaleko Polné²¹⁰.

²⁰⁷ V tomto spisu Kasal vyjádřil názor, že židé jsou vychováni v myšlence, že jsou vyvolený národ a že umějí vše zařídit tak, aby i ostatní obyvatelé nežidovského původu této myšlence uvěřili. Proto si židé mohou dělat, co chtějí a nejsou za to trestáni. Také se Kasal snaží dokázat existenci tajných židovských tradic, které židy opravňují k zabíjení křesťanů. Rituální vraždu se také snaží dokázat na papežích, kteří ji potvrdili. Srov. KASAL, Edvard: Profesor T. G. Masaryk a revise Polenského procesu, Polná: A. Vitek 1899, Městské muzeum Polná, Po-FS 21 774, str. 27-31.

²⁰⁸ Srov. VLČEK Ferdinand: Odpověď Masarykovi o vraždě Polenské, Hradec Králové: biskupská tiskárna 1899, Městské muzeum Polná, Po-FS 21 776, str. 28.

²⁰⁹ Dobrozdání obsahuje hned několik velice důležitých údajů. Jedním z nich je skutečnost, že nelze vyloučit ani dokázat, že skvrny na Hilsnerových kalhotách jsou od krve (v dobrozdání pro kutnohorský soud stálo, že skvrny pocházejí s největší pravděpodobností od krve). Na holi nalezené na místě činu nebyla nalezena krev. Nejdůležitějším tvrzením dobrozdání lékařské fakulty však bylo, že řez na krku mohl být proveden jakýmkoli nožem, i obyčejným kapesním. O škrťací rýze na krku odborníci prohlásili, že není možné posoudit, zda byla provedena na mrtvém nebo na živém těle. Co se týče úplného vykrvácení Anežky a případného zachycení krve do nádoby, vyjádřili se znalci opět velice jasně. Množství krve v Anežčině těle podle její postavy odhadli na 3,6 litru. Vzhledem k tomu, že při smrti vykrvácením v těle zůstane asi polovina objemu krve, mohlo být množství krve, které Anežka ztratila, okolo 1,8 litru. A tak veliké množství krve bylo nalezeno na zemi, na oděvu a na dalších věcech. Další velice důležitá myšlenka byla, že celou vraždu mohl spáchat pouze jediný pachatel, stejně jako odvlčení mrtvoly z dolíku a její vysvlčení. Fakultní dobrozdání odkazovalo motiv činu do sexuální sféry. Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 71-73.

²¹⁰ Nikdy nebylo úplně prokázáno, že kostra nalezená v lese Mršník byla doopravdy Klímová. Tuto domněnku však podpořil nález zbytků šatstva nedaleko mrtvoly, které patřily Klímové. Ještě předtím, než byla kostra zavražděné nalezena, pátrali četníci po Klímové jak v Horní Věžnici, tak v blízkém okolí. Nevypátrali zhora nic, nikdo neuvedl žádné poznatky, které by mohly napomoci jí nalézt. Rodiče i veřejnost se spokojili s tím, že

Ani po nálezu této kostry nebyly zjištěny žádné důkazy proti případnému vrahovi. Teprve při přípravě nového procesu s Hilsnerem v Písku pronikly na veřejnost názory o podobnosti obou vražd. A tak zhruba dva roky po zmizení Klímové se začala objevovat první svědectví, která dokazovala spojitost mezi Klímovou a Hilsnerem. Nápadné je, že hodně svědků v případě Klímové svědčilo v neprospěch Hilsnera už u soudu v Kutné Hoře v případě Hružové.

7. července 1900 byl jeden z nejdůležitějších svědků procesu Pešák podroben nové zrakové zkoušce. Tuto zkoušku řídili znalci z lékařské fakulty. Zkouška sice potvrdila, že má Pešák dobrý zrak, protože rozeznal jemu známé osoby podle barvy šatů a podle charakteristických pohybů těla, nerozeznal je však podle obličeje. Když měl Pešák poznat osoby, jejichž jména předem neznal, proměnila se zraková zkouška ve frašku²¹¹.

25. října 1900 začal nový soudní proces s Hilsnerem v Písku. Obžaloba vinila Hilsnera z vraždy Anežky Hružové, dále z vraždy Marie Klímové a také z nactiutrhání proti židům Erbmannovi a Wassermannovi, které ve vězení Hilsner označil jako své údajné pomocníky při svém přiznání z vraždy Anežky Hružové. Jako soudní porotci byli opět vylosováni zástupci lidu, celkem dvanáct osob. A stejně jako při procesu v Kutné Hoře, i písečtí porotci obdrželi brožuru o rituální vraždě.

Co se týče nové obžaloby Hilsnera z vraždy Klímové, v podstatě šlo o to, že Hilsner nedokázal na den 17. července 1898, tedy den, kdy byla Klímová naposledy viděna, své alibi. Ani v případě Klímové však proti Hilsnerovi nestálo dostatečné množství usvědčujících důkazů, jednotlivá svědectví ho pouze situovala na místo činu. Hilsner se v létě 1898 toulal po Čechách i po Moravě, sám nebo se svým kamarádem Červinkou.

Truhlář Večeřa, který byl mimochodem přítel Pešáka, dosvědčil, že 17. července 1898 o půl dvanácté viděl Hilsnera, jak šel spolu s Klímovou, kterou držel okolo pasu. Poté, co přešli, se Večeřa, prý jako dobrý křesťan, nezdržel poznámky, že se chce židák otírat o takovou holku. Hilsner, který ho ještě slyšel, řekl, že bere Klímovou do Zhoře na pout'.

Další svědci uvedli, jak Hilsnera viděli ve Zhoři na pouti. Povožník Cink si přesně vzpomínal, co a v kolik hodin Klímové Hilsner na pouti kupoval. Jiní uváděli, že Hilsner spolu s dalšími židy tancovali v hostinci. Hilsner měl také navštívit krám žida Reinhalta, který měl od rabína povolení zabíjet košeráckým způsobem drobná domácí zvířata. Tak se i do

možná odešla do Vídně do služby. Srov. ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 73.

²¹¹ Srov. tamtéž, str. 81.

případu Klímové potichu vneslo podezření s krevním motivem vraždy. Skutečnost, že svědci uváděli zcela odlišně Hilsnerovo oblečení, stejně jako další rozpory ve výpovědích svědků, státního zástupce nijak neznepokojila. Svědek Hazuka viděl Hilsnera s Klímovou mezi osmou a devátou hodinou večer, jak šli od Březiny směrem k městu Polná. Na toto svědectví navázal obuvník Lang, který viděl, jak žid Basch společně s dalšími židy Bretischem a Grafem doprovázeli Hilsnera s Klímovou směrem k lesu Mršník a utěšovali jí, že se nemusí ničeho obávat, že ji dovedou. Bretisch však v roce 1900 umíral, a když byl obuvník Lang přiveden k jeho smrtelné posteli, svoje svědectví odvolal. Poté, co Bretisch zemřel, opět svoje svědectví obnovil. Na závěr svého svědectví Lang ještě přidal, že po zavraždění Anežky naslouchal u oken bytu Hilsnerových, kde neznámí hosté utěšovali rodinu, že se Hilsnerovi nemůže nic stát, protože ho nikdo nechytí²¹².

Podle úředního názoru byla kostra Klímové přikryta třemi různě starými vrstvami chvojí. Naskytla se tedy otázka, kdo chodil mrtvolu přikrývat, aby jí nikdo nenalezl. Lesem Mršníkem chodilo mnoho lidí, mezi nimi i Hilsner, když chodil pěšky za židy do Německého Brodu. Na místě nálezu kostry Klímové ho vidělo několik svědků, mezi kterými vyčníval se svým rázným svědectvím Pešák.

Kromě svědectví, která dokazovala, že Hilsner byl viděn spolu s Klímovou v den jejího ztracení a výpovědi Pešáka a dalších, že Hilsner byl viděn několikrát na místě nalezení kostry, nebyly v případě Klímové proti Hilsnerovi žádné další důkazy. Celá obžaloba z vraždy Klímové stála na podobnosti s případem Hrůzové. Sám žalobce uvedl, že pokud je Hilsner vinen ze spoluúčasti na vraždě Hrůzové, musí být vinen i ze spoluúčasti na vraždě Klímové, protože obě vraždy nesly známky podobnosti²¹³.

U píseckého soudu byly vyslýchány také matka a dcera Brožovy, které bydlely v polenském židovském městě. Na Bílou sobotu prý slyšely poradu židů na židovském náměstí, kteří se pod jejich okny zastavili cestou do synagogy. Židé měli říkat, že když se Hilsner nepřizná, nemůže se mu nic stát, že on sám to neudělal. Pak jeden z židů měl říci „Die

²¹² Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 79-82.

²¹³ Stejně jako nikdy nebylo přesně dokázáno, že kostra patří právě Marii Klímové z Horní Věžnice, nikdy také nebylo dokázáno, že Klímová byla skutečně zavražděna, ačkoli kostra byla nalezena asi padesát metrů od cesty, takže jí na místo nálezu musel někdo přinést a šaty nesly známky trhání. Z těchto dokladů bylo usouzeno, že Klímová byla zavražděna. Stejně tak nebylo přesně dokázáno, že Hilsner měl s Klímovou poměr, i když několik svědků uvedlo, že viděli Hilsnera s Klímovou již den před jejím zmizením. Ovšem nejvíce nápadné je, že v době po zmizení Klímové nikdo nepřišel ani se sebemenším náznakem, že ji někde spatřil. Stejně tak i při obvinění Hilsnera z vraždy Hrůzové u soudu v Kutné Hoře. Obvinění z vraždy Klímové, a s ním i důkazy proti Hilsnerovi, se začalo objevovat nejdříve rok po zavraždění Anežky, což je dosti pozdě. I v případě Klímové si svědecké výpovědi protirečily, obžaloba však apelovala na porotce, aby jednotlivým nepřesnostem nevěnovali pozornost a zaměřili se hlavně na otázku viny, kterou měli posoudit svým vlastním uvážením. Srov. ADLER Bruno: Boj o Polnou, Polná: Linda 1999, str. 137-143.

war treife“, což znamená špatně košerované maso, které židé nemohou jíst. Po výslechu Brožových přišli na řadu židé, které ženy jmenovaly. Všichni židé pod přísahou potvrdili, že se historika Brožových nezakládá na pravdě²¹⁴. Obžaloba pak dostala od Brožových ještě dopis, ve kterém psaly, že po příjezdu od soudu v Písku v Polné vyslechly další rozhovor polenských židů. Někdo prý říkal Aufrechtovi, že si vybral pěkného osla, protože se prozradil. Aufrecht se bránil, že nemohl nikoho jiného najít. Když mu ostatní židé řekli, že měl jít sám, odpověděl, že už jednou byl. V dopise tak byl jasný náznak minimálně dvou rituálních vražd, kterých se měli polenští židé dopustit. Soud se však, po zkušenosti s předchozími výslechy Brožových, odmítl tímto dopisem zabývat²¹⁵.

U soudu v Písku si také Pešák nepamatoval na svůj výrok, že nebude svědčit, ať si hledají jiného svědka proti Hilsnerovi. Tento výrok Pešák pronesl ve zlobě, když soudce zmenšil trest jednomu polenskému židovi, který Pešáka nepravdivě obvinil.

Obžaloba byla vedena téměř ve stejném duchu jako u soudu v Kutné Hoře, nepřibyli téměř žádní noví svědci. Přestože bylo u soudu předloženo dobrozdání lékařské fakulty a bylo zpochybněno Pešákovo svědectví, žaloba se opět soustředila na prokázání rituálního motivu a za tímto cílem se také snažila ovlivňovat porotu. Otázka ztráty krve však díky dobrozdání lékařské fakulty ztratila na své důležitosti, přestože se ještě žaloba snažila s dobrozdáním fakulty polemizovat. Z žaloby nezmizela ani teorie o třech pachatelích a myšlenka o vrahovi, jehož motivem byla sexuální perverze, u krajského soudu vůbec nezazněla.

Na otázku viny Hilsner v Písku odpověděl, že je zcela nevinný, přiznal však, že je vinný nactiutrhaním proti Erbmannovi a Wassermannovi.

Také písecký soud Hilsnera odsoudil ke smrti provazem, protože porota uznala Hilsnera vinným při spolupůsobení na usmrcení Klímové a Hružové, stejně jako z křivého udání židů Erbmana a Wassermanna. Stalo se tak 15. listopadu 1900. Porota i v Písku byla jednohlasná, nenašel se nikdo, kdo by o Hilsnerově vině pochyboval²¹⁶.

V květnu 1900 podal ministr spravedlnosti císaři návrh udělit milost Hilsnerovi v otázce smrti. V červnu císař této žádosti vyhověl a Hilsnerovi byl rozsudek smrti změněn na doživotní vězení. Hilsner byl převezen z Písku do věznice v Praze na Pankráci. Během několika následujících let byla několikrát vyvinuta iniciativa, která měla Hilsnera z vězení

²¹⁴ Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 83-84.

²¹⁵ Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 421.

²¹⁶ I po druhém rozsudku smrti podal na začátku roku 1901 Hilsnerův obhájce Auředníček zmateční stížnost, kterou v dubnu 1901 kasační soudní dvůr zamítl. Srov. tamtéž, str. 464.

dostat. Všechny tyto pokusy se minuly svým účinkem. Hilsner zůstal ve vězení až do roku 1918, kdy byl císařskou milostí osvobozen²¹⁷.

Je velice těžké určit, jak se k Hilsnerově obvinění z rituální vraždy stavěl polenský děkan Šimek. Jako nejpravděpodobnější se zdá tvrzení, že děkan Šimek byl velmi opatrný. Obvinění židů z vraždy Anežky přikládal velkou důležitost a patrně nechtěl, aby se stupňovalo napětí mezi křesťany a židy ve městě. Do celé záležitosti sám nechtěl aktivně zasahovat, o čemž svědčí i fakt, že odmítl veřejně vystoupit a z kazatelny napomenout věřící, když ho o to požádal rabín Goldberger. Děkan Šimek asi nejvíce ze všeho toužil, aby Polná dále zůstala klidným městem, které by nebylo zasaženo velkým průmyslem. V případě, že by se v Polné rozvinul velký průmysl, pravděpodobně by se narušily poklidné vztahy místních občanů, protože průmysl by s sebou přinesl také přistěhovalce za prací. Děkan Šimek patrně nepředpokládal, že se záležitost okolo vraždy Hružové dostane do takových rozměrů a myslel si, že obvinění židů z rituální vraždy časem odezní a lidé budou opět spolu poklidně žít. V žádném případě děkan nebyl z těch, kteří by do případu přilévají oheň nějakými vlasteneckými projevy nebo kritikou či obviněním židů, jak to v průběhu polenského případu dělalo mnoho kněží, zvláště na venkově. Ke svému domovu zachovával úctu a dával přednost tradičním hodnotám²¹⁸.

Podívejme se ještě, jak se k pověře rituální vraždy postavili představitelé polenské vzdělanější vrstvy. O děkanu Šimkovi již byla řeč, proto se obrátíme na další důležité osoby, které hrály významnou roli v případě.

Velice důležití byli městští zastupitelé. Z nich byli v Hilsnerově aféře nejaktivnější starosta Sadil a radní Sedlák, kteří cíleně bojovali za odsouzení Hilsnera a potvrzení rituální pověry. Byli to právě Sadil se Sedlákem, kteří iniciovali vznik právního výboru, který v době vyšetřování vraždy na svou pěst vyslyšel svědky mnohdy ještě dříve, než vypovídali u soudu. Svědky právní výbor instruoval tak, aby jejich výpovědi byly co možná nejvíce platné obžalobě. Sadil se Sedlákem se také nikterak nebránili, když výslechu svědků u právního výboru asistovali redaktoři antisemitských novin, kteří pak vydávali zkreslené zprávy do novin.

²¹⁷ Po svém propuštění z vězení si Hilsner změnil jméno na Heller. Živil se podomním obchodem, žil v Praze, ve Vídni a chodil po českých městech. Zemřel v roce 1928 v nemocnici ve Vídni. Na jeho pohřeb přišlo pouze několik lidí, mezi nimi i jeho obhájce Auředníček. Ten o Hilsnerovi v novinovém článku napsal, že se stal obětí jednoho z nejhroznějších justičních omylů všech dob. Srov. tamtéž, str. 548-549.

²¹⁸ Srov. KUBÍK Lubomír: Hilsnerova aféra, Brno: L. Kubík 1992, str. 104.

Jako další vzdělanci v aféře působili polenští lékaři Prokeš a Michálek. Jako praktičtí lékaři neměli žádné zkušenosti se soudními pitvami, a tak můžeme některá opomenutí v pitevním protokolu přisoudit právě jejich nezkušenosti. Co však ovlivnit mohli, byly nešťastné dvojsmyslné formulace pitevního protokolu, kterých se velmi rychle ujala obžaloba a použila je jako jedny z hlavních argumentů v teorii rituální vraždy. Výsledky doktorů u obou soudů pak jednoznačně potvrdily, že také polenští doktoři stáli na straně rituální pověry. V Radikálních listech v prosinci roku 1899 ještě vyšel článek, ve kterém doktoři ostře napadli profesora Masaryka z toho, že zpochybnil jejich práci.

A tak asi jediným vzdělaným mužem, který přímo nepomáhal konstruovat důkazy proti Hilsnerovi nebo který přímo nevěřil v rituální pověru, byl polenský soudce Reichenbach. Po prvním výslechu jako zkušený právník Hilsnera propustil, protože se neshodoval s popisem člověka, který uvedla Vomelová. Když byl nakonec nucen vydat na Hilsnera příkaz k zatčení, připojil k zatykači dodatek, že jedná pod nátlakem veřejného mínění. Reichenbach, na základě interpelací poslanců ve Vídni, byl ještě v polovině dubna 1899 oficiálně zbaven vyšetřování případu, ale už v červenci téhož roku mu bylo vyšetřování znovu svěřeno. Je velice pravděpodobné, že Reichenbach nesdílel názory právního výboru a dokonce ani nevěřil, že by byl Hilsner schopen takového zločinu.

Další polenští vzdělanci, úředníci, učitelé, ostatní duchovní a další, se buď do případu nevměšovali nebo jejich názory korespondovali s názory davu. Jisté je, že nikdo z nich neměl sílu, aby se veřejně postavil proti většině a vyslovil domněnku, že rituální vražda nemá v tomto případě základ na pravdivých argumentech.

V celé Polné se po vraždě Anežky projevil náboženský antisemitismus. Všeobecné mínění ve městě, bylo jednoznačně nakloněno protižidovsky. Takzvaný hlas lidu byl označován jako hlas boží. Ve městě zapracovalo primitivní smýšlení zdejších lidí. Polenští křesťané místními židy opovrhovali, protože vraždu Anežky Hružové nemohl podle názoru prostých lidí spáchat žádný křesťan. A tak měli téměř všichni polenští obyvatelé jednotnou představu jak o způsobu smrti, tak o osobě vraha, popřípadě jeho náboženského vyznání. Kromě náboženské nenávisti měla celá aféra kolem Anežčiny vraždy za následek další snížení počtu židovských obyvatel ve městě. Po roce 1900 už téměř žádní židé nebydleli v Polné mimo židovské město. Vlna protižidovského smýšlení vyhnala polenské židy, především ty mladé, pryč z města. Pokud měly mladé židovské dívky možnost vdát se za cizího žida, okamžitě ji využily. Židovská obec v Polné tak během několika měsíců ztratila téměř polovinu svých příslušníků a

citelně zestárla²¹⁹. Pokračoval prodej židovských domů v židovském městě, které se dostávaly do rukou křesťanů. Ještě několik let po vraždě Anežky byly vztahy mezi křesťany a židy v Polné napjaté, ustálily se až před světovou válkou. Židé byli v Polné dlouhou dobu zcela stranou veřejného života, protože všude na ně měli křesťané nejrůznější narážky. Nemohli chodit například na plesy a taneční zábavy. Ti z nich, kteří v Polné po Hilsnerově aféře zůstali, se živilí převážně zemědělskými pracemi a obchodem se zemědělskými produkty²²⁰.

Autorem zápisu o hilsneriádě v kronice polenského děkanství je tehdejší mladší kaplan Máka²²¹. Máka ve svém dodatku k celé aféře napsal poděkování jednotlivým lidem. Děkuje faráři Vlčkovi za jeho články do novin, díky kterým se aféra rozhýbala, protože prý byl obviněn židy, že zosnoval vraždu. Dále děkuje policejnímu odboru městského zastupitelstva, že nenechal celou záležitost utulat a že vyslyšal svědky a předkládal protokoly soudu. Také děkuje děkanu Šimkovi za to, že nevyhověl přání polenských židů a nenapomenul v kostele lid, který potom ničil židovské domy a obchody, protože pokud by ho napomenul, bylo by poničené i děkanství. Máka také vznáší podezření, že židé chtěli svést vinu na Anežčina bratra Jana²²².

Roku 1916 navštívil Polnou královéhradecký biskup, který si prohlédl v lese Březině místo, kde byla zavražděna Anežka Hružová. Pisatel děkanské kroniky ještě v roce 1916 vyjadřuje plné přesvědčení, že Anežku zavraždil Hilsner se svými společníky²²³.

A jak se stavěla katolická církev k polenskému případu a vůbec k podezření židů z rituální vraždy? Jako oficiální stanovisko katolické církve té doby můžeme brát přednášku tehdejšího královéhradeckého biskupa Eduarda Brynychy, ve které se snažil poukázat na nenávisť židů ke Kristu, v přednášce potvrdil pravdivost rituální pověry a označil židy jako nástroj úpadku a odkřesťanštění moderního světa²²⁴.

²¹⁹ Srov. RÉRÝCH Břetislav: Dějiny židů v Polné, in: GOLD Hugo: Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti, Brunn-Prag 1934, Městské muzeum Polná, Po-FS 21 583, str. 510.

²²⁰ Srov. RÉRÝCH Břetislav: Děje židovské obce v Polné, in: Židé a Polná, rukopis, který z poznámek ředitele Břetislava Rérycha opsál Rudolf Radouš, Městské muzeum Polná, Po-FS 38939, str. 50.

²²¹ Máka byl v Polné kaplanem v letech 1895-1909. Předtím sloužil jako kaplan v Železnici a po kaplanování v Polné dělal faráře v Sopotech. Zápis do kroniky napsal v roce 1902. Srov. PLAŠIL Filip: Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné, Polná: Linda 2007, str. 82.

²²² Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 343.

²²³ Srov. tamtéž, str. 398.

²²⁴ Tuto přednášku přednesl biskup Brynych v Chrástu nad Sázavou a byla 3. listopadu 1899 otištěna v časopisu *Obnova*, který vydávalo královéhradecké biskupství. Jako doklad toho, že židé nenávidí Krista a křesťany, Brynych použil tradovaný případ údajného ukřižování malého chlapce Šimona židy z 15. století. Podle Brynychy se židům i v moderní době vede dobře, a proto jsou mocní a ovládají křesťany. Židé prý podkopali základy

V roce 1904 zhotovil sochař Sucharda pomník nad hrob Anežky Hružové. Tento pomník stál 100 korun a byl pořízen z peněz, které vybralo soukromé sdružení lidí, v jehož čele stál starosta Sadil. Jen mezi kněžími z Polné a okolních farností vybral kaplan Máka 140 korun²²⁵.

Ani dlouhou dobu po odsouzení Hilsnera se neuklidnila lidská představivost a na různé úřady docházela rozličná udání pravého vraha. Tato udání byla motivována vidinou odměny dvacet tisíc korun, kterou vypsal židovská unie za vypátrání pravého pachatele polenských vražd. Například v roce 1914 došel okresnímu soudu v Polné dopis, ve kterém anonym psal, že pokud by padnul ve válce, nechtěl by si vzít do hrobu tajemství, že viděl faráře Vlčka, jak vraždil Anežku Hružovou²²⁶.

„Srdečný pozdrav z Hilsnerianova!“ Takový byl komentář na jedné z pohlednic datované dne 3. září roku 1911. Tento vzkaz poukazoval, že i po tolika letech byla vzpomínka na vraždu Anežky Hružové stále živá²²⁷.

5.1.2.3 Další drobné konflikty

Roku 1893 chtěl žid Emanuel Basch postavit vedle děkanské kolny sýpky. Sýpky měly být postaveny tak, že jedna jejich strana měla být přistavena právě ke zdi děkanské kolny. Děkan Šimek však na městském úřadě hájil práva svého benefícia a Basch nakonec musel přistoupit na podmínky ustanovené při jednání na městském úřadě. Tyto podmínky nakonec Basch splnil a postavil sýpky přesně podle stavebních plánů a pod dohledem stavebního dozoru²²⁸.

V roce 1919 chtěl židovský obchodník Averbach vyvést z Polné zásilku masa a slaniny. Na nádraží však byla zásilka zadržena a vrácena zpět k původnímu majiteli řezníku Procházkovi. Shromážděný dav lidí maso zabavil, protože si myslel, že žid chce ochudit město o potraviny, a začal drancovat obchody. Drancování se nevyhnulo ani židovským

tradiční civilizace. Srov. KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994, str. 266-267.

Biskup Brynych byl v českých zemích nejvýše postaveným zastáncem rituální vraždy z řad katolické církve. Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl?, in: POJAR Miloš (ed.): Hilsnerova aféra a česká společnost. Sborník přednášek z konference na univerzitě Karlově v Praze ve dnech 24.-26. listopadu 1999, Praha: Židovské muzeum Praha 1999, str. 35.

²²⁵ Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 336.

²²⁶ Srov. ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990, str. 100.

²²⁷ Srov. PRCHAL Jan: Pohlednice z času hilsneriády, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 140.

²²⁸ Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 300.

obchodům Basche a Frischera. Basche lidé zbili a v obchodu Frischera vyházeli a rozkradli všechny látky, které tam byly²²⁹.

Roku 1922 byla v obci Filipovské Chaloupky nedaleko Polné zavražděna mladá dívka Marie Pytlíková. Protože měla na krku řez od nože, mezi lidem se opět vyprávělo, že na vraždě mají podíl židé a že se jednalo o rituální vraždu²³⁰. Jedná se tak o důkaz, že protizidovské smýšlení zůstávalo v lidském podvědomí polenských a okolních obyvatel i více než dvacet let po vraždě Anežky Hružové.

5.2 Rozpory mezi křesťany navzájem

5.2.1 Rozepry v měšťanských školách po převratu v roce 1918

Po převratu v roce 1918 i zdejší školy zažívaly různé rozbroje. Jedním z nich byla otázka, zda mají být děti nuceny chodit do kostela či nikoli. Zemská školní rada dala učitelským sborům možnost, aby se samy rozhodly. Učitelé ke konci roku 1918 přestali vodit děti do kostela (před vznikem Československé republiky chodily děti do kostela třikrát týdně a o nedělích a svátcích). V lednu roku 1919 rodiče dětí chodících do měšťanských škol zahájili velkou agitaci, při které kolovala po městě petice, aby učitelé museli vodit děti ze školy do kostela. Celá situace nakonec dopadla tak, že návštěva kostela pro zdejší školní děti přestala být povinná²³¹.

Další neklidnou skutečností ve škole byl fakt, že učitelský sbor rozhodl, že ze všech školních tříd bude sundán kříž a od žáků již nebude vyžadován pozdrav „Pochválen buď Ježíš Kristus“. Také odpadla modlitba na začátku vyučování. Vyučování bylo zahájeno tichým povstáním, přičemž děti se mohly v tichosti pomodlit. Někteří žáci, na popud svých rodičů, se začali modlit nahlas a opět z toho byly velké dohady. Všechny nejasnosti nakonec vyřešila až místní školní rada, která na zasedání 4. prosince roku 1920 odsouhlasila, že do tříd se kříže nevrátí a modlitba na začátku vyučování nebude²³².

²²⁹ Drancování se stalo 4. ledna 1919. Po vyplenění několika obchodů se dav vedený obuvníkem Zábranským vydal na městský úřad, kde vyjednával se starostou Volencem. Situace se uklidnila až po příchodu vojáků z Jihlavy. Viníci rabování byli přísně potrestáni. Srov. ČEJKA Jiří a kol.: Polná 1242-1992, Polná: Městský úřad v Polné 1992, str. 123-124.

²³⁰ Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 426.

²³¹ Srov. Pamětní kniha města Polné 1914-1934, Státní okresní archiv Jihlava, archiv města Polná, inv. č. 269, str. 101.

²³² Při jednání místní školní rady vtrhly do budovy školy ženy z lidové strany a snažily se přesvědčit členy rady, aby kříže ve třídách i modlitbu na začátku vyučování povolili. Návrh děkana Vítka, aby byly do tříd vráceny kříže, byl všemi přítomnými zamítnut. Naopak návrh komunisty Kasala na odstranění křížů byl všemi přítomnými odhlasován. Nejpádnějším důvodem pro odstranění křížů byl fakt, že kříž se stal politickým symbolem. Srov. tamtéž, str. 153.

5.2.2 Spory mezi římskokatolickou farností a městským úřadem

Až do vzniku Československé republiky v roce 1918 věc téměř nevídaná. V místních kronikách ani v další literatuře žádný spor mezi farností a městem nenajdeme. Městští zastupitelé i další zástupci městského úřadu se účastnili všech významnějších bohoslužeb, společně s místními duchovními správci vítali významné hosty a nikdo z nich se otevřeně neodvážil kritizovat církev, krátiť její práva nebo vydávat nějaká rozhodnutí bez jejího souhlasu. Po vzniku ČSR se ovšem situace změnila, do značné míry se o jistý stupeň nepřátelství mezi římskokatolickou církví v Polné a městským úřadem zasloužila nově vzniklá církev československá.

5.2.2.1 Spory o dosazování místa hrobníka

V březnu roku 1919 se konala volba nového hrobníka u hřbitova svaté Barbory. Zastupitelstvo města zvolilo Emanuela Nejedlého, který ale brzy zemřel na chřipku. Opětovná volba hrobníka se konala v březnu 1920, zvolen byl Jan Nejedlý, jeho bratr. Důležité ale bylo, že ani k jedné volbě městské zastupitelstvo nepozvala místního děkana. Děkan Vítek tak proti volbě podal rekurs na okresní správu politickou, ve kterém se odvolával, že hřbitov je majetkem římskokatolické církve, a proto právo obsazovat hrobníka přísluší jedině děkanovi. Okresní správa politická ve své odpovědi zrušila usnesení městského zastupitelstva jako nezákonné²³³ a uložila městskému úřadu, aby v nejbližší době svolal nové jednání zastupitelstva o dosazení místa hrobníka, na které měl pozvat také zástupce římskokatolické církve. Okresní správa politická také žádala zaslat od městského úřadu opis protokolu o nové volbě hrobníka.

Následoval další rekurs, tentokrát na zemskou správu politickou v Praze. Důvodem nového rekursu byla žádost biskupské konzistoře, aby jmenování hrobníka neprováděla obec (tedy městské zastupitelstvo), ale církevní orgány²³⁴. Odpověď na sebe nechala dlouho čekat. Obsahovala uznání, že oba hřbitovy jsou majetkem římskokatolické církve, tudíž jsou také katolickými co se týče vyznání pohřbívaných osob a římskokatolická církev má právo jmenovat a propouštět hrobníka, stejně jako vykazovat hrobová místa. Bez srozumění farního

Kasal byl označen pisatelem děkanské kroniky za komunistu, ačkoli tehdy ještě komunistická strana nebyla na politické scéně. Komunistická strana byla založena až v květnu roku 1921, proto musela být tato část děkanské kroniky sepsána nejdříve v květnu roku 1921.

²³³ Usnesení bylo nezákonné proto, že městský úřad k jednání nepřizval správce polenského benefícia (čili děkana) ani zástupce přífařených obcí, kterým také přísluší spolupůsobení při správě hřbitova, protože finančně přispívají k udržování hřbitova. Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 423.

²³⁴ Ustanovení hrobníka městským zastupitelstvem přitom v Polné bylo dlouholetou praxí.

úřadu nesmělo město jako patronátní úřad ve hřbitovní správě samostatně rozhodovat. Politická správa dále žádala městský úřad, aby vydal písemné prohlášení, ve kterém se zaváže, že ohledně správy hřbitovů bude postupovat jen se souhlasem farního úřadu. Pokud městský úřad toto prohlášení nevydá, hrozila mu politická správa vydáním příslušného nálezu, který by hájil práva farního úřadu v Polné. Městská rada proto vydala usnesení, ve kterém přiznala spolusprávu nad hřbitovy, spolurozhodování při obsazování místa hrobníka i vykazování hrobních míst katolickému farnímu úřadu. Městská rada v usnesení také prohlásila, že při správě hřbitovů bude postupovat jen se souhlasem farního úřadu²³⁵.

5.2.2.2 Spory v souvislosti s Československou církví²³⁶

Již v kapitole o Církvi československé bylo nastíněno, že tyto spory se z velké části týkaly místa, které nově vzniklá Církev československá ve městě potřebovala k zajištění běhu svých náboženských obřadů. Nemalou roli v celé skutečnosti hrál fakt, že tehdejší starosta města Salášek se přihlásil k nově vzniklé církvi a snažil se ji podporovat také jako představitel města.

Následující informace jsou z velké části převzaty z Pamětní knihy polenského děkanství. Pasáže o sporech s nově vzniklou československou církví psal v kronice děkan František Vítek, který se netajil svým postojem proti nové církvi. Její stoupence pak nazýval odpadlíky.

Celý spor začal 15. února 1921, kdy zastupitelstvo města Polná, z velké části složené z přívrženců československé církve, zaslalo polenskému děkanskému úřadu dva přípisy.

První přípis se týkal pohřbívání na hřbitovech u kostelů svaté Barbory a svaté Kateřiny. Město Polná, jako patronátní úřad těchto dvou kostelů, se usneslo, že na hřbitovech mohou být pohřbívání i příslušníci jiných církví, pokud tyto církve neměly v okruhu dvanácti kilometrů své vlastní pohřebiště. Při pohřbech mohly být také konané obřady podle příslušných církví nebo podle zvyků, pokud šlo o bezvěrce. Pohřbívání město dovolilo do již koupených hrobů nebo podle pořadí do hrobů nových. Celé ustanovení mělo platit tak dlouho, dokud by se hřbitovy nestaly bezkonfesní (v roce 1921 hřbitovy stále byly církve římskokatolické).

Druhý přípis se týkal povolení užívání kostela svaté Kateřiny. Město, opět z titulu patronátního úřadu tohoto kostela, se rozhodlo, že na žádost československé církve propůjčilo

²³⁵ Sporu o dosazení místa hrobníka jsou v děkanské kronice věnovány strany 430-432. Zde jsou také částečně opsána rozhodnutí okresní správy politické v Německém Brodě a uvedeny další informace ohledně sporu. Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 430-432.

²³⁶ Přestože se tyto spory začaly „papirové“ řešit až počátkem roku 1921, jejich počátky spadají do konce roku 1920. Uvádím je v práci také jako názorný příklad vztahů mezi starou, zavedenou církví a nově vzniklou církevní organizací, která měla velké ambice.

užívání kostela svaté Kateřiny k náboženským úkonům, které město specifikovalo jako oběti mše, křty, svatby a jiné, církve československé. Československá církev podle městského úřadu mohla kostel užívat mimo dobu, kdy se zde konaly katolické obřady. Pokud by se ovšem církve mezi sebou dohodly na výhradním užívání kostela svaté Kateřiny církví československou, patronátní úřad proti tomu nic nenamítal²³⁷.

Oba přípisy od městského úřadu zaslal děkan Vítek na biskupskou konzistoř v Hradci Králové a biskupská konzistoř následně podala stížnost na okresní správu politickou do Německého Brodu s žádostí, aby byla oba přípisy zrušeny. Dále konzistoř po okresní politické správě požadovala, aby v případě, že by se město Polná pokusilo provádět usnesení těchto přípisů, okresní správa politická zakročila a oznámila to na biskupskou konzistoř.

Okresní správa politická vydala usnesení, ve kterém uznává požadavky biskupské konzistoře. Městu Polná, jako patronátnímu úřadu, bylo sděleno, že bez svolení děkana nesmí ustanovit hrob pro nekatolíka nebo přijmout nebožtíka, který nebyl z polenské farnosti. Pohřeb nekatolíků, po schválení děkana, byl povolen do hrobů na odděleném místě nebo do rodinných hrobů, které měly schválenou smlouvu o koupi. Dále byl patronátní úřad pokárán, že se musí při správě hřbitova řídit církevními předpisy, nikoli svými vlastními nápady²³⁸.

Nakonec zástupci města Polná a děkan František Vítek sepsali protokol o pohřbívání osob bez vyznání a příslušníků jiných církví než římskokatolické. V rámci tohoto protokolu bylo vymezeno, že na hřbitově u kostela svaté Barbory budou jinověrci pochováni buď do rodinných hrobů (pokud měly rodiny hroby na hřbitově už zřízené a měly řádně zaplacený poplatek) nebo do nových hrobů. Nové hroby pro příslušníky Církve československé a Církve československé budou kopány po levé straně prostřední cesty, za pomníkem děkana Františka Pojmona (oddělení VII). Na hřbitově u kostela svaté Kateřiny se jinověrci a osoby bez vyznání mohou pohřbívát pouze do rodinných hrobů, nové hroby na tomto hřbitově vůbec nebudou povoleny. Protokol obsahoval formulaci, že platí do doby, než pohřbívání příslušníků jiných církví než církve římskokatolické a osob bez vyznání bude upraveno zvláštním zákonem nebo dokud příslušné úřady neučiní jiná opatření. Důležité ale je, že tento protokol děkan Vítek nepodepsal a zaslal ho biskupské konzistoři v Hradci Králové²³⁹.

²³⁷ Oba přípisy městského úřadu jsou opsány v Pamětní knize děkanství polenského. Srov. Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, str. 420.

²³⁸ Srov. tamtéž, str. 421.

²³⁹ Srov. tamtéž, str. 432.

5.3 Ostatní

V pamětní knize polenského děkanství se nachází zmínka o prodejci protestantských biblí. Neznámý člověk měl v roce 1891 procházet zdejším krajem a v Polné a v okolních obcích měl levně prodávat protestantské bible a další spisy, které kronika označuje jako „svůdné“. Na popud polenského děkana Šimka po tomto člověku pátralo četnictvo, avšak bezvysledně²⁴⁰.

²⁴⁰ Srov. tamtéž, str. 297.

ZÁVĚR

Ve své práci jsem se pokusil nastínit charakteristiky křesťanské a židovské populace v Polné ve zvoleném časovém období a jejich vzájemné soužití ve městě. Vycházel jsem s dostupné literatury, z archivních materiálů, mezi kterými hrály nejvýznamnější roli polenské kroniky, a také ze sbírkového fondu polenského muzea. Všechny tyto informace jsem se pokusil utřídit do pěti tematických bloků, ze kterých se pouze jedna část přímo věnuje mezilidským vztahům mezi příslušníky katolické církve a židy, ostatní části práce se soustředí na charakteristiky jednotlivých náboženských vyznání.

V celé práci se poměrně úzce prolíná historie města a náboženské poměry. V tak malém městě, jakým Polná na přelomu 19. a 20. století byla (a dnes prakticky je také), navíc s přihlédnutím, že každý obyvatel se tehdy hlásil k nějakému náboženskému vyznání, nebylo možné historii města a náboženské poměry ve městě od sebe odtrhnout.

Katolická církev ve městě byla až do roku 1918 spjata s městským úřadem a ostatními úřady, které se ve městě nacházely. Představitelé města se účastnili důležitých pobožností, církevní hodnostáři ve městě pak světili důležité nové městské budovy. Také náboženství se vyučovalo ve velmi hojné míře, a tak Polná měla svého vlastního katechetu.

Kromě existence židovské německé školy (tedy až na výjimky) ve městě nebyl až do konce 19. století žádný důvod, který by narušoval poklidné vztahy mezi místními židy a křesťany. S postupujícím hospodářským úpadkem města, který na konci 19. století byl již citelný, se počet židovských občanů Polné zmenšoval. Těžko dnes budeme polemizovat, jak by se ve městě vyvíjel počet židů, kdyby nepropukla nešťastná Hilsnerova aféra, která díky antisemitským redaktorům, kteří případu přinesli patřičnou pozornost v tisku, vyvolala značnou nenávist křesťanů vůči židům, nejen v samotné Polné a v přilehlých vesnicích, ale v mnoha dalších částech českých zemí. Před vypuknutím Hilsnerovy aféry naznačovaly zprávy z kronik a z další literatury, že se židé do značné míry dokázalo asimilovat s místním obyvatelstvem. Případ rituální vraždy jistě velice zapůsobil na nevzdělaný venkovský lid, jaký v Polné a okolí žil. Lidé věřili novinovým článkům, pověstem, které mezi nimi kolovaly, jako autoritu uznávali kněze. V době, kdy několik kněží napsalo brožury o pravdivosti rituální vraždy, bylo těžké obyčejným lidem vnutit myšlenku o jiném než židovském vrahovi. Zvláště, když „záštitu“ nad těmito kněžími převzal sám královéhradecký biskup Brynych.

Dnes bychom možná křičeli, že se jedná o poškozování lidských práv, hanobení rasy či omezování osobní svobody. Tehdy židům nepomohli ani věcné a logické argumenty Hilsnerovy obhajoby, které byly násobeny největším bojovníkem proti pověře rituální vraždy

T. G. Masarykem. Střízlivý rozum asi ustoupil do pozadí a vystoupili instinkty, které „semkli“ křesťany a další proti společnému nepříteli, kterým ani tak nebyl Hilsner, jako spíše celé židovstvo označované jako populační mor, vykořisťovatele světa, germanizátory českých zemí nebo jinak.

Práce je psána poměrně stručně a se snahou o maximální výstižnost. Historii města není věnováno příliš prostoru, jako uvedení do problematiky námi sledovaného období je však dostatečná. V poznámkách pod čarou je podle mého názoru uvedeno množství literatury, která případně zájemce odkazuje na možnost dalšího studia. Stejně tak není vyčerpávající ani charakteristika tehdejší římskokatolické farnosti. Mohli bychom například sledovat osudy i dalších osobností, které tehdy ve farnosti působili nebo přednést více informací o uvedených osobnostech. Také bychom mohli vyjmenovat více spolků působících ve městě, pro hlavní charakteristiku náboženských poměrů to však není nutné. Asi největší historické mezery se nacházejí při výčtu jednotlivých představitelů židovské náboženské obce, ke kterým se bohužel nepodařilo zjistit další informace. Také vnitřní život židovské náboženské obce není popsán dostatečně obsáhle. Dostupných informací k židovským svátkům, bohoslužbám a rituálům v dané době je velice málo. Například materiály z archivu Židovského muzea v Praze neobsahovaly z života polenské náboženské obce mnoho údajů, navíc byly z drtivé většiny psány německy a švabachem, takže byly těžko přístupné. Čtenář si však i přes tyto nedostatky může udělat představu o tom, jak probíhal život tehdejší židovské komunity.

V úvodu práce se nachází zmínka, že zvolené časové období by mohlo být označováno jako období temna polenské historie. Přestože Polná byla stranou tehdejšího průmyslového rozvoje, díky Hilsnerovi se dostala Polná podruhé v průběhu 19. století s negativním obsahem na přední stránky novin (poprvé v souvislosti s velkým požárem, který zničil velkou část města roku 1863), přestože okolo Polné, která byla tehdy vesměs českým městem, byli hojně zastoupeni obyvatelé německé národnosti, z města se vystěhovalo velké množství lidí, mezi nimiž byli i některé významné osobnosti, mělo město a jeho obyvatelé sílu znovu se vzchopit a znovu pokračovat ve svém rozvoji, který nemusel nutně znamenat novou hospodářskou prosperitu města. V námi sledovaném období bylo hned několik momentů, které lidem v Polné dodaly naději do dalšího života, který musel být v tehdejších dobách těžší než dnes. Výstavba městských škol, které postupem času vytlačily školu německou, výstavba železničního připojení nebo dostavba věže děkanského chrámu symbolizovaly, že obyvatelé tohoto kraje nebyli zcela odevzdáni svému osudu. Pevně doufám, že tato práce alespoň trochu přispěla k osvětlení náboženských poměrů mezi lety 1880-1920 a že přispěje především

mladším lidem k uvědomění, že bychom si měli vážit dějin našeho domova, ze kterých si můžeme mnohdy vzít příklad pro svoji současnost.

Resumé

Náboženské poměry v Polné v letech 1880-1920

Diplomová práce pod vedením PhDr. Tomáše Petráčka, Ph.D., Th.D. o 163 774 znacích pojednává o stavu polenské římskokatolické farnosti, židovské náboženské obce ve městě a o vzájemných křesťansko-židovských vztazích v uvedeném období. Snaží se výstižně zachytit doklady poklidného soužití obou náboženských vyznání, proměnu společenských vztahů mezi křesťany a židy, která nastala po zavraždění Anežky Hružové roku 1899 i další důvody, díky kterým se vzájemné vztahy zhoršily.

Hlavními zdroji diplomové práce jsou polenské kroniky. Nejdůležitější z nich byla Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, dále Kniha památny města Polny, díl druhý a Pamětní kniha města Polné 1914-1934. Diplomová práce je rozdělena do pěti kapitol. První kapitola nás uvádí po dějin Polné a snaží se z historického hlediska popsat město Polná na přelomu 19. a 20. století. Druhá kapitola charakterizuje římskokatolickou farnost, popisuje duchovní stavby, vyjmenovává nejdůležitější farní události a seznamuje nás s důležitými duchovními osobami. Ve třetí kapitole je popsána polenská židovská obec, její dějiny a židovské stavby ve městě. Čtvrtá, nejkratší kapitola, nás seznamuje s Československou církví, která v Polné začala působit až na sklonku námi sledovaného období. V poslední páté kapitole jsou představeny vztahy mezi křesťany a židy, tato kapitola se snaží doložit poklidné soužití a poté vyjmenovat důvody, které vedly ke zhoršení vzájemných vztahů.

V práci můžeme vidět konkrétní příklad soužití příslušníků jiných náboženských vyznání na maloměstě, včetně nesvárů, za které snad někdy ani nemohla odlišná náboženství, ale spíše různé národnosti.

V Praze dne 18. dubna 2010

Vojtěch Kunc

Klíčová slova: křesťané

židé

Hilsnerova aféra

antisemitismus

mezináboženské vztahy

Summary

Religious situation in Polná between 1880 and 1920

The purpose of this diploma thesis, under the leadership of PhDr. Tomáš Petráček, Ph.D., Th.D. of 163 774 signs, is to analyse the circumstances in the Roman Catholic parish in Polná as well as in Jewish community in this town, relationship of these two religious groups in the period specified above included. It tries to put all documents down concisely about the harmonious coexistence between these two religious groups, the change in the social life among Christians and Jews which happened after the assassination of Anežka Hružová in 1899. It also tries to put other reasons down because of which this relationship made worse.

The main sources of this diploma thesis are Polná's Chronicles. The most important of them is "Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836." Then "Kniha památny města Polny, díl druhý" and "Pamětní kniha města Polné 1914 – 1934." The diploma thesis is divided into 5 chapters. The first one introduces the history of Polná to us. It tries to describe the town from the historical point of view at the turn of the 19th and the 20th century. The second chapter characterize Roman Catholic parish, it describes religious buildings and it lists most important parish events and it also shows us important religious persons. The Polná's Jewish community is described in the third chapter, its history and Jewish buildings in the town included. The fourth chapter is the shortest one. It introduces Czechoslovakian Church which did not appear in Polná until the turn of the period we are interested in. The last fifth chapter shows the relationship among Christians and Jews in Polná. This chapter tries to document the harmonious coexistence among these groups and to explain the worsening of this relationship.

You can find a concrete example of coexistence of members of different religious groups in a small town. Some kinds of dispute which may have been caused by different nationality rather than by different religion included.

In Prague, 18th April, 2010

Vojtěch Kunc

Key words: Christians Anti-Semitism Hilsner's affair
 Jews Interreligious relationship

Seznam pramenů a literatury

I. Prameny

Státní okresní archiv Jihlava

Pamětní kniha polenské děkanství od roku 1836, inv. č. 5

Kniha památky města Polny, díl druhý, inv. č. 268

Pamětní kniha města Polné 1914-1934, inv. č. 269

Městské muzeum Polná

MUDr. TURECKÝ Karel: Pamětní kniha polenských děkanů, Po-Fs 38936

rukopis Židé a Polná, Po-FS 38939

GOLD Hugo: Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti, Po-FS 21583

Stanovy katolické jednoty v Polné, Po-FS 21836

Výtah ze stanov bratrstva sv. Karla Boromejského ku podporování nemocných v Polné, Po-FS 21830

archiv Židovského muzea v Praze, fond Polná

Akty židovské náboženské obce z let 1888-1889-1890, inv. č. 54909

Pokladní kniha a kniha hrobů. Záznamy o úmrtí z let 1829-1922, inv. č. 42257

Kniha protokolů israelitského pohřebního bratrstva, inv. č. 13826

Akty židovské náboženské obce, pořadové číslo 58 (nemá inventární číslo)

II. Literatura

ADLER Bruno: Boj o Polnou, Polná: Linda 1999

ČEJKA Jiří a kol.: Polná 1242-1992, Polná: Městský úřad v Polné 1992

ČERNÝ Bohumil: Vražda v Polné, Praha: Magnet 1968

ČERNÝ Bohumil: Justiční omyl (Hilsneriáda), Praha: Magnet-Press 1990

ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999

ČERVINKA František: Hilsnerova aféra a její literární dozvuk, Polná: Linda 1999

DIVECKÝ Jan: Židovské svátky, Praha: P3K 2005

FASORA Lukáš a kol: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006

- FASORA Lukáš a kol.: Člověk na Moravě 19. století, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2008
- FRANKL Michal: Emancipace od židů: český antisemitismus na konci 19. století, Praha – Litomyšl: Paseka 2007
- HLADÍK Bohuslav: Historický kalendář města Polné, Polná: Sbor pro občanské záležitosti rady MěstNV v Polné 1969
- JOUZA Ladislav – PEJŠA Jaroslav: Židé v Kolíně a okolí (práce muzea v Kolíně – řada společenskovední IX), Kolín: Regionální muzeum v Kolíně 2005
- KASAL Edvard: Profesor T. G. Masaryk a revise Polenského procesu, Polná: A. Vitek 1899
- KAŠÍKOVÁ Věra: Polná – město spojené s osudy mnohých (magisterská práce obhájená na TF JU) České Budějovice 2003
- KLENOVSKÝ Jaroslav: Židovské město v Polné, Polná: Linda 2007
- KOSÁKOVÁ Eva a kol.: Slovník judaik, Praha: Židovské muzeum v Praze 2004
- KOVTUN Jiří: Tajuplná vražda. Případ Leopolda Hilsnera, Praha: Sefer 1994
- KUBÍK Lubomír: Hilsnerova aféra, Brno: L. Kubík 1992
- KUČA Karel: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, V. díl: Par-Pra, Praha: Libri 2002
- NEWMAN Ja'akov – SIVAN Gavri'el: Judaismus od A do Z (slovník pojmů a termínů), Praha: Sefer 1992
- NEŠPOR Zdeněk R.: Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století, Ústí nad Labem: albis international 2006
- NOVÁK Pavel: P. František Pojmon (portrét obrozeneckého kněze, regionálního historika, spisovatele, překladatele, redaktora Hlasu Jednoty Katolické a autora knihy Polná – popis dějepisný, místopisný a statistický) (diplomová práce obhájená na TF JU) České Budějovice 2002
- PÁLKA Petr: Židé a Morava – sborník z konference konané v muzeu Kroměřížska dne 13. listopadu 2002, Kroměříž: Muzeum Kroměřížska 2003
- PETEROVÁ ZUZANA: Rabín Feder, Praha: G plus G 2004
- PLAŠIL Filip: Historie děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné, Polná: Linda 2007
- POJAR Miloš (ed.): Hilsnerova aféra a česká společnost. Sborník přednášek z konference na univerzitě Karlově v Praze ve dnech 24.-26. listopadu 1999, Praha: Židovské muzeum Praha 1999
- POJMON František: Polná-popis dějepisný, místopisný a statistický, Polná: Romance 1991

PRCHAL Jan: Polná v 19.století, Polná: Linda 2005

PRCHAL Jan: Polná ve 20. století, Polná: Linda 2006

PUTÍK Alexandr a kol.: Židovské tradice a zvyky: svátky, synagoga, běh života, Praha: Židovské muzeum v Praze 2005

SLÁDEK Karel a kol.: Monoteistická náboženství a stát, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2009

TOMAN Libor: TGM a Hilsneriáda, Polná: Linda 2007

TOUŽIL Gustav: Vraždy v Polné. Popis vražd Anežky Hrůzové a Marie Klímové. Senzační proces s Hilsnerem v Kutné Hoře a v Písku, Kutná Hora: K. Šolc 1899

URBAN Jan V.: Snímání kostelních zvonů v Polné 26.-28. září 1916, Polná: Bedřich Zapletal 1917

VLČEK Ferdinand: Odpověď Masarykovi o vraždě Polenské, Hradec Králové: biskupská tiskárna 1899

SEZNAM PŘÍLOH

I Pozvánka městského úřadu na oslavu 50. narozenin Františka Josefa I. adresovaná židovské náboženské obci, in: Akty židovské náboženské obce, archiv Židovského muzea v Praze, fond Polná, pořadové číslo 58 (nemá inventární číslo)

II Pozvánka na slavnost vysvěcení nové školní budovy roku 1883, in: Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, vložena mezi strany 280 a 281

III Dopis městského úřadu židovské náboženské obci z roku 1887, archiv Židovského muzea v Praze, fond Polná, inv. č. 34 101

IV Seznam představenstva židovské náboženské obce v roce 1888, in: Akty židovské náboženské obce z let 1888-1889-1890, archiv Židovského muzea v Praze, fond Polná, inv. č. 54 909

V Hrob Anežky Hružové na polenském hřbitově, in: ČEJKA Jiří a kol.: Polná 1242-1992, Polná: Městský úřad v Polné, str. 119

VI Leopold Hilsner v době svého zatčení, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 19

VII Tábor lidu, který se konal 10. listopadu 1918 před radnicí, na snímku hlavní řečník páter Emilián Kašpar, starší špitálský kaplan, in: Pamětní kniha města Polné 1914-1934, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 269, str. 99

VIII Rozhodnutí městského úřadu propůjčit kostel sv. Kateřiny k činnosti Československé církve, in: Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, vloženo mezi strany 419 a 420

PŘÍLOHY

Členi představenstva israelské obce

Polní.

Aby program za příčinou slavnosti Nejvyšších pa-
řádek narozenin Jeho cis. a král. Apoštolského
Velikého našeho nejmilostivějšího a eměpana
Františka Josefa I. - vydaný - důstojně proveden
byl dovoluje sobě v úctě podepsaný a lástka
s účastnění se průvodu o svatocech slavnosti
se strany členů představenstva slušně prosit
a na 7/8 hod. večerní toho dne do obecní úřadovny
limto uctíci pozvat.

Obecní úřad o Polní, Dne 16. srpna 1880.

Jan Pospíšalý
ur. rabbi

I. Pozvánka městského úřadu na oslavu 50. narozenin Františka Josefa I. adresovaná židovské náboženské obci, in: Akty židovské náboženské obce, archiv Židovského muzea v Praze, fond Polná, pořadové číslo 58 (nemá inventární číslo)

PROGRAM :

I Ve svatvečer slavnosti dne 9. září 1883 :

1. Osvětlení školní budovy.
2. Hudba na náměstí.
3. Střelba z hmoždírů.

II. V den slavnosti dne 10. září 1883 :

1. Budiček ranní u svítání. *Střelba z hmoždírů*
2. O 10. hodině dopoledne slavné služby Boží v děkan. chrámu Páně, při nichž se účastní pp. hosté, školní mládež se svými učiteli, veškeré úřady, zastupitelstva a sbory.
3. Po službách Božích slavnostní průvod k nové školní budově.

III. U školní budovy :

1. Zpěv, přednese zpěvácký spolek „Čestmír.“
2. Průslov a uvítání.
3. Slavnostní posvěcení školní budovy a jednotlivých místností.
4. Slavnostní řeč pana c. k. okr. školního inspektora.
5. Odevzdání klíčů a řeč p. ředitele.
6. Závěreční zpěv slavnostní zapěje zpěvácký spolek „Čestmír.“
7. Zpátečný průvod do chrámu a „Te Deum.“
8. Podělení školních dětí pečivem a nápojem v zahradě p. Pittnerové.

IV. Odpoledne dne 10. září 1883 :

- O 1. hodině společná slavnostní hostina v zahradě — po případě v sále — hostince u „Slovana“, po níž následuje volná zábava.

V. Večer téhož dne ples v sále u „Slovana.“

II. Pozvánka na slavnost vysvěcení nové školní budovy roku 1883, in: Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, vložena mezi strany 280 a 281

Čís. 847

Čestnému zástupitelstvu obce israelské
v
Polné!

U vyřízení žádosti Vaší dne 26. května 1887
pod čís. 818 se v záhlaví protokolu ze dne 31. května
1887 čís. 847 stovuje, že stavební komise udělila
Vám povolení ku stavbě umrlčí komory na Vašem
pozemku, č. par. 7⁴²/₂ u israelského hřbitova, jakoz
i částečné přestavění ochranné zdi - pod výmín.
komi. Když stavba, se, do předloženého místa
v hranicích od komise na místě již vyznačených
pod dohledem stavitele náležite, z dobrých staveb,
nich kmoť - provede, komoru pak tvrdou kryt.
kou opatří, veškerých předpisů zádore stavební.
ho bedlivě šehi budete a počátek, jakoz i
ukončení stavby sem oznámíte.

Jeden plán se Vám vruci, druhý ve spisech
zde ponechávši.

Obecní rada města Polné dne 1. června 1887.

A. Pátek
Maire

Repräsentanz der ev. Kulturgemeinde Polna

Geste

der zur Wahl einer Repräsentanz berechtigten Mitglieder der ev. Kulturgemeinde Polna

Nr.	Name	Nr.	Name	Nr.	Name
1.	Am. F. Sulik Polatschek	21.	Am. Sifarscht Leopold	41.	Ruff Josef
2.	F. Kamenek Leiner	22.	Metzsch Anton	42.	Schert Julius
3.	Ignaz Kohn	23.	Frenzl Simon	43.	Brade Johann
4.	Jakob Kaimann	24.	Basch Rappelmann	44.	Basch Leop. H.
5.	Pollak Mozi	25.	Reiner Ignaz	45.	Basch Leop. H.
6.	Leventhal Vincenz	26.	Schert Ignaz	46.	Schert Mozi
7.	Bedarsky Volf	27.	Basch Adolf Sen.	47.	Am. Josef
8.	Basch Emanuel	28.	Basch Samuel H.	48.	Frenzl Rudolf
9.	Müller Abraham	29.	Basch Ignaz	49.	Hofmann Mozi
10.	Schiller Ludwig	30.	Bedarsky Josef	50.	Frenzl (Ludwig)
11.	Milner Feodor	31.	Schiller Salomon	51.	Schiller Ad. Wilhelm
12.	Bedarsky Tassil	32.	Steph Jakob (Pachitau)	52.	Schiller Vincenz
13.	Lejzinger Leopold	33.	Lerman Carl	53.	Wenzel Ignaz
14.	Müller Jakob	34.	Basch Jonas Diftung	54.	Basch Lazar
15.	Basch Adolf Jonas	35.	Frenzl Samuel	55.	Müller Emanuel
16.	Kas. Kas	36.	Müller Jakob, Goppe	56.	Kaimann Lazar
17.	Basch Mozi	37.	Schiller Jakob	57.	Reiner Simon
18.	Schiller Jakob	38.	Schiller Johann	58.	Schiller Jak. G.
19.	Polatschek Mozi	39.	Kaimann Eduard	59.	Basch Adolf Will
20.	Müller Leopold	40.	Kaimann Adolf	60.	Schiller Jakob

61. Lew Carl

Polna am 8. Jänner 1888.

Repräsentanz

evangel. Kulturgemeinde Polna

Eman. Basch

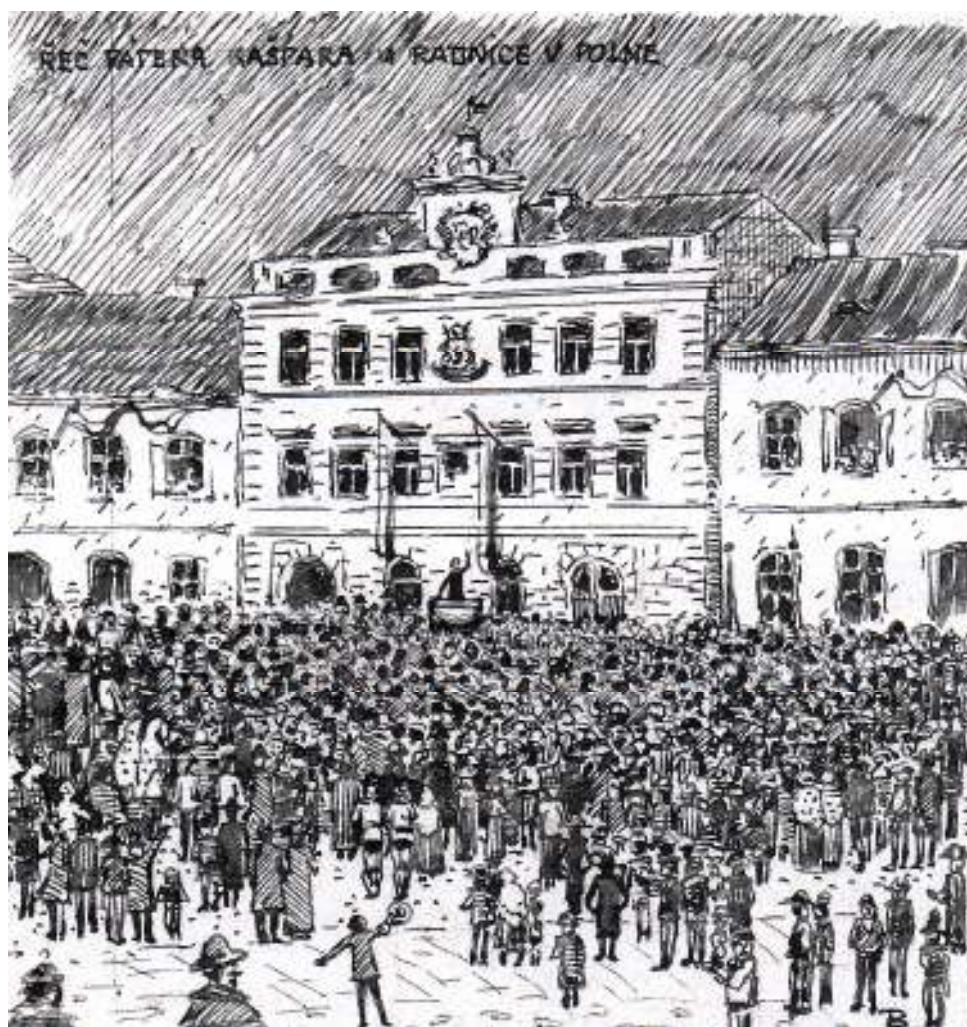
IV. Seznam představenstva židovské náboženské obce v roce 1888, in: Akty židovské náboženské obce z let 1888-1889-1890, archiv Židovského muzea v Praze, fond Polná, inv. č. 54 909

V. Hrob Anežky Hružové na polenském hřbitově, in: ČEJKA Jiří a kol.: Polná 1242-1992, Polná: Městský úřad v Polné, str. 119

VI. Leopold Hilsner v době svého zatčení, in: ČERNÝ Bohumil a kol.: Hilsneriáda. K 100. výročí píseckého procesu, Polná: Linda 1999, str. 19

VII. Tábor lidu, který se konal 10. listopadu 1918 před radnicí, na snímku hlavní řečník pater Emilián Kašpar, starší špitálský kaplan, in: Pamětní kniha města Polné 1914-1934, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 269, str. 99

Městská rada
v Polné.

Opis.

Čís. 3. míst.

Historickému
děkanstvímu úřadu
v Polné.

Zastupitelstvo místní obce Polné
co patronální úřad kostela sv. Barbory - a
sv. Kateřiny v Polné usneslo se ve schůzi ko-
nané 12. února 1921 k žádosti náboženské obce
církve československé v Polné, propůjčili použí-
vání kostela sv. Kateřiny k náboženským úko-
nům / oběti mše, křty, svatby a j. / církve česko-
slovenské k občasnému používání s výhradou do-
by kdy konány jsou v kostele tom katolické
fundacní úkony.

V případě dohody nenamítá patro-
nální úřad nicméně by tento kostel byl
propůjčen k výhradnímu používání církve
československé.

V Polné, dne 15. února 1921

Razítko:
Obecní Rada
Města Polné.

Starosta místní obce:
Salásek

VIII. Rozhodnutí městského úřadu propůjčit kostel sv. Kateřiny k činnosti Československé církve, in: Pamětní kniha děkanství polenské od roku 1836, Státní okresní archiv Jihlava, inv. č. 5, vloženo mezi strany 419 a 420